İBRAHİM ÜLGER

İbni Haldun

Işığın Kaynağı Doğu-4

BERFİN

İBRAHİM ÜLGER

İbni Haldun

Işığın Kaynağı Doğu - 4

BERFİN

Berfin Yayınları : 138
Araştırma-İnceleme : 57

ISBN 975 - 6680 - 45 - 8

İbrahim Ülger : İbni Haldun
Yayın Yönetmeni : İsmet Arslan
Düzelti : Melek Bulut
Kapak, Renk Ayrımı : Seval Grafik
Baskı - Cilt : Kayhan Matbaası (Tel: 576 01 36)
Birinci Baskı : Mayıs 2004

Bu kitabın yayın hakları Berfin Yayınları'na aittir.

Berfin Basın Yayın ve Tic. Ltd. Şti.
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, Kat: 3
No: 56 Cağaloğlu 34440 / İstanbul
Tel: (0.212) 513 79 00 - **Fax:**(0.212) 512 37 20

İBRAHİM ÜLGER

İbni Haldun

Işığın Kaynağı Doğu - 4

BERFİN
YAYINLARI

İBRAHİM ÜLGER

1963 Elbistan doğumludur.

Evli, iki çocuk babası olan yazar; 12 Eylül fırtınasına yakalananlar arasındadır. 2.5 yıl cezaevinde kalmıştır. Bu dönemi iyi değerlendirerek, okumuş ve araştırmalara yönelmiştir. Bu süreci, Sokrat'ın "Öğrendikçe, bir şey bilmediğimi öğrendim" söylemiyle tanımlar.

Araştırmalarından ikisi yayımlanmıştır. "Batı Barbarlığı-Darwin Sapkınlığı" ile "Sömürgecilik ve Küreselleşme" adlarını taşıyan bu iki çalışmasından sonra, *"Işığın Kaynağı Doğu"* adlı diziye yönelmiştir. "Gilgameş", "Mevlâna" ve "Şeyh Sadî-i Şirazî" bu çalışmanın ilk üç ürünüdür. Dördüncüsü ise, "İbni Haldun"dur.

İÇİNDEKİLER

İbni Haldun Kimdir 9

Giriş 11

Tarih Bilimi 19
Bölgesel ve Evrensel Tarih 22
Uydu Yazarlar 24
Neden-Sonuç İlişkisi 28
Geçmişe Sığınarak Gelecek Yaşatılamaz 34
Tarihçinin, Değişim Sürecini Algılayamaması 38
Toplumsal Değişimlerin Ünlü Nedenleri 42
Olayları Değerlendirmedeki Yanılgı ve Nedenler 44
Yanlış Haberleri Doğruların İçinden Ayıklama Yöntemleri .. 47
Sosyal Bilimler 48
İnsan Toplumsal Bir Varlıktır 52
İnsanlığın Bir Düzenleyiciye-Öndere İhtiyacı 55
Yeryüzü İklimlerinden Başlıcaları 59
İklim Koşullarının İnsan Üzerindeki Etkisi 61
Bolluk ve Açlığın İnsan Yapısı ve Ahlâkı Üzerindeki Etkisi 68
Çok Tüketmek ve Az Yemeye Dair 73
Canlıların Evrimi-Evrenin Bütünselliği 76
İnsan 80
Ruh Yapısı Yönünden İnsan Türleri 85
Kâhinlik 88
Rüya'nın Hakikati 89
Göçebelik de, Yerleşik Yaşam da Toplum İçin Doğaldır 91

Göçebelik ve Kırsal Yaşam 95
Gelişmiş Bir Yaşam Biçimi: Kentlilik 96
Akrabalık Bağı veya Soy 99
Kentlilerde Soy-Sop 102
Başkanlık; Özel Koşula Uyan Kişide Kalır 105
Kırsal Kesim Halkı, İyi Alışkanlıklar Edinmeye
Kentlilerden Daha Yatkındır 108
Çöl ve Kırsal Kesim Halkı, Kentlilerden Daha Yüreklidir. . 110
İlkel Toplulukların 'Yenebilme' Özelliği 112
Yabanıl Toplumların Ülkeleri Daha Geniştir 114
Yakınlar Birliğinin Varacağı En Son Basamak Devlettir ... 116
Refahın Artması, İsyancı Güçlerin Büyümesini Engeller .. 119
Baskı Yöntemleri, Halka Zarar Verir 122
Yenilgiyi Kabul Eden Güç Devletleşemez 126
Ağır Mali Yükümlülükler 129
İyilik, Egemenliği Güçlendirir, Kötü Davranışlar Yok Eder 131
Devlet Egemenliği, Toplumun Bir Boyu'ndan Diğerine Geçer 134
Yenik Olan, Yenene Uyma Eğilimindedir 136
Çöl ve Kırsal Kesimdekiler,
Ekonomik Nedenlerle Kentlilere Yeniktir 138
Devlet Egemenliği Güçlenince,
Yakınlık Bağına Gerek Kalmaz 140
Büyümek İsteyen Devlet, Din Temeline Dayanır 141
Halifeliğin ve İmamlığın Anlamı 145
Her Devletin Genişleyebileceği Bir Sınır Vardır 149
Devletlerin Büyüklüğü ,Yönetenlerin Gücü Oranındadır 151
Tek Başına Egemen Olmak, Devletin Gereklerindendir ... 154
Gösterişli ve Rahat Yaşam, Devletin Çöküşünün İşaretidir . 157
Devletlerin Belli Bir Yaşam Süresi Vardır 160
Devletin Göçebelikten Uygarlığa Geçişi 164
Devletin Her Aşaması, Yeni Bir Yaşam Biçimi Yaratır 165
Hükümdarın, Yabancı Dostlar Edinmesi 168
Devlet Başkanı Üzerinde Kurulan Egemenlik 169

Devletin Niteliğine İlişkin 171
Baskıyı Arttırmak Zararlıdır ve Devleti Batırır 173
Adalet Kurumu 176
Devletlerde 'Kılıç' ve 'Kalem' 178
Savaşlar ve Savaş Yöntemleri 179
Savaşta Yengi, Yenilgi 181
Vergi Toplamada Azlık ve Çokluğun Nedenleri 183
Devletin 'Tüccarlaşması' 186
'Zulüm', Toplumsal Düzenin Yıkılacağının Habercisidir ..190
'En Büyük Zulüm: Angarya' 193
Devletin, Halkın Malını Ucuza Alması ve
Halka Pahalı Satması Zulümdür 194
Bir Devletin İkiye Bölünmesi 196
Devlette Çöküntünün Oluşması 198
Devletin Sınırlarının Önce Genişleyip Sonra
Yok Olana Dek Aşama Aşama Daralması 203
Yeni Bir Devletin Doğuşu 205
Yeni Devlet, Eski Devleti Yıkmak Yerine,
Uzun Süreli Çalışmayla da Ele Geçirebilir 207
Devletlerin Son Dönemlerindeki Ekonomik ve Sosyal Olaylar 210

Kaynakça 215

İBNİ HALDUN KİMDİR?

İbni Haldun Tunus'ta Hicrî 732 (Miladî 1332) yılında doğmuş, Hicrî 25 Ramazan 808 (Miladî 15 Mart 1406) yılında 74 yaşındayken ölmüştür.

Asıl adı, Abdurrahman'dır. 'Ebu Zeyd' (Zeyd'in babası) diye de anılır. 'Veliyyuddin' diye anıldığı, 'E't-Tunusi'(Tunuslu) diye çağrıldığı da olur. Ama daha çok 'İbn Haldun' (Haldun'un oğlu) diye bilinir.

'Haldunoğulları' ailesine adını veren 'Haldun', Güney Arabistanlıdır. Yemen'in Hadremevt (Hadramut) kesimindendir. Kabilesinden bir toplulukla birlikte Endülüs'e (İspanya'ya) gelerek, Kermûne'ye (Carmano'ya) yerleşmiş, 'Haldunoğulları' diye bilinen çocukları burada doğmuştur. Haldunoğulları buradan 'İşbiliye'ye (İspanya'nın güneyinde bulunan Sevilla kentine) göçtüler. Bu göçün Hicrî 3. (Miladî 9.) yüzyılda olduğu anlaşılıyor.

Haldunoğulları, İşbiliye'de devlet yönetiminde önemli görevler almış; birçoğu, yapılan savaşlarda ölmüş, geriye kalanlar ise devlet ve politika yaşamında uğraşlarını sürdürmüşlerdir.

Uzun süre İşbiliye'de kalan Haldunoğulları, 13. yy. başlarında Afrika'ya, Septe (Ceuta) kentine, 13. yüzyılın ortalarında da Tunus'a göçtüler.

Birçok devlet görevinde bulunan İbni Haldun'un başlıca eserleri Mukaddime ve Tarih'tir.

Giriş

"Medeniyetler beşiği"nde yaşadığımız söylenmektedir. "İlk defa maden çağını yaşayanlar Nil, Dicle, Fırat, İndus ve Sarı Irmak kıyılarında oturanlar oldu. Yazıya ilk kez bu bölgelerde rastlandı. İlk devletler buralarda kuruldu." O halde, her bir medeniyetin deneyimlerinden yararlanmak, onları günümüze taşımak, taş üstüne bir taş koyarak daha büyük bir bina inşa etmek görevimiz değil midir? Sumerlerin, Hititlerin, Farsların, Selçukluların, Osmanlıların, İslam'ın, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve daha birçok uygarlığın deneyim ve birikimlerini harmanlamak, her bir uygarlığın iyi yönlerini almak, eksikliklerinden ders çıkarmak günümüz düşünürlerinin görevi değil midir?

İbni Haldun Doğulu bir düşünürdür. 6 asır önce doğa ve insana dair önemli çözümlemeler yapmıştır. Kuşkusuz o günden bu yana çok şey değişmiştir. Önemli olan tarihteki olayları geçmişten bu yana olduğu gibi ele almak, geçmişi taklit etmek, geçmişin sözlerini kalıplarıyla birlikte ezberlemek değildir. Geçmişin tecrübelerinden ders alarak, neyin söylendiğini değil, neyin söylenmek istendiğinin anlaşılmasıdır. Bizce günümüz düşünürlerinin görevi bu olmalıdır.

Bazıları, İbni Haldun'u incelemeden, kafasındaki önyargılara ya da savunduğu düşüncelere uyarlamaya çalışmış, çarpıtmıştır. Niyeti ne olursa olsun, geçmişi günümüze olduğu gibi aktarmaya çalışmak, geçmişe yapılabilecek en büyük kötülük olduğu gibi, geçmişi tümden reddetmek de bir o kadar tehlikelidir. "Bilimsel bilgileri öğrenmiş olmanın tek başına fazla bir anlamı yoktur."

İbni Haldun üzerine yerli yabancı birçok kimse değerlendirme yapmıştır. Ancak bu değerlendirmeler ağırlıklı olarak günümüzde egemen olan düşünceler ışığında kategorilendirilmiştir. Bir başka deyimle İbni Haldun'dan öğrenmek yerine, kendilerinin 'derin'liğini göstermek açısından kendi fikirlerine dayanak yaptırılmıştır. İbni Haldun üzerine araştırma yapan günümüz yazarlarından bazı örnekler verebiliriz.

İlhan Arsel: "İbni Haldun'a göre Türkler savaşçı karakterleri ve kahramanlıkları nedeniyle İslamın kurtarıcısı olmuşlardır. Görülüyor ki, İbni Haldun, Türkün sayesinde kurtulduğunu ifade ediyor." (**İlhan Arsel**, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay. Ankara 1975. s.53,231. Aktaran **Turan Dursun**, *Mukaddime*)

Prof.Dr. **Cavid Sunar**: "İbni Haldun'dan önceki felsefe, yani İbni Rüşt ve Maimonides'in akılcı felsefelerinin konusu, özellikle metafizik ve tabiat bilimleriydi. İbni Haldun'u en çok ilgilendiren konu ise, toplum ve sorunlarıydı. Bu konular spekülatif olmaktan çok, gözleme ve deneye dayanan konulardı. ...İbni Haldun'da bizi gerçeğe götüren, bize bilgi veren mantık kuralları değil, ancak, gözlem ve deneydir. Mantığın yararı büyükse de doğru düşünebilme ve doğru bilgi edinebilmede tamamıyla yeterli bilgi değildir. Bize bilgi veren ve bizi aydınlatan, sadece gözlem ve deneydir. Dolayısıyla mantık, bütün bilimlerin temeli olamaz. O ancak bilimlerin yardımcısı olabilir." (*İslam'da Felsefe ve Fârâbi*, İlahiyat Fakültesi yay. Ankara 1972 c.II, s.92, 94 aktaran **Turan Dursun**, *Mukaddime*)

Cemil Sena: "İbni Haldun tarihte akılcıdır, sosyoloji ile tarihi birleştirmekte ilk adımı atmıştır. Hilmi Ziya Ülken, onun, coğrafi ve ekonomik determinizm düşüncesini savunmasından, Karl Marx ve Montesquieu'nun müjdecisi saydığı gibi, nüfusa ilişkin görüşleriyle de Malthus'la ilişkili görür, aynı zamanda onun kent ve yaşamında tiksinmesi ve uygarlığın ahlâkı bozduğuna dair düşünceleriyle Rousseau'dan, hatta bakıma da Nietzsche'den önce geldiğini ve Machiavelli'nin öncüsü olduğunu

yazar. İbni Haldun, Gobineau'dan önce ırka önem vermiş, hukuk anlayışında Hobbes ve Hegel'e, taklidin rolüne önem vermekle de G. Tard'a rehberlik etmiştir." (**Cemil Sena**, *Filozoflar Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İst. 1976, c.3, s.14)

İbni Haldun, evren-insan ilişkisini bir bütünlük içinde ele almış, insanı evrenin merkezine yerleştirmek yerine, evrenin bir parçası olduğu gerçeğiyle, olguları bilimsel yöntemle ele alıp değerlendirmiştir.

Bilim nedir?

Bilim, dokunulması, sorgulanması yasak, bir tabu, bir din midir; yoksa, kuşkunun sorguya, sorgunun gerçeğe götürdüğü bir yöntem midir?

Günümüz egemen düşüncesine göre bilim, bir sihirli sözcük, dokunulması, sorgulanması yasak bir din durumuna getirilmiştir. İktidarın sıcak ortamına alışan, onun nimetlerinde yararlanan sözde 'bilim adamları', bütün maharetlerini, kurnazlıklarını, iktidarda kalma veya iktidara yaranmak için kullanmaktadır. Bu nedenle, uzun süre dünyayı yöneten 'din adamlarının' otoritesini yıkmak için çaba harcamaktadırlar. Bu durum yeni değildir. Albert Camus'un deyimiyle, 'sopa el değiştirmiştir.'

Aristo şöyle demektedir: "Paranız varsa her zaman sizden para istemeye gelen birçok insan olacaktır. Simonides'in zenginleşmenin mi, yoksa akıllı bir insan olmanın mı daha iyi olduğunu soran Hioro'nun karısına yanıt olarak, akıllı insanlara zengin insanlar üzerine söylediklerini bunu anlatır bize: 'Elbette zengin olmak' demişti. Çünkü bakıyorum da akıllı insanlar bütün günlerini zenginlerin kapılarında geçiriyorlar." (**Aristoteles**, *Retorik*, Yapı Kredi yay. Cogito serisi, s.129)

Bilgi, tek başına bir şey ifade etmemektedir. Bu gerçeğe dikkat çeken İbni Haldun, bilgisi 'fazla'(!) olanların, iktidarla mesafeli olmaları gerektiğini şu gerekçelere dayandırmaktadır:

"Bilesin ki, arkadaşça, yumuşak başlı tutum gösterme özelliği, uyanık ve çok zeki kimselerde az görülür. Arkadaşça tutum ve yumuşak başlı olma özelliği, uyanık olmayan ya da uyanık

değilmiş gibi gözüken kimselerde görülür genellikle. Uyanık kimselerde çok az görülür, çünkü, bu kimseler, halka, güç yetiremeyecekleri yükleri yüklerler. Halkın kavradıklarının ötesindeki şeyleri de görüp kavradıkları ve gelecekteki sıkıntılı durumları, işlerin hangi sonuçlara varacaklarını daha başlangıçta hemen sezdikleri için... Bu yüzden halk mahvolur. Bundan dolayıdır ki, Peygamber, şöyle der: *'En güçsüzünüzün yürüyüşüne göre yürüyün!'* Şeriat yasası koruyucusunun, yönetimin başında bulunan egemende, zekâda çok ileri gitmemiş olması koşulunu araması bundandır. Bu da, Ebu Süfyan oğlu Ziyad öyküsünden esinlenmedir: 'Ömer, Ziyad'ı Irak Valiliğinden almıştı. Ziyad, Ömer'e; 'Beni niye uzaklaştırdın ey inanırların emiri? Valiliğin üstesinden gelemediğim için mi, yoksa bir hainlikten ötürü mü?' diye sordu. Ömer, şu karşılığı verdi. 'Bunlardan hiçbiri için uzaklaştırmadım seni. Çok olan aklının yükünü, halka yüklemek istemedim, o kadar!'

İşte bu olaydan esinlenerek yönetimin başında bulunan kimsenin aşırı zeki, aşırı akıllı olmaması gerektiği sonucuna varıldı. Ebu Süfyan oğlu Ziyad ve Âs oğlu Amr kadar... Çünkü yönetimin başında bulunanların bu denli zeki olmaları zulmün kaynağını oluşturur, devletin düzenini bozar. Bundan anlaşılıyor ki, devlet adamında aşırı akıl, aşırı zekâ, bir eksikliktir. Çünkü, bu durum, düşüncede ölçüsüzlüktür. Nasıl ki, bönlük de düşüncesizlik de ölçüsüzlüğe varmaktır. İnsana özgü olan her niteliğin iki yanı da kınanasıdır. Övülesi olan, orta (dengeli) niteliktir. Savrukluk ve cimrilik karşısında eliaçıklık, gözü kapalıca ataklık ve korkaklık karşında yiğitlik gibi. İnsansı niteliklerden başkaları da böyledir." (**İbni Haldun**, *Mukaddime*, Onur yay. Çev. **Turan Dursun**, c.I. s.64)

Nitekim, halk gerçeğini kopuk, tarihini doğru kavrayamayan aydınlarımızın halkın sorunlarını anlamak, onlara uygun çözümler bulmak yerine, sorunları çözmekten uzak kavramlar etrafında, 'fikir' yürütmeleri, akıllarınca değerlendirme yapmaları, aydın gerçeği ile halk gerçeğinin örtüşmemesi değilse nedir?

Günümüzde bir kavram kargaşasıdır gidiyor; çoğunluk hayaletlerle, gölgelerle, uğraşıyor. Zaman imaj devridir, bu nedenle insanlar simgelerle uğraşıyor, oysa simgeler çoğunlukla özün çarpıtılması, çirkinin süslenerek güzel gösterilmesinden başka bir işe yaramadığı gibi, özün görmezlikten gelinmesine, çarpıtılmasına neden olmaktadır. Örneğin, spekülasyona açık kavramlardan biri de şeriat kavramıdır. Günümüz şeriat savunucuları, özü değil, sarığı temel almaktadır. Oysa, "Toz göğe yükselse de kıymetsizdir." Günümüz şeriat karşıtları da kendi laik devletini egemen kılmak için mücadele ederken, ister istemez, toplumda sürekli bir çatışma ortamı yaratmaktadırlar. Oysa, gelişme çatışma ile değil, tarihten ders çıkarma ve senteze varma ile mümkün olabilir.

İbni Haldun, şeriat yasalarının uygulanması gerektiğini söylemektedir. İbni Haldun gerici midir? İnsanlar özle ilgilenmek yerine şekiller üzerinde gölgelerle dövüşmektedir, bu nedenle kimilerine göre şeriat, ürkütücü bir kelime, kimilerine göre de, gizemli, her şeyin ilacı, her kapıyı açan bir kelime. Oysa her iki kesim de gerçeği anlamadan, biçimle ilgilenmektedir. Şeriata karşı olan bir zalimle, şeriatı uyguladığını söyleyen bir zalim arasında fark yoktur. Ya da özünü kavramadan şeriata karşı olduğunu söyleyen bir adil ile, şeriatı savunan adil biri arasında da fark yoktur. İkisi kardeştir. Önemli olan özdür, biçim değil.

İbni Haldun'a göre şeriat, hak ve adalet savunuculuğudur. Şeriat, donmuş tabulara inanmak, geçmişi dondurmak, bu dünyada vazgeçmek değildir. İbni Haldun bilim ile şeriatın karşılıklı çatışma içinde olmadığını belirtmekte ve şöyle demektedir:

"Şeriat koruyucusu, kötü şeyleri yasaklayıp kınarken ve bunları bırakmaya çağırırken, amacı, dünyayı tümüyle 'ihmal' etmek, temelinden söküp atmak, üzerine kurulu bulunduğu güçleri, olabildiğince hakka (hakkaniyete) uygun amaçlar doğrultusunda kullanmayı öğütlemektir. Yönelinen tüm amaçlar 'hak', tüm yönelişler doğru olsun diye... Şeriat koruyucusu, öfkeli saldırıyı yererken, saldırı gücünün insandan tümüyle sökülüp atılmasını istememiştir. Çünkü, insandaki saldırı gücü, tümüyle yokolmuş ol-

sa, haklı bir savunma ve karşı koyma olanaklı olamaz... Öfkeli saldırıyı yererken, şeytansı öfkeyi, kınanası amaçla yapılan saldırıyı yermek ister... Şeriat koruyucusu, 'şehvet'lerin tümüyle silinip atılmasını istiyor değildir. Çünkü 'şehvet' isteği tümüyle yok olan kimsede bir eksiklik oluşmuş demektir. Amaç bu eğilim gücünü, sakıncalı olmayan yerlerde kullanmayı öğütlemektir. Çünkü, insandaki 'şehvet' gücü, birçok yararları içerir." Yine Şeriat, 'sizin yakınlarınızın ve çocuklarınızın size hiçbir yararı olmaz' derken, bir insanın soyuyla sopuyla övünür olmasını önlemek, ya da kimsenin böyle bir hakkı olmadığını anlatmaktır. Çünkü bu tür şeyler, akıllı kimselerin işi olmaktan uzaktır."

Günümüzde, dini, milleti, kabilesi, mesleği, ülkesi veya fiziğiyle ya da bilgisiyle övünen bir yığın kimse varken, böylesine evrensel değerleri savunmanın neresi kötü? O halde, bir şeye karşı çıkmadan önce etraflıca anlamak, araştırmak ve ne demek istendiğini anlamak gerekir. Bilimsel yöntem bunu gerektirir.

***

Batı, yeraltı, yerüstü, kültür ve doğa kaynaklarımızı çaldığı gibi, düşünürlerimizi de çalmış ve çarpıtmıştır. Bu konuda Batı'yı suçlamamak gerekiyor, suç varsa, bizimdir. Zengin bir hazinenin üzerinde, derme çatma bir kulübede yoksulluk içinde yaşıyor, başkalarının zenginliklerine gıpta ile bakıyoruz. Fakirliğimize lanet ediyor, zenginin bir gün bizi de zengin edeceğinin hayaliyle yaşıyoruz. Zengin, 'hazinenden şu parçayı verirsen, seni de zengin ederim' diyerek oyaladıkça, geçmişimize lanet ediyor, "neden böyleyiz" diyerek kendimizi suçluyoruz. Bu kez geçmişten öç alırcasına kültür hazinelerimizi işimize yaramadığını ve yaramayacağını düşünerek, küflü depolarda çürümeye terk ediyoruz.

Arsız hırsızlarda Bizans oyunu çoktur, zaaflarımızı bilmektedirler. Herbirimizin cebine koydukları mavi boncukla, 'mavi boncuklu'dan yana olduğunu söyleyerek oyalamakta, birimizi

diğerine düşman ederek yoluna devam etmektedirler. En tepedeki hükümdar, bölgedeki kâhyalarına (egemene) güç vermektedir. Ezilene umut vermekte, 'yalnız olmadığım' belirterek içimizdeki çatlakları derinleştirmekte; inançlı olana 'arkandayım, mağdur olanları bana gönder, bizde fırsat eşitliği var', laik olana ise, 'bunlara taviz verme, bunlar yarın sizi yaşatmaz' diyerek korkutmakta; "tavşana kaç, tazıya tut" demektedirler.

Eh, biz de pek akıllı geçiniyoruz ya!... Ne de olsa, her 'birimiz dünyaya bedeliz'. Ortak noktalarımızı bulmak, asgari müştereklerde birleşmek, yeni argümanlarla ortaya çıkmak yerine, 'kahraman' ve 'hain'ler yaratarak, geçmişimize küfrederek ya da geçmişimizle yersiz biçimde övünerek kendimizi tatmin ediyor, 'eski pilavı ısıtıp ısıtıp yemeye çalışıyoruz.' Biz yalvardıkça o istiyor, istedikçe biz veriyoruz. Maddi yokluk neyse, manevi yoksulluk bizi bitkin ve çaresiz bırakmıştır. Çaresizlik hanedekileri birbirine düşürmüş; kimimiz salonda oturanı, kimimiz mutfakta yemek yiyeni, kimimiz bahçede temizlik yapanı suçluyor, birbirimizi yiyoruz. Ev içinde artan huzursuzluk bizi maddi ve manevi yönden zayıflatıyor, maddi ve manevi hazinelerimiz talan edilmesin seyrediyoruz.

Büyük bir hazine üzerinde yaşadığımızı biliyoruz, ama ne onu çıkarabilecek gücümüz var, ne de hazinenin ne işe yaradığını biliyoruz. Ufkumuz daraltılmış, yeteneklerimiz körleştirilmiş. ***Kimimiz suyun yatağını inkâr ediyor, kimimiz suyun akışını engellemeye çalışıyor***. Dışarıda veya içeride bir kurtarıcı bekliyoruz, dua ediyoruz. Biz dua ettikçe, dışımızdakiler, bizim bu güçsüzlüğümüzü kullanarak, altımızdaki hazineyi çalıyor, ve onlar çalarken, biz yardımcı oluyoruz. "Komşuda pişer, bize de düşer' diyerek, aşımızı başkasına veriyor, sonra elimizi açıp dileniyoruz. Ne acı...

'Yol göstericilerimiz' veya 'kurtarıcılarımız' dünyayı oturduğumuz kulübenin penceresi kadar görmekte, 'vatan, millet' edebiyatı yaparak, 'tereciye tere satmaktadır'lar. Bize göre dünya, vatanımızdan ibaret, varsa yoksa bizim vatan, oysa o vatan-

da da kiracı konumdayız. Vatanımızda misafir durumuna düşürüldüğümüz için, diğer odalardaki misafirleri sevmemekteyiz. Oysa 'ev' (dünya) bir bütündür, bütünü düşünmeyen, 'salon'u (vatan) veya bahçesini kurtaramaz. Salonda oturan, dünyayı salon kadar, odada oturan dünyayı oda kadar görmektedir. Oysa dünya ne salon, ne de oda kadardır.

İbni Haldun'un anlattığı şu hikâye belki de günümüz düşünürüne denk düşmektedir:

"Hükümdar, vezirini attırdı. Vezir yıllarca zindanda kaldı. Oğlu da kendisiyle birlikteydi, orada büyüdü. Çocuk, biraz bir şeyler kavrayacak çağa, ergenlik çağına gelince, yediği etleri sordu. Babası da 'bu etler koyun etidir!' diye karşılık verdi. Çocuk bu kez, 'koyun ne tür hayvandır?' diye sordu. Babası, nitelikleriyle ve özellikleriyle anlattı koyunu. Ama, çocuk; 'baba ben öyle sanıyorum ki, koyun dediğin fare gibi bir şeydir' diye düşüncesini belirtti. Babası; 'hayır!' deyip karşı çıktı, koyunla farenin bir olamayacağını anlatma çalıştı. Ama boşuna... Baba, deveyi ve sığırı anlatmak isterken de, çocuk, hep fareye benzetti, bu hayvanların da fareye benzediklerini sandı. Çünkü, hapishanede, hayvandan yalnızca fare görmüştü ve tüm hayvanların faregillerden, farenin çocukları olduklarını sanıyordu."

Özetle; İbni Haldun kendisidir, bir başkasıyla kıyaslamaya çalışmak, birine benzetmek, Batılı düşünürlerle kıyaslamak ne bilimseldir ne de ahlâkidir. O kendisinden önceki düşünürleri incelemiş, toplumu irdelemiş, yönetim biçimlerini değerlendirmiş, kendince bazı sonuçlara varmıştır. Vardığı sonuçların tümünün doğru olduğunu söylemek, İbni Haldun'a yapılabilecek en büyük kötülüktür. Önemli olan ondan ve diğerlerinden öğrenmesini bilmek, kendi akıl süzgecimizden geçirmektir.

İbni Haldun'u (ve diğer Doğulu düşünürleri) değerlendirirken, düşüncelerinin özünü bozmadan güncelleştirmeye çalıştım, fikirlerinin özünü koruyarak günümüz okuruna aktarmaya çalıştım. Eleştirmeyi çok sevenler, hiçbir şey üretmeden eleştire dursunlar...

Tarih Bilimi

Tarih biliminin görevi, geçmişte yaşanan olayların üst üste sıralanması, isim ve tarihlerin günümüze aktarılması ile sınırlı değil, tecrübelerin dünden bugüne aktarılmasıdır. Geçmişi, geçmiş toplumların yaşayışları, hükümdarların yönetim ve politikalarındaki çeşitli durumları, ekonomiyi, sanatı, edebiyatı, kültürü, sosyal yaşamı bu bilim dalından öğreniriz.

Tarih bilimi geçmişten ders almamızı sağlar, olumlu ve olumsuz yönleri öğretir; ele alınan bir çağı ya da bir toplumu ilgilendiren haberleri ve tüm bilgileri verir. Ülkelerin, toplumların ve çağların durumlarını anlatmak tarih yazarının temel amacıdır. Tarih bilimi, toplumların, toplulukların birbirine aktarageldikleri bilim dallarındadır. Bu bilim dalı, pozitif bilimler gibi, olayları çok yönlü irdeleyerek, belgelere dayalı bilgileri aktarır. Bu nedenle birçok kaynak, çeşitli bilgiler, sahibini gerçeğe ulaştıracak, yanılgı ve yanlışlardan uzaklaştıracak sağlam görüş ve tutarlılık ister.

Sağlam bir toplum yaratmak isteyen güçler, geçmişi silerek, çarpıtarak, hatta tarihi kendilerinden başlatarak sağlıklı bir gelecek kuramazlar. Tarihi salt kendi "kahraman"lıkları üzerine kurgulayarak, kendi olumluluklarını abartıp, geçmişin olumluluklarını küçümseyerek, hatta görmezlikten gelerek, geçmişi öcü konumuna yükseltip, kendisini kurtarıcı göstermek, geçmişin karanlığa sürüklenmesinden başka bir işe yaramaz. Tarih bilgisi öylesine önemlidir ki, eğer metodolojisi doğru kavranırsa; yöneten ve yönetilenler şuurlu bir tarih bilincine sahip olur, ayak-

larını sağlam yere basar, en güç sayılabilecek zorlukların üstesinden gelebilirler.

Tarihi olaylar, sadece nakle dayalı, kişilerin niyetlerine bağlı olarak verilirse, doğru sonuçlara varılamaz. Bir toplumun ekonomik durumu, ekonomisini neye dayandırdığı, politik pozisyonu, coğrafyası, gelenek ve görenekleri gibi nedenler bir bütünlük içinde "gözönünde tutulmazsa, ve görülmeyen görülenle, geçmişteki şimdikiyle karşılaştırılmazsa, tarih konularında ayak kaymasına, şaşırıp doğru yoldan çıkmaya karşı bir güvence sağlanamaz. Tarihçilerin, Kur'an yorumcularının ve 'nakilci' imamların, aktardıkları öyküler ve olaylarda yanlışlara düşmeleri, çoğu kez, çürüklüğüne ya da sağlamlığına bakmadan aktarmalarında sadece nakle bel bağlamalarındandır. Aktardıklarının kökenlerine inmemelerinden, onları yaşanılan çağdaki benzerleriyle karşılaştırmamalarından, temel felsefe ölçüsüne vurmamalarından, olup bitenlerin ve varlıkların doğal yasalarını bilmemelerinden ve haberleri değerlendirmedeki görüş ve bakışlarını güçlendirmemiş olmalarındandır. Bu yüzden gerçekten ayrılıp boş kuruntu ve yanılgının çölünde yollarını şaşırmışlardır." (**İbni Haldun,** *Mukaddime*, Onur yay. Çev. **T. Dursun,** c.I. s.75)

Sığ bakış açısıyla tarih bilimini küçümseyenler, sanıyorlar ki tarih, eski günlerden ve devletlerden, eski çağlarda geçen olayları haber vermekten öteye geçmez. Bunlar tarihi öylesine karikatürize ederler ki, ağızdan ağıza geçen sözleri, öyküleri, özdeyişleri, tarihin bir parçası olarak görme, onları yorumlama yerine, çocuklara anlatılan masal biçiminde algılar ve anlatırlar. Toplantı yerlerinde kalabalık belirdiği zaman bunlarla eğlendirilir dinleyenler. Oysa tarih, mimari yapının, imarın, ekonominin, kültürün, sanatın nasıl geliştiğini ve değiştiğini, dünya yüzünde devletlerin sınırlarının nasıl genişlediğini, güçlerinin nasıl arttığını, güçlerini yitirip göçme dönemlerinin geldiğini bildiren belirti herkesi uyanmaya çağırıncaya dek, yeryüzünü yapılarla nasıl donattıklarını bize bildirir.

İbni Haldun şöyle der:

"Derinliğine inilerek bakıldığındaysa, tutarlı bir bakıştır tarih. Bir incelemedir. Olup bitenlerin nedenlerini, nasıl başlayıp nasıl geliştiğini inceliğiyle ortaya koymadır. Olayları, 'nasıl'larını, 'niçin'lerini derinlemesine bilmedir. Bundan dolayı, tarih, temel bilimdir. 'Hikmet'e de bütünüyle girmiştir. Onun için hikmet bilimlerinden sayılsa yeridir ve sayılması doğaldır." (*Age.* c.I. s.65)

Onun için bu bilim dalının adamına bilgi gerekli olduğu gibi, onu yorumlayabilecek ve algılayacak kapasite de gereklidir. Özgür düşünce yetisi olmayan kimse, bilgiyi doğru değerlendiremediğinden zaman ve mekanı karıştırır. Doğru bilgiden yanlış sonuç çıkarabilir. Tarihçinin, toplumsal ve siyasal kuralları, varlıkların doğal durumlarını, doğal yasaları, toplumların, ülkelerin ve çağların kendi süreçleri içindeki değişimlerini, ahlâkları, gelenek ve görenekleri, inanç, görüş ve anlayışları ve öteki durumları bilmesi gerekir. Çağındaki durum ve gelişmeleri iyi kavrayıp geçmişlekilerle karşılaştırması, aradaki uygunluk, benzerlik ve başkalıkları gözden geçirmesi, bunların nedenlerine inmesi, devletlerin ve toplumların üzerinde durması, bunların hangi nedenlerle ve nasıl ortaya çıktıklarını, oluşumları, gelişimleri, gelişim nedenleri, egemenleri, devlet adamları ve ilgili haberleriyle birlikte incelemesi zorunludur.

"Her olayın nedenlerini, kökenlerini bütünüyle saptayacak, her haberin kaynak, dayanak ve ilkelerini öğrenip bilecek ölçüde yapmalıdır incelemesini. O zaman aktarılagelen bir haberi elindeki kurallara ve ölçülere vurur. Eğer o kurallara, ölçülere uygun düşüyorsa, sağlamlık ilkeleri doğrultusundaysa haberin sağlamlığını, değilse çürük olduğunu anlar ve almaktan vazgeçer o haberi. Eskiler onun için tarih bilimine çok büyük değer verirlerdi. Taberi, Buhari ve onlardan da önce İbni İshak vb. islam bilginleri, tarih bilimini benimsemişlerdi. Ne var ki, çoğu tarihçi, bu inceliği unuttu sonradan. O denli ki, tarihle uğraşmak, bilgisizlik

alanına yönelmek sayıldı. Herkeş küçümsedi bu bilim dalını. Özellikle bilim alanlarında pek yeterli olmayanlar, bu bilim dalıyla uğraşmayı, tarihle ilgili bilgiler edinmeyi, bu bilim dalına dalmayı, eğilip araştırma yapmayı düşük saydılar. Bu nedenle giderek, bağlı deve bağsızına, öz kabuğuna ve doğru yanlışa karıştı." (*Age.*)

Bölgesel ve Evrensel Tarih

"Tarih, gerçekte özellikle ele alınan bir çağı ya da bir toplumu ilgilendiren haberleri ve bilgileri verip anlatmaktadır. Ülkelerin, toplumların ve çağların durumlarını dünya çapında anlatmak da tarih yazarı için bir temeldir. Tarih yazarı, anlatmak istediklerini ona dayandırır, elindeki haberleri ve bilgileri onunla açıklar." (*Age.* c.I. s.116)

Tarihçinin yaşama bakış açısı, olayları değerlendirme tarzı, metodolojisi önemlidir. Yani her tarihçi, her olaydan aynı sonuçlar çıkarmaz, olayları yaşam karşısındaki duruşu ile ifade eder. Bu bakımdan tarihi tek bir bakış açısıyla ele almak mümkün değildir. Tarihsel olayların anlatımı ya da değerlendirilmesi, körün deveyi tarif etmesi gibidir. Aynı olayı, birçok tarihçi farklı anlatabilir, farklı sonuçlar çıkarabilir; tarihi farklı anlatanların, herbirinin kendisine göre haklı nedenleri de olabilir. Bütün bu gerçekliklerin titizlikle ele alınması, tarafsız bir gözlemle, koşulların, olanakların, ortamın gözönüne alınarak değerlendirmelerin yapılması daha objektif sonuçlara götürebilir.

Tarihi, bölgesel bir perspektifle ele almak mümkün olduğu gibi, evrensel olarak da değerlendirilebilir. Kimi zaman bölgesel değerlendirme ile evrensel değerlendirmeler farklı olabilir. Yerel bir bakış açısıyla tarihi değerlendiren bir tarihçinin, olayları değerlendiriliş tarzı ile, evrensel bir bakış açısıyla yereli değerlendiren bir tarihçinin bakış açısı aynı olmaz. Yerel tarihçi

açısından olumlu değerlendirilen bir olay, evrensel tarihçi açısından olumsuz olabilir. Yine aynı yerden olaylara bakan her tarihçi, her soruna aynı gözlükle bakmayabilir. Bir bölgede yapılan bir değişim o bölge için gelişmeyi, zenginleşmeyi ifade ederken, evrensel tarih açısından büyük bir yıkımı ifade edebilir. Bir bölge için 'rönesans' olarak değerlendirilebilecek bir değişim, dünyanın bir başka bölgesi için yıkımı ifade edebilir.

Tarihi tek bir bakış açısıyla değerlendirmek olanaklı değildir. Egemenden yana olan ile, ezilenden yana olan tarihçinin bakış açıları da farklıdır. Birinin ak dediğine diğeri kara diyebilir. Tarihsel olayların değerlendirilmesinde, değişmesinde birçok doğa faktörü de rol oynayabilir. Koşullar değişebilir, kimi doğal felaketler yaşanabilir, ekolojik denge altüst olabilir, uygarlıklar el değiştirebilir. Örneğin, tarihte efsane biçiminde anlatılagelen 'Nuh'un tufanı' doğanın bir altüst oluşunu ifade etse gerek.

İbni Haldun şöyle bir örnek vermektedir:

"İçinde bulunduğumuz zamanda (14. yy.) da batının durumlarında birçok devrimler oldu. Kökten değişmeler oldu batıda. Batı Afrika'nın çok eskilerden beri sürüp gelen yerli halkı, onca Berberi topluluklar, Hicri 5. (Miladi 11.) yüzyılda orada beliren Arap topluluklarıyla yer değiştirmek zorunda kaldılar. Çünkü Araplar kırıp geçirdi onları. Onlara üstün geldiler... Doğuda ve batıda şu 8. (Miladi 14.) yüzyılın yarısında bayındırlığın, yeryüzü güzelliklerinin üzerine inen veba gelinceye dek o durum sürdü. Her şeyi yerle bir eden veba. Devletlerin başına, tam kocadıkları, yaşamlarının gösterişli süresini doldurdukları sırada geldi. Gelir gelmez, gölgelerini küçülttü, kılıçlarını tam keskin olduğu yerinden kırdı. Egemenliklerine güçsüzlük saldı. Varlığın dili sanki tüm dünyada yokluğa, pılıyı pırtıyı toplayıp gitmeye çağırıyordu. Boyun eğildi bu çağrıya. Durumlar tümüyle değişince, varlıklar kökünden değişmiş gibi oldu. Dünya baştan başa yeni bir duruma girdi. Yaratış sanki yeniden başladı ve dünya sanki yeniden yaratıldı." (*Age.* c.I. s.117)

Tarihçi, ister yerel, ister evrensel olanı anlatsın; her olayı, her sorunu tümden doğruymuş veya yanlışmış gibi ele alması doğru değildir. Tarihten günümüze aktarılan olaylarda yanlışla doğruyu bir kuyumcu titizliğiyle, bilimsel kuşkucu yöntemle birbirinden ayırmasını bilmek gerek. Kuşkusuz, tarihçi de insandır. İbni Haldun'un deyimiyle; "İnsan o denli güçlü değildir, eksiktir, her şeyi bilmez. Eksiği belirtmek, açıkça söylemek gerek."

Uydu Yazarlar

İnsan homojen bir varlık değildir. Yaratıcı ve üretkeni olduğu gibi, köreltici ve tüketici olanı da vardır. Yenilikçileri olduğu gibi, statükocuları da vardır. Hal böyle olunca da, her yazar, düşünür, filozof, bilim adamı, tarihçi, konumuna uygun fikirleri savunur. Değişim ve dönüşümün mantığını kavrayamayan, yaşamın birbirinin tekrarı olduğunu düşünen, ona göre yaşayan, yaşamında değişmemeyi bir 'onur' sayan, bununla övünen bir yazar uydu yazarlığın sınırları dışına çıkamaz. O hep referanslarıyla, ünvanlarıyla övünür ve sığındığı kimselerin kötü bir kopyası, bozuk bir suretidir.

Uydu yazar, daha önce üretilen fikirlerin bir tüketicisidir. O başkasının, fikirlerini tüketmenin hazzını yaşar. Öylesine kraldan çok kralcıdır ki, fikrin ana sahibi eğer yaşıyorsa, böylesi bir fanatiği hayretler içinde izler. Uydu yazar, değişim ve dönüşümü anlamaz, algılayamaz. O her olayı geçmiş fikir kalıplarının içinde değerlendirir. *"Aktarmaya alışık kişi, incelemeden yazar, aktarır durur. Tutarlı bakış ise, yöneltildiğinde gerçeği bulup ortaya çıkarır. Bilim de bu gerçeğin evrelerini parlatıp aydınlatır tutarlı görüş için."* (*Age*. c.I. s.65)

İbni Haldun şöyle der: "Uydu yazar, günlerin, zamanların ortaya çıkardığı değişik durumlardan pek haberli olmaz. Zamanların akışı, çağların geçişiyle toplum ve toplulukların du-

rumlarında da değişmeler olacağını unutur, öyle yapar değerlendirmesini. Böyleleri, geçmiş devletlerle ilgili haberleri ve ilkçağlarda meydana gelmiş olayların öykülerini, maddelerinden soyutlanmış birer biçim ve kınlarından sıyrılmış birer kılıçmış gibi aktarırlar. Yenisi ve eskisi bilinmeyen karmaşık bilgiler niteliğine sokarlar haberleri. Öyle haberler aktarırlar ki, kökeni, dayanağı bilinmez. Öylesine çeşitli olaylar aktarırlar ki, cinsleri, türleri bulunmaz." (*Age*. c.I. s.67)

Günümüz argümanlarıyla ifade edersek; dogmatik yazarlar, olayların niçin ve nedenlerini kavrayacak düzeyde olmadıklarından, genel olarak saldırgan ve fanatiktirler. Onlar olayları veya bireyleri, iyi veya kötü, yanlış veya doğru, siyah veya beyaz görür. İyi neden iyi, kötü neden kötü bunu anlayamazlar. Siyah ile beyazın arasında grinin bulunduğunu kavrayamazlar. Onlar kendilerinin doğruluğunu ispatlamak için, inandıkları kimseleri referans olarak sunarlar.

İbni Haldun uydu yazara ilişkin değerlendirmesini şöyle sürdürür: "Uydu yazarlar, kitaptan kitaba geçen haberleri olduğu gibi ve ısıtıp ısıtıp koyarlar uydurmalar bütünü olan kitaplarına. Öncekilerden kime uyulmak isteniyorsa ona aynen uymak için davranırlar. Toplumların kendi koşulları içinde ortaya çıkan yeni durumu bilmezler. İsteseler bile çözmeye ve doğru yansıtmaya güç yetiremedikleri için suskun kalırlar; eski olayları, değerlendirmesini yaparak açıklayamazlar. Bu tür açıklamalarda onların kitapları bir çeşit dilsizleşir."

Uydu yazar, öylesine problemli bir varlıktır ki, toplumda gelişen olayların nedenlerini 'hainler' ve 'kahraman'lar iklimi içinde açıklarlar, toplumların tarihsel yükseliş dönemlerin nedenlerini anlamaz, bunu sadece o dönemdeki liderin marifetiyle açıklar, dönemin liderini adeta putlaştırır. Gerileme dönemlerini de aynı yöntemle değerlendirir, dönemin liderinin 'satılmışlığı' veya 'ihaneti' ile ifade eder.

İbni Haldun sözlerine şöyle devam ediyor: "Sonra yine uydu yazarlar, yanlış ya da doğru aktarmanın koruyuculuğunu yapa-

rak bir devletin haberlerini sıralamaya giriştikleri zaman, devletin kuruluşundaki döneme değinmezler. İlerleme dönemindeki ilerlemeyi, bayrağının yücelmesini sağlayan nedeni söz konusu etmezler. Yükseliş nedeni ve yükseliş belirtileri üzerinde durmazlar. Sonuna doğru vardığında neden bir duraklama dönemi başladığını açıklamazlar. Demek ki, bunların kitaplarını okuyan kimse, devletlerin ilk dönemlerindeki durumlarını ve geçirdikleri evreleri bilmekten yoksun olarak kalakalır. Devletlerin birbirlerinin üstüne çullanmalarının ya da birinin gidip öbürünün gelmesinin, aykırılıklarının ve benzerliklerinin neden ileri geldiğini araştırma ve inandırıcı açıklama bulma gereksinmesini gidermezler." (*Age*. c.I. s.67)

Uydu yazar, demokratik ortamdan hoşlanmaz. Onların istediği tek şey, karşıt olarak gördükleri fikirlerle küfürleşmesi, güvensizlik ortamının yaratılmasıdır. Bunlar keskin saflarda yer alır, uzlaşmayı, "ihanet" sayarlar. Yer aldığı kutbun tetikçisidirler.

İbni Haldun değerlendirmelerini şöyle sürdürür: "Daha başka yazarlar da geldi bu alanda. Bu yazarlar, konuları daraltmakta çok ileri gittiler. O denli ki, hükümdarların adlarına yer vermekle yetindiler. Onların soylarından ve onlarla ilgili haberlerden söz etmediler. Hükümdarların tahtlarında kaldıkları günleri, tozdan harflerle yazacak ölçüde ciddilikten uzak kaldılar... Böylelerinin ne bir çizgide tutarlı kalacaklarına, ne de başka bir çizgiye geçip o çizginin adamı olacaklarına güvenebilirler. Çünkü bunlar, yararlanılabilecek ne varsa silip süpürmüşlerdir. Tarihçilerce bilinen geçerli yöntemleri, gelenekleri de bozmuşlardır.

Hangi yüzyılda olursa olsun, içinde yaşadıkları ya da geçmiş zamanlardaki devletlerin askerlerini anlattıkları, Müslüman ya da Hıristiyan askerlerine ilişkin haberlere değindikleri, ya da toplumların hazine mallarından ve hükümdarların aldıkları vergilerin ne kadar olduğundan, soyluların harcamalarından ve olanaklarından, zenginlerin zenginliklerinden söz ettikleri zaman, verdikleri sayıda biraz abartma yoluna giderler. Gelenek ve gerçeklerin sınırını aşarlar, şaşılası kuruntulara kapılırlar. Bu du-

rum, insanın şaşkınlık veren şeyleri ortaya atmaya çok düşkün oluşundan ileri gelir. Abartmanın kolayca atılabilir oluşundan ileri gelir. Nasıl olsa izleyen, eleştiren olmaz diye yanılgıya düşülür oluşundan ileri gelir... Yalanların otlak yerinde diline ne gelirse söyler. Ve yeri gelince Tanrının ayetlerini eğlence biçimi olacak biçimde kullanır. Yalan dolanın alıcısı olur ki, Tanrının doğru yolundan insanları saptırabilsin. Böyle bir yolu seçersen, sana, zararlı bir girişim, bir belâ olarak yeter." (*Age.* c.I. s.65)

Uydu yazar, güneşi sevmeyen yarasa gibidir. Ona göre, inandığı düşüncelerin dışında herhangi bir düşüncenin yaşam bulması felaket anlamına gelir. "Düşünce ve yorumları donmuş, yanlışlara takılı kalmış başkaları da görüş eksikliğinden, uyuşukluğa düşüp karşılaştırma yapmadan; onları alıp aktarmışlardır olduğu gibi. Hiçbir incelemeye ve kafa yormaya gerek duymadan... Uydu yazarlar, derlemelerine eskilerden aldıkları yanlışları o denli yerleştirdiler ki, tarih bilimi, yanlışlar bütünü oluverdi, karmakarışık bir duruma geldi. Tarihçinin yüklendiği bu oldu. Ve tarih artık, bolca ağıt bulunan halk masallarından sayılmaya başlandı."

Uydu yazar, kartopu gibi büyüdükçe düşünceden uzak, bir kuşak yetiştirdi. "Eksik yaratılışlı, geri zekalı, kalın kafalı yazarlar geldi daha sonra. Kendinden önceki, neyi nasıl yazmışsa uydu yazar onu öylece yazdı. Örnek aldığı yazarın yoluna tümüyle yöntemine uydu. Ne var ki asalak ve sorumsuzlar karıştırdılar o haberleri. Yanlışın aldatıcılarına kattılar. Bu alanda kimi zaman kuruntulara, sanılara kapıldılar; kimi zaman da bilerek haber uydurdular. Abartılmış söylentilerden yaldızlıları aldılar, ötekilerle karıştırıp sürdüler piyasaya. Ve uydurdukça uydurdular. Daha sonra gelenlerin çokları da bunlara uydular haber toplamada. Öncekilerden nasıl işitilip aldılarsa, öyle ilettiler bizlere. Olguların ve durumların nedenlerini düşünüp kavramadan. Uydurma haberciliğin sapık yollarını bırakmadılar bu kimseler. Uydurmacılığa karşı koyalım demediler. İnceleme denen

şey azdı bunlarda. Ayıklama, doğruların içinden yanlışları çıkarıp atma yönü pek azdı. Oysa yanlış ve yanılgı, haberlerle birarada doğal birer dost gibidir. Başkalarına körü körüne uymaya gelince... Bu da insanlarda doğuştan vardır. Ve çıplak bir gerçektir bu. Bilim dallarına el atmış olan asalaklık da, enine boyuna yaygındır. Bilgisizliğin halk arasındaki otlak alanıysa, tehlikeli, pis havalı ve bunaltıcıdır. Bununla birlikte gerçeğin gücüne karşı konulamaz. Yanlışın şeytanı, tutarlı görüşün silahıyla vurulup yok edilebilir."

Bilim yöntemini rehber edinen kimse, tarihsel olayları da aynı titizlik içinde değerlendirir, kuşku ve şüphe ile sorunlara yaklaşır, eleştiri süzgecinden geçirir.

İbni Haldun bilime inanan yazarlara şu öneride bulunur: "Düşünce ve akla dayalı bilim ürünleri, hükümdarlığın ışık saçan uzak görüşlülüğünün yardımıyla oluşmuştur. Haberleri değerlendirirken düşün ve haberleri, sağlamlığı ya da çürüklüğü ortaya çıkaran sağlam ölçülere vur. Böyle yap ki, en güzel biçimde sağlam bilgiler oluşsun sende."

Neden-Sonuç İlişkisi

Atletik yapılı bir insan düşünün, kimsenin kendisini yenemeyeceğini düşünmektedir, taşı sıksa suyunu çıkaracak konumdadır. Aşırı özgüveni gözlerini körleştirmiş, kendisini içten içe saran virüsün farkında değildir. Virüs, adeta bedeni kuşatırcasına adım adım, onu güçsüzleştirmiştir. O, artık hastalığın kontrolündedir. Bu güçlü, atletik yapılı insanın nedensiz bu hale geldiğini veya isteyerek bu duruma geldiğini kim söyleyebilir?

Doğa felaketleri de böyledir. Dere yatağına saray yapan bir zengin düşünün; kimse onunla uğraşacak durumda olmadığı için yenilmez olduğunu düşünüyor. Gün geliyor, büyük bir sel, bu sarayı viraneye çevirmekle kalmıyor, sarayda yaşayan herke-

si alıp götürüyor. O güçlü, yenilmez adam, bir afetin kurbanı olabiliyor. Dere yatağına saray yapmış insanın niyeti ne olursa olsun, olabilecek felaketi göze alması gerekir.

Zorbalıkla varlığını sürdüren bir kimsenin veya bir zümrenin günü geldiğinde, bir başkası, kendisini alaşağı ettiğinde, çevresindekilerin süratle kendisini terk etmesine öfkelenmeye ne hakkı var? O, korkunun başkanıydı. Bir başka korku onu yok edince, çevresindekiler, daha güçlü olana yöneldiler. Doğal olanı da budur.

Toplumsal gelişmeler tıpkı doğa olayları gibi sürekli hareket halindedir. Bu devinimi görmeyen, göremeyen güçler, elindeki güçle bir dönem çok büyüseler bile, içten içe küçülme yaşarlar. Dışına doğru büyüyen, içinde darlaşan, 'güvenlik' nedeniyle kontrolü abartılı biçimde artıran güçler bir yandan çok büyümüş gibi görünseler de, güçlerini bir süre korusalar da, içten içe çürürler ve bir dönem sonra içten çökerler. Tarihte bunun sayısız örnekleri vardır. Çok uzağa gitmeden yakın tarihte Sovyetler Birliği örneği vardır. Sovyet Kampı, içine kapandıkça, 'büyüdü' ve birden çöktü. ABD Kampı ise, sırasını bekliyor.

Toplumsal sorunları, gelişmenin seyrine göre değerlendirmek ve tutum almak yerine, 'korunma' refleksiyle içine kapanan sistemler ciddi çürüme yaşar. Sistemlerin gelişiminde iradenin rolü kadar, nesnel koşulların olgunluk düzeyi de önemlidir. Objektif olanla değil, subjektif dayatma ile sorunları çözmeye çalışmak büyük felaketlere neden olabilir. Kuşkusuz sistemlerin gelişiminde bireylerin rolü önemlidir, ancak, salt bireylerin girişimi ile çözüm aramak, 'iradeyi gerçeğe dayatmak' anlamına gelir ki, bu durum sorunun köklü çözümü yerine, 'pansuman' yöntemiyle yarayı geçici olarak rahatlatmak anlamına gelir.

Sistemlerin oluşumunda bireylerin rolü kuşkusuz çok önemlidir. Ufku geniş, yaratıcı, üretken ve adaletli yöneticiler toplumu ilerletir. Ancak bütün bunların gerçekleşebilmesi için, lideri koruyacak mekanizmaların varolması gerekir. Aksine, geçmişin

tortusu üzerinde varlığını sürdürmeye çalışmak, o tip kadrolara teslim olmak anlamına gelir. Bu tip kadrolar, lideri etkisizleştirir, hiç de onaylamadığı olaylara göz yummak zorunda kalır, onların oyuncağı durumuna gelir. Bu gelişmeleri, yöneticinin değişimi veya kötü niyeti ile yorumlamak gerçekçi değildir. Bir insanın iyi bir şoför olması, freni patlamış aracı durdurmaya yetmez. O halde, yönetici, öncelikle, objektif koşulları doğru analiz etmeli, bu gerçeklik üzerinde kendisini koruyacak, geliştirecek kadroları oluşturmalı, böylelikle hedefine varmalıdır. Bu nedenle ne iradeci olmak, ne de objektif koşullara teslim olmak gerekir. Objektif koşulları doğru analiz ederek, iradenin gücüyle hedefe varılabilir.

Bunu gerçekleştirmenin iki yolu vardır. Ya başından itibaren, bu tür yöneticinin düşüncelerine uygun sistem kurması ile mümkün olabilir (ki bu olanaklı olmadığı gibi, zamanla bu iyi yönetim de bozulabilir) ya da hedefe adım adım varılabilir. Kimi zaman çatışarak, kimi zaman uzlaşarak kimi zaman taviz vererek, adım adım kendi kadrosunu oluşturarak, sabır ve metanetle amaca ulaşılabilir.

İbni Haldun, Harun Reşid'in hiç de istemediği halde Bermekoğullarının her dediğini yapar duruma gelmesinin nedenlerini şöyle açıklar:

"Bermekoğullarının başlarına gelen belâ, onların devlet üzerinde baskı düzeni kurmalarından, hazine mallarına el koymalarından doğmuştu. O denli ki, Harun Reşid, hazine malından az bir şey istiyor, kendisine verilmiyordu. Onlar baskın geliyorlardı devlet işlerinde. Egemenliği onunla paylaşmışlardı. O, onlarla birlikte bulunurken kendi hükümetinin işlerinde sözünü tam geçerli kılamıyordu. Böylece izleri-etkileri büyüdü Bermekoğullarının. Ünleri uzaklara dek vardı. Devlet basamaklarını ve başkanlık-komutanlık yerlerini kendi çocuklarına döşediler, kendi çalışma alanlarına ayırdılar. Saraylarda bulunan öteki devlet görevlilerini omuzlayıp ittiler, görevlerine son verdiler.

Sonunda dostu içlendirdiler. Gözdeyi içerlettiler. İl yetkililerini kaygılandırdılar. Türlü yarış ve kıskançlık dalgası açıldı önlerinde. Devletteki yumuşacık döşekleri üzerinde, politik haber taşıyıcılığın akrepleri kıpırdamaya başladı. Gammazlık o ölçüye vardı ki, Ca'fer'in dayıları olan Kahtaboğulları bile onların zararına çalışan en büyük haber taşıyıcılarından oldular. İçlerinde tutuşan kıskançlığı, hısımlık bağları söndüremedi. Yakınlığın kutsallıkları, Bermekoğulları zararına yürümelerini engellemedi. Bütün bunlar da, hizmetinde bulundukları halifenin suç yakalama duygularıyla davrandığı, Bermekoğullarını artık korumaktan ve onlar yararına bir çabada bulunmaktan vazgeçtiği döneme rastladı. Kuruntular, onların aracılık arasındaki ufak tefek suçlarının da yol açtığı birer kin biçiminde oluştu halifenin içinde. İş, küçük suçları, eğer Bermekoğulları işlemişse, aralıksız işlenen birer büyük, Halifeye karşı gelme suçu diye görmeye dek vardı.

...Bermekoğullarının devletteki güçleri yıkıldı; gökleri, üzerlerine çöktü; toprak, evleriyle birlikte altına aldı onları. Ve onların dönemleri, daha sonrakilere ders veren bir geçmiş oldu. Onların başlarına gelenler üstüne düşünen, ve gerek bulundukları devletin, gerekse o devletteki yaşam öykülerinin derinliklerine inen kimse, onların tutumlarını, olaylar üzerinde gerçek iz bırakan ve zincirleme nedenler oluşturan türden bulur. Bermekoğullarının, halifenin sır ortaklığını yapanlardan kimilerinin, halife duysun diye şarkıcı kadınlara söylettiği şiirlerde nasıl bir oyun tezgahladıklarına ve halifenin içindeki duyguları nasıl kışkırttıklarına bakıldığında gerçek yine açıkça görülebilir:

Ne olur Hind bize verdiği sözünü tutsa da
Gönüllerimizi karşılıksız kalan sevgi derdinden kurtarıverse!
Ne olur bir kez olsun başkalarının sözüne uymasa da,
bağımsız kalabilse!
Bilse ki gerçekten güçsüz olan, bağımsız kalamayandır.

Anlatıldığına göre; Harun Reşid bu şiirleri duyunca: 'Evet vallahi doğru, ben güçsüzüm' diye konuştu. Bu tür şiirlerle de, halifenin içindeki duyguyu kışkırtıp coşturdular ve adamcağızı, Bermekoğullarından öç almaya zorladılar." (*Age.* c.I. s.85)

Bermekoğulları, açgözlülüğün bedelini ödemişlerdi. Sınırsız güç olma arzusu gün gelir, insanın elinde bulunan gücünün de sonunu getirir. Her yere hakim olma, bütün gücü elinde bulundurma arzusu, dost yerine düşmanı çoğaltır. Düşmanı çok olanın da uzun süre ayakta kalma şansı yoktur. Oysa gücü başkalarıyla paylaşmak, hem etki alanını genişletir, hem de kalıcılığı perçinleştirir. Güvensizlik ortamında, kalıcı olunamaz. Günümüzde de buna benzer sayısız örnekler görülebilir. Tarihten ders almanın önemi bu olsa gerek. O halde, birileri Bermekoğullarının sonunu getirmiş olmadı, kendi sonlarını kendi elleriyle getirmiş oldular.

Harun Reşid, döneminin en adil ve güçlü halifesi bilinir. Buna rağmen, uzun süre Bermekoğullarının elinde oyuncak olabiliyor, onların birçok isteğine boyun eğebiliyor. En azından kısa sürede başka çaresi de görünmüyor. Ne yapabilirdi? Asıl amacını gerçekleştirmek istese, Bermekoğulları, kısa bir sürede, Harun Reşid'i yok edebilirdi. Harun Reşid'in yokoluşu, Bermekoğullarının elinde oyuncak olacak birinin işbaşma gelmesine neden olurdu ki, bunun insanlık açısında pek yararlı olmayacağı açıktır. O halde hiçbir hazırlık olmadan erken adım atmak doğru değildir. Ortadoğu toplumlarının en büyük yanılgılarından biri de bu olsa gerek; bireylere gücünden fazla misyonlar yükleyip, kurumsal çalışma yerine bireyi kahramanlaştırma hatasına düşmek.

İbni Haldun, Harun Reşid için şu değerlendirmeyi yapar: "Harun Reşid, bilimde, sadelikte de yeri olan bir kimseydi. Çünkü böyle erdemlerle süslü olan kendinden önceki halifelerin, atalarının dönemine uzak olmayan bir dönemde bulunuyordu."

Bu gerçeklik de gösteriyor ki, ne kadar iyi olursa olsun, kişinin salt iyi olması sorunları çözmede yeterli değildir. Bu nedenle Harun Reşid, güçlendiği oranda kendisini güçsüzleştiren Bermekoğullarını tasfiye etmiş, büyük gelişmeler sağlamıştır. Kuşkusuz her gelişmenin bedeli vardır, bedel ödemekten kaçınanlar, hedefine ulaşamazlar. Meyve veren ağaç taşlanır misali, sonraki aşamalarda dedikodu makineleri boş durmamış, karalama kampanyası devam etmiştir.

İbni Haldun, değerlendirmesine şöyle devam eder:

"Harun Reşid'in sürekli içki içtiği ve kadeh tokuşturulan kadınlarla sarhoş olduğu yolundaki uydurma söylentiye gelince; Haşa! Adam günahlarının günahı sayılan bir yasağı, halkın önünde işlemiş olamazdı. Onların hepsi de giyim kuşamlarında, süslenmelerinde ve yeme-içme gibi öteki işlerinde savrukluktan ve eliaçıklıktan uzak kalırdı. Neden ki, yaşamlarındaki göçebe Araplığın kaba-sabalığından ve koyu dinciliğinden sıyrılamamışlardı daha. Böyleyken, olabilirlikten olamazlığa, yasak olmayandan yasağa geçmenin ne demek olduğunu düşünebilir misin? Giyim kuşamlarındaki durumları böyleydi işte... göçebelikten kurtulamamışlık ve yeni oluşum içinde bulunuş açısından ele alıp, Abbasi devletinin doğal durumunu düşündüğün zaman; konu bir daha aydınlığa kavuşur.

Tarihçilerin tümünün aktarageldiği, Harun Reşid'in içki içişi türünden, Halife Kadısı ve arkadaşı Eksem oğlu Yahya'nın içki düşkünlüğü, oğlancılığı anlatılır... Bu tür öyküler çoktur. Ve tarihçilerin kitaplarında bulunduğu da bilinir. Bu çeşitten öykülerin uyduruluşlarının nedeni, yasak olan şeyin çekiciliğine kapılmak ve örtülü kadınların örtülerini yırtma isteğine tutulmaktır. Böyleleri isteklerine boyun eğişlerinden dolayı tatlı öyküler ortaya atarlar, izleyenleri kendilerine doyururlar. Onun için bu tür öyküleri çoğu kez dillerine dolarlar... Oysa başka şeyler izleseler, sözünü edegeldiğimiz kimselere yakışan üstün nitelik ve durumlarından, onların ünlü durumlarından söz etseler, kendileri için daha ivi olur. Bilip akıllarını kullansalar uygun olan budur."

Statükoyu değiştirmeye çalışanlar, bir yığın komplo ve iftira ile karşılaşabilir, özellikle 'toplumun yumuşak karnı'na hançer saplanarak, statüko korunmaya çalışılır. Gerçeğin farkında olanlar, böylesi tuzakların doğruluğu veya yanlışlığını tartışmaz, değişimden yana olanlara güç verir, sorunları bu çerçevede değerlendirir.

Geçmişe Sığınarak Gelecek Yaşatılamaz

İnsan öylesine problemli bir varlıktır ki, çoğunlukla hazır olmadığı, hakketmediği yerlere, görevlere gelmek için her türlü hileye başvurur. Başvurduğu yollardan biri de geçmişe sığınarak kendisini yaşatma arzusudur. Kimi zaman birey, ailesinin etkin gücü, ya da babasının itibarının arkasına sığınarak varlığını sürdürmek ister. Kimi zaman sistemler, ölmüş liderlerin arkasına sığınır, sabah akşam onun üzerine yemin ederek varlığını sürdürmek ister. Kimi 'soy'lu geçmişinin arkasına sığınarak güç olmak ister. Geçmişin gölgesine sığınarak varolmaya çalışanları çevremizde de görebiliriz. Günümüz sistemlerinin büyük çoğunluğunun çelişkisi bu değil midir? Kimi dini kullanarak varlığını sürdürürken, kimi ideolojilerin arkasına sığınır, kimi de ölmüş liderlerini putlaştırır. Toplum öylesine bir konuma gelir ki, kullanılan inanca, ideolojiye ve lidere tepkisini gösterir. Sözde geçmişiyle övünenler, geçmişlerine en büyük kötülüğü yapmış olurlar. Oysa geçmişin günahı yoktur. Ama kullanıcı kimse geçmişi öylesine hor kullanır ki, zarar verir. Belki de insanların doğal yapılarında bulunan kötülüğün sonucudur bu. Geçmişe sığınanların veya geçmişiyle övünenlerin gerçeği bu olsa gerek.

Kişi veya sistem, geçmişe sığınmak yerine, kendi düşünceleri ve projeleriyle varlığını sürdürmelidir. Olduğu gibi görünmeli, göründüğü gibi olunmalıdır. Kaldı ki, gerisi tehlikelidir, hüsrandır. Çünkü giyilen elbiseler, sürülen makyajlar zamanı geldi-

ğinde dökülüyor, 'takke düşüyor kel görünüyor' ve işte o zaman gerçek ortaya çıkıyor.

İbni Haldun, geçmişin şemsiyesi arkasına sığınarak Halifeliğini ilan etmeye çalışan biri için şu değerlendirmeyi yapar:

"Bütün bunların yalandan soy-sop ileri sürerek halifeliğe kalkışan kimse için olabileceği nasıl düşünülebilir? Karmati'nin durumunu düşün: Düşün ki, o da, peygamber soyundan geldiğini ileri sürmüştü. Çağrısı tutmadı, eriyip gitti. Yandaşları dağıldı. Kısa sürede maskeleri düşüp çirkinlikleri, oyunları ortaya çıktı. Ve kötülüklerinin yüklediği suçun karşılığını tattılar. *Kişinin hangi tür huyu olursa olsun/İnsanlardan saklayıp gizlese bile anlaşılır erinde-gecinde."*(*Age.* c.I. s.97)

İnsanın yönetme, farklı görünme hırsı, sınırını aştığında öylesine çirkin manzaralar ortaya çıkarır ki, canlılar içinde en çirkin mahluk durumuna gelir. Varsayalım, kişinin ailesi, babası, çok etkin, yetkili, bilinçli ve dünyanın en iyi insanıdır. Onun oğlu veya kızının da öyle olacağı anlamına gelir mi? Sonuçta insan dünyaya tek gelir, işlediği sevap ve günahlarından da kendisi sorumludur. Bir kimsenin ailesi veya aile bireylerinden birinin sevapları da günahları da kendisine aittir, kimsenin bir pay çıkarmaya, onunla caka satmaya hakkı yoktur. Başkalarının kimlikleri arkasına sığınarak varolmaya çalışanlar, aslında kimliksizliklerini gizlemek isteyenlerdir. Kimliksiz insan ise tehlikelidir.

Geçmişe sığınarak varlığını sürdürenler; "Egemenlere yaranıp gözde olanlardır. Egemenlerin tutumlarına, eğilim ve görüşlerine uyma yoluyla yanaşırlar bunlar. Bunlar, soy iddialarını da kotarırlar ve ileri sürülenler zamanla ünlüleşir, artık kolayca karşı çıkılamaz duruma gelir. Bana ulaştığına göre: Zeyyanoğullarının egemenliğinin temelini atmış olan Zeyyanoğlu Yağmurasin'e de yanaşmak isteyenler, o yolda şeyler söyleyenler olmuş; o ise, Zenate diliyle şu anlamdaki karşılığı vermiş: 'Dünyaya ve dünyadaki egemenliğe kılıçlarımızla ulaştık. Yoksa soy iddialarıyla değil... Bunlar öbür dünyada bir yarar sağlar mı? Bu soru-

nun karşılığını tanrı verebilir. Ama sen hiçbir zaman, soy-sop yoluyla onları elde etmeye yeltenme."

İbni Haldun şöyle devam eder:

"Onların peygamber soyundan ileri gelmelerinin tanıtlanması, inançsızlıklarından dolayı onları Tanrı katında sorumlu olmaktan hiçbir biçimde kurtaramaz. Ulu Tanrı Nuh peygambere oğlu konusunda: 'O senin ailenden sayılmaz. Çünkü, o kötü uğraşlı bir kişidir. Bilmediğin konuda benden dilekte bulunma' demişti. Peygamber de kızı Fâtima'ya öğüt verirken şunları söylemişti: 'Fâtima! Çalış. Çünkü seni Tanrı katında herhangi bir biçimde kurtaramam, sorumluluğu kaldıramam üzerinden."

Başkalarının arkasına sığınarak varlığını sürdürme yerine, insanın düşüncelerini açıkça söylemesi, onları pratiğe uygulaması yararlıdır. Kuşkusuz insan eksiktir, hata ve eksikleriyle vardır. Yakınlarının veya geçmişinin gölgesine sığmmak yerine, anını yaşamak, geleceği düşünmek daha yararlı ve mutluluk vericidir. Geçmişin ağırlığı altında ezilmek yerine, geleceğin heyecanını yaşamak daha anlamlıdır.

"Kişi bir konuyu bilir ya da herhangi bir şeye inanırsa, ona düşen inandığını açıkça ortaya koymaktır." Yeniliğin peşinde olanlar, yeniliklerini her yönüyle ortaya koymalı, onun savunusunu yapabilmelidirler. Yoksa, salt yeni bir şeyden söz ederken, eskiyi tekrarlamak, yeniyi savunmada ikircikli davranmak inandırıcı olmaz, güven vermez, aksine, insanlar, yeni iddiasında olanların tutarsızlıklarını gördükçe eskiye daha da sığınırlar. o halde, eski ile yeni arasındaki mücadelede yeni, yeni olmanın olgunluğunu taşımıyorsa, yeni olgunlaşıncaya dek, eskinin varlığını sürdürmesi, gelecek açısından daha yararlıdır. Yaşamı anlamlandırmak için akan bir nehir gibi olmak gerekir. Akan su pislik tutmaz. O halde yeniliklerden korkmamak gerekir. Çünkü "yeni bir iddiayla ortaya çıkan kimse, attığı adımda ikircikli olmaz. İleri sürdüğünü karışık, bulanık biçimde ileri sürmez. Davasında kendi kendini yalanlayacak biçimde davranmaz."

Devletler ve yöneticiler halk için vardır; halkı unutan, onları görmezlikten gelen, küçümseyen kendi sonunu hazırlamış demektir. Bir devlet eğer kaba kuvvetine güvenerek ebedi olduğunu düşünmeye, devletin yetkili kurumlarında çalışanlar kendilerini ayrıcalıklı görmeye başlamışlarsa o devletin yıkılışı yakın demektir. Bir sultan (yönetici) kendisinin üstün bir varlık, yenilmez bir lider, halkı kapı kulu görüyorsa, mezarını hazırlamış demektir.

İbni Haldun şöyle der:

"Devlet ve Sultan, dünyaya açık bir pazar yeri durumundadır. Oraya bilgi ve sanatlar çekilip sergilenir. Etkinliğini yitirmiş olan orada arar. Rivayet ve haber toplayıcılar atlarını oraya doğru yöneltirler, yarışırcasına. Orada geçerli olan, herkesin katında da geçerlidir. Bir devlet kötü çaba ve eğilimden, halkı sömürmekten ve aşağılık işlerden kaçınır da halkın gittiği doğru yoldan gider ve bu yoldan bilerek ayrılmazsa o devletin pazarında katıksız ipek ve halis altın gibi değerli olur. Yok eğer, kötü amaçlar ve kinlerin ardından sürüklenir ve azgın Arap sinsarlarına, yalana-yanlışa kucak açarsa, o devlet pazarında da, karışık madenler, tortular geçerli olur. Eleştirici gözün bakışı kişinin ele aldığı konuda ölçüdür, terazidir. Tüm araştırdığı, incelediği konuda..."

İnsanın olumlu meziyetleri de vardır, kötülüğe de meyillidir. İnsan öylesine kıskanç bir varlıktır ki, çoğunlukla gelişen, yeni fikirleri ortaya atan, üreten kimseleri kötülemek, onları görmezden gelmek, her türlü iftirayı çalmak için her türlü yönteme baş vurur, iftirayı çalar, fetvalar ya da yasalar çıkarır.

Bu gerçeğe dikkat çeken İbni Haldun bir örnek verir:

"Din bilginlerini, İmam Mehdi'yle ilgili olan her şeyi yalanlamaya iten şey, onu kıskanmış olmalarıydı. Çünkü onlar, önce bilimde, fetvada, dinde kendilerinin daha üstün geleceklerini sanmışlardı. Sonra, gördüler ki, Mehdi aralarından sivrilip seçkin bir duruma geçti. Görüşlerine uyulan, sözü dinlenen, izinde gidilen kişi oldu. O zaman, çekemediler bunu. Başladılar görüş-

lerinde onu eleştirmeye ve yalanlamaya. O ne ileri sürdüyse hepsini yalanladılar.

Kıskanç din bilginleri, Lumtûne kabilesi egemenleriyle içli-dışlı olmuşlardı. Bu egemenler Mehdi'yle düşman durumundaydılar... Mehdi onlara ters düşen bir görüşle ortaya çıkmıştı. Onların tutumlarını, din bilginlerinin onlar için sıkıntılara girişlerini, Lumtûnelilere yaranmak ve onların devletlerine bağnazlığa varan bir bağlılık gösterisinde bulunmak için çaba harcamalarını kınıyordu. İşte Mehdi'nin tutumu böyle olduğu sürece yüklendiler Mehdi'ye, ondan öc almaya koyuldular. Din bilginlerinin, Mehdi'nin soyunun peygamber ailesine dayandığını kabul etmeyişlerine gelince: Onlar bu kabul etmeyişi güçlendirecek dayanaktan yoksundular. İnsanlar, kendilerinin hangi soydan geldiklerini ileri sürerlerse, tersine kanıt bulunmadıkça onaylanırlar."

Tarihçinin, Değişim Sürecini Algılayamaması

Tarihsel süreçlerin gelişimi, bireyin gelişimi gibidir. İnsan doğar, gelişir, büyür ve ölür. Doğuş, gelişme ve ölüm iradi değil nesneldir. Bir başka deyimle, insan istese de istemese de büyür, gelişir ve ölür. Gelişmede iradenin de rolü vardır, ancak sınırlıdır. Sınırı zorlamak, olsa olsa gelişmeyi değil, ölümü yaklaştırır. O halde, olması gereken, nesnel olan ile iradi olanın sınırlarını doğru kavramak, sınırı, ölçüyü bilmektir.

Her dönemin gelişimi farklı, olayları farklıdır, birey doğuşuyla birlikte, iradesinin dışında gelişir ve büyür, bu büyümeye paralel olarak düşünsel gelişimin koşulları oluşur. İnsanın doğuşu, bir birey için 'milad'dır. Sonraki süreç, bireyin 'tarihsel' gelişimini sağlar. Bireyin yaşamında, belli sıçrama dönemleri olur. Bireyde bebekliğin 'tarihi' ile çocukluğun 'tarihi', gençliğin 'tarihi' ile yaşlılığın 'tarihi' farklıdır. Bu tarihsel süreçleri gözö-

nünde bulundurmadan, zaman içindeki değişimleri dikkate almadan, kişi hakkında değerlendirme yapmak doğru olmaz. Ana rahminde sağlıklı büyümeyen bir bebeğin, çocukluğu sağlıklı olmayabilir. Sağlıklı olmayan çocuğun, fiziksel ve düşünsel gelişiminde bir sıkıntı yaşaması kaçınılmazdır. Bütün bu ve buna benzer faktörler, bireyin fiziksel ve düşünsel alanını etkiler. Fiziksel gelişimine paralel gelişmeyen zihinsel gelişim de bireyin 'tarihini' farklı şekillendirebilir.

Her dönemin kendine özgü tarihsel gelişimini dikkate almadan değerlendirme yapmak bilimsel olmaz. Örneğin, insanın bebekliğinde emeklemesi doğal, çocukluğunda yürüyememesi rahatsızlık belirtisidir. Çocukken yaramazlık yapılması normal, olgunluk dönemindeki şımarıklık ise, bireyin fiziksel gelişimine paralel zihinsel gelişme gösteremediğinin işaretidir. O halde bir insan için "yürüyemiyordu" demek yanlış değildir, ancak bebekliği belirtilmediği zaman bireyin tarih içindeki değişim sürecini görmemek veya algılamamak olarak anlaşılabilir. Ya da "şımarıktı' biçimindeki bir değerlendirmenin objektifliği ancak dönemin kavranması ile ilgilidir.

Her dönemin kendisine has koşulları vardır; ülke savaş içinde olabilir, savaş döneminde makul görülebilecek birçok davranış barış döneminde görülmeyebilir, ekonomik yönden güçlü veya güçsüz bir dönem yaşanabilir. Bütün bu tarihsel süreçlerin kendi içinde ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir. Tarihsel sürece at gözlüğüyle yaklaşmak, olguları gözlemlemeden, sorunlara yol açan faktörleri kavramadan değerlendirmeler yapmak bilimsel değildir. Dış etkenlerin rolü, iç dinamiklerin etkisi gibi faktörlerin titizlikle irdelenerek sonuca varılması gerekir. Somut koşulları kavrayamadan tahliller yapmak 'uydu yazarların' işidir. Uydu yazar, gözleri gören kör, kulakları duyan sağırdır.

İbni Haldun, somut koşulların somut analizinin önemini belirtir: "Tarih alanında düşülen yanlış ve yanılgının gözden kaçabilen ince bir nedeni vardır: Çağlar değişir ve günler geçip gider-

ken, toplumların, kuşakların durumlarının da sürekli olarak değiştiğinin gözden kaçırılması. Bu, derinde ve gizli bir hastalıktır. Neden ki bu hastalık, uzun yüzyıllar geçtikten sonra kendini gösterir. Onun derinden işleyişini, halktan, sıradan kişiler anlayamaz.

Bu şudur: Evrenin ve toplumların durumları, ilişkileri, gidişleri bir tek süreç üzerinde sürmez ve değişmeyen bir çizgide kalmaz. Günler, zamanlar geçerken oluşan değişmeler ve durumdan duruma geçişler bütünüdür her şey. Bu değişmeler ve geçişler, kişilerde, sürelerde, kent ve kasabalarda olduğu gibi, tüm evrende, ülkelerde, kıtalarda, zamanlarda ve devletlerde de olur. Dünyadan niceleri gelip geçti; Fars toplumları, Süryanlar, Nabatlar, Tubbalar, İsrailoğulları, Kıptiler... Bunların devletlerinde, ülkelerinde, politikalarında, sanatlarında, dillerinde, söyleyiş biçimlerinde ve kendi türleri arasında paylaştıkları öteki konularda, doğayı işleme çabalarında kendilerine özgü durum ve tutumları vardı. Bunlardan sonra ikinci kuşak Fars, Rum, Arap toplumları geldi. Durumlar değişti, durumlarla birlikte gelenek ve görenekler, değişenler kendi cinslerine ya da benzerlerine ya da tümüyle başka olanlara, karşıtlarına dönüştüler.

Ve sonra Mudaroğulları egemenliğiyle İslam geldi (buradaki anlatıma göre, islamı getiren Mudar kabilesidir). Mudaroğullarıyla İslam gelince, eski durumların tümü, yeni bir devrimle başka bir oluşuma dönüştü. Gelişmeler, bugün çoğu bilinen gelenek ve görenekler kuşaktan kuşağa geçerek ve değişerek sürüp gitti... Ve Arap devleti de yıkıldı. Egemenlik günleri tarihe karıştı. Güçlerini yerleştiren, devletlerini, ülkelerini kuran eskiler göçüp giderken, egemenlik, bu kez, Arapların dışında kişilerin, sözgelimi; doğuda Türklerin, batıda Berberlerin, Kuzeyde Frenklerin eline geçti. Geçip giden yönetimler ve egemenliklerle birlikte nice toplumlar da gömüldü tarihe. Bu arada türlü oluşumlar, niteliği unutulan gelenek ve görenekler, izleri silinen töreler de birbirini izledi." (*Age.* c.I. s.110)

Mudaroğulları dönemindeki gelişimi, daha sonraki süreçlerle aynı görmek doğru değildir. Mudar kabilesinin sosyal, kültürel, ekonomik, tarihsel gelişimi farklıdır, Türklerin veya Berberilerin ya da Frenklerin ayrıdır. Kuşkusuz biri diğerinden etkilenmiştir, etkilenecektir de, ama aynı sorunlar karşısında aynı tepkiyi beklemek tarihi kavrayamamaktır. Mudaroğulları öncesi süreç kavranmadan, Mudaroğulları doğru değerlendirilemeyeceği gibi, Mudaroğulları kavranmadan, Türklerin veya Acemlerin veya Berberilerin değerlendirilmesi objektif olamaz. Her bir kabilenin ayrı gelenek ve görenekleri vardır, bu gelenek ve görenekler, bir sonraki süreci etkilemiştir. Bu nedenle, Berberilerin İslam anlayışı ile, Türklerin ve Farisilerin İslam anlayışı farklıdır, bu farklılıklar bir karşıtlık değil, bir zenginliktir. Bu zenginliği görmeden, birinin diğerine kendini tümüyle dikte ettirmesi, sonunu hazırlamaktan başka bir işe yaramaz. Nitekim yaşanan bu olmuştur. Büyük bir uygarlık, farklı zenginliklerin sentezini oluşturmak yerine, diğerini inkâr üzerine hareket etmiş ve hepsi kendi yenilgisinin koşullarını hazırlamıştır.

Tarihsel süreçleri, birbirini güçlendiren zincir halkaları olarak görmek gerekir. Zincirin halkalarından birinin kopması, gücü azaltır. Birbirini izleyen zincir halkalarından birinin kopması, birbirinden kopuk bir süreci yarattığı gibi, ardılları güçsüzleştirir, çünkü, halkalar koptukça zincirin gücü azalır. Gücü azalan zincirin bir kuvveti olmaz. O halde sorunlar irdelenirken, ne geçmişe haksızlık etmek, ne de geçmişi parüpak göstermek doğrudur. Biri diğerini etkilemiş, diğerinin doğumunu sağlamıştır. Yeni doğan eskinin düşmanı olmadığı gibi, atasıdır. Ne atanın çocuğunu küçümsemesi, ne de çocuğun atasını görmezlikten gelmesi hayra alâmet değildir. Geçmişi inkâr etmeden, değişim ve dönüşümü görerek hareket etmek insanlık için yararlıdır.

Toplumsal Değişimlerin Ünlü Nedenleri

"Durumların, toplumsal yaşamın, gelenek ve göreneklerin değişimlerinde ileri sürülen ünlü bir neden vardır: 'Her toplumun yaşamındaki dalgalanmalar, gelenek ve görenekler, o toplumda egemen olanın yaşam biçimine, tutum ve davranışına bağlı olarak gelişir.' Bu bir özdeyiş biçiminde şöyle de dile getirilir: Halk, hükümdarın dinindedir." (*Age.* c.I. s.110)

Toplumsal değişimin birçok nedeni sayılabilir. Ancak en önemli nedenlerden biri, gücü elinde bulunduranın, eski olanı değişime zorlamasıdır. İşbaşına gelen yeni yönetimin, kendi düşünce tarzı, dünya görüşü veya gelenek ve göreneklerini topluma şu veya bu oranda dayatmasıdır. Bu dikte ediş, eski ile yeninin yeni bir harmonisini kaçınılmaz kılmakta ve yeniliğe neden olmaktadır. Ancak, 'dayatmacının' (iktidar gücünün) eski olandan daha ileri olması değişimi daha kolay sağlarken, gerinin eskiye dayatılması ciddi sıkıntı yaratmaktadır. Bu nedenle, toplumsal değişimlerde iki yol vardır. Birincisi ve yararlı olanı; eski ile yeninin harmonisini oluşturan, sentezci değişim. İkincisi; eskiyi dikkate almaksızın, onu tümden tasfiye etme yoluna giderek, kendini dayatma yöntemi. Toplumsal değişimin radikal olanı, eskiyi tümden tasfiye etmeyi hedeflediğinde, tahribatı daha fazla olmakta ve uzun süre ayakta kalmakta güçlük çekmektedir, diğeri ise, yeni ile eskinin sentezini oluşturduğundan, yeni eskiden, eski yeniden etkilenerek değişime uğramaktadır. Bu değişim toplumdan topluma farklılık gösterirken, yöneticiden yöneticiye de farklılık gösterebilir. Bu nedenle, İbni Haldun'un deyimiyle; "Halk hükümdarın dininde" olduğu gibi, "Hükümdar da halkın dininde" olabilmektedir. Çünkü, kimi zaman, hükümdar, hükmetmek ve egemenliğini sürdürmek için, dinini bile değiştirebilmektedir. İşte bu değişim karşılıklı etkileşerek, "yeni" bir şey ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal değişimin gerekçelerini İbni Haldun şöyle değerlendirmektedir:

"Devlet adamları, devletin egemen kişisi, devlet ve yönetimin başına geçtikleri, işleri yürütmeye koyuldukları zaman kendilerinden öncekilerin durum ve tutumlarını, gelenek ve göreneklerini görmezlikten gelemezler. Çoğunu da alırlar onların. Ama kendi dönemlerindeki toplumsal gelişmeleri, kendi gelenek ve göreneklerini de bir yana itmeyip birlikte değerlendirirler. Bu değerlendirmeler sonucunda, önceki toplum görenekleri ve toplumsal yaşama oranla yeni devletteki görenekler daha değişik biçimde ortaya çıkar, birtakım başkalıklar görülür. Sonra başka bir yönetim geldiğinde ve yeni ile eski gelenek ve görenekler yeniden kaynaşıp oluştuğunda yine birtakım şeyler değişmiş olur. Bu yeni oluştaki durumlar, ilk yönetimdeki durumlardan çok daha başkadır. Başkalıklar, değişimler basamak basamak artarak sürer sonuna dek. En son başkalık büsbütün keskinleşir. Uluslar, toplumlar, mülk ve egemenlikte birbirini izledikçe, toplumsal dalgalanmalarda ve çeşitli durumlardaki değişimlerin ardı-arası kesilmez." (*Age.* c.I. s.110)

Her dönem, bir öncekinden farklılaşarak, geçmişin zenginlikleriyle bütünleşerek ilerlediği sürece, insanlık daha da ilerler. Eski ile yeni kimi zaman çatışarak, kimi zaman çakışarak, başkalaşıma uğrayarak gelişme sağlanır. Böylesi değişimler, inkâra ve geçmişin tümden reddine dönüşmediği sürece yararlıdır ve insanlık bu sayede ilerlemiştir. Ancak, gücü elinde bulunduran kuvvet, eskiyi bir bütün olarak inkâr yoluna gider, daha da ileriye giderek geçmişin tüm izlerini ortadan kaldırmaya kalkarsa, insanlık büyük sıkıntı çeker; hem geçmişin bir yığın tecrübesinden mahrum kalır, hem de yeni hızla eskiyerek bir başka güç tarafından kötü biçimde hırpalanır.

Olayları Değerlendirmedeki Yanılgı ve Nedenler

İnsan, çoğunlukla objektif olamıyor, yaşadığı dönemin düşüncelerinin etkisinde kalarak, kendisini, dönemini 'ilahlaştırıyor', yaşadığı dönemin düşüncelerini 'en gelişmiş' ve son fikirler biçiminde değerlendirebiliyor, geçmişi ve geleceği, taşıdığı düşünceler ışığında değerlendiriyor. İbni Haldun'un benzetmesiyle, 'her hayvanı, fare ile kıyaslandırıyor.' Binlerce yıl önce yaşanmış olayları, dönemindeki düşünceler ışığında değerlendirme gafletine düşüyor. Nitekim, İbni Haldun'u değerlendiren yazarlar da aynı hataya düşmüş, onu günümüzde egemen olan düşüncelerle ifade etmeye çalışmışlardır. Deyim yerindeyse, İbni Haldun'dan öğrenmek yerine, 'falanca, filanca' kimseye veya düşünceye dahil etmeye çalışmışlardır. İnsan, kendine sevdalı, egemen ideolojiye meyilli olduğunda, bilerek veya bilmeyerek bu zaafa düşer. Bu gerçeğe dikkat çeken İbni Haldun şöyle demektedir:

"Dönemler ve yönetimler arasında karşılaştırma yaparak sonuçlara varma eğilimi, insan yaratılışında var olan, bilinen bir eğilimdir. Kimi yanlışlık elde olmadan başa gelir: Unutursun, bilinçsiz bir şey yaparsın, dolayısıyla doğru çizgiden, temel amaçtan uzaklaşırsın ve böylece yanlışa ve yanılgıya düşmüş olursun. İşte bu nedenle: Kişi, kimi zaman tarihtekilerle ilgili birçok haber işitir, durumların değişimlerini, devrimleri gözönünde tutup değerlendirmez ve ilk bakışta aklına ne gelmişse, ne duyup düşünmüşse ona göre bir anlayışa varır, tutar, eskileri, gördükleriyle karşılaştırır öyle değerlendirir haberi. Oysa orada birçok değişim olmuştur, nice başkalıklar vardır. Bunu hesaba katmadığı için yanılgıların arasında bocalar kalır." (*Age.* c.I. s.111)

Tarih, dünyada gelişen olaylar, coğrafi değişimler, toplumsal yaşam, gelenek ve görenekler, inançlar hakkında bilgi verir. İnsanlığın doğuşundan bu yana bir yığın gelişme olmuş, değişimlere uğranmıştır. Birçok uygarlık yok olmuş, biri diğerinin yeri-

ni almış, zafer veya yenilgiler yaşanmıştır. İnsanlık; mülkiyet ilişkileri, egemenlik, egemenlik biçimi, bilim, sanat, edebiyat gibi bir yığın faaliyet içinde olmuştur. Ve, İbni Haldun'un deyimiyle tarihe yalanlar, uydurmalar girmiştir. 'Yalan' denen şey, 'haber'in yapısına doğal olarak girmiştir. Buna yol açan nedenlerden biri de, görüş ve inanış eğilimlerinde yan tutmalardır. Çünkü, insan haberi algılarken, eğer normal durumdaysa, haberlerin hakkını verip, onu inceler. Yalan mı, doğru mu olduğu konusunda aydınlanıncaya dek, üzerinde kafa yorar. Ama eğilimi, bir görüşü, bir inança olan bağlılığı onu kendisine bağlamışsa (eğilimi bağnazlık ölçüsüne varmışsa), algıladığı haberler içinde eğilimine ilk anda hangisi uygun düşünüyorsa onu kabul eder. Bu eğilim ve yan tutma, insanın gerçeği görmeye yarayan gözüne bir perde olur. Eleştirmeyi, inceleme çabasını engeller. Ve yalanı benimsemeye, alıp aktarmaya sürükler.

Yalan haberleri almaya sürükleyen bir başka neden de, haberleri aktaranlara duyulan güvendir. Haberde doğruyu yanlıştan ayırma, haber kaynağına ne ölçüde güvenilebileceğini ve ne ölçüde güvenilemeyeceğini araştırmaya dayanır. Bir başka neden, amaçları gözden kaçırmaktır. Haber aktaranların çoğu, gördüğü ve işittiği haberde ne amaç güdüldüğünü bilmez, nasıl sanıyor ve düşünüyorsa haberi öyle aktarır. Dolayısıyla yalana yanlışa düşer. Bir başka neden ise, doğruluk yönündeki iyimserliktir. Sık rastlanan bir nedendir bu ve çoğu kez, haberi aktaranlara güvenmekten ileri gelir. Bir diğer neden, bilgisizliktir. Durumları, olaylarla karşılaştırma yöntemini bilememekten ileri gelir. Durumlar ve olgular arasına yanlış benzetmeler, yakıştırmalar sokulur. Haber aktarmacısı da gördüğü gibi alır aktarır bunları. Oysa bu yakıştırmaların gerçekle gerçekte olanla ilişkisi yoktur." (*Age.* c.I. s.124)

İnsanlık, her dönemde, birbirine benzer eğilimleri ve kişilikleri taşımıştır. Değişim ve dönüşümden yana olanlar, statükoyu temel alanlar, yetki ve makama tapanlar, egemen düşüncelerin

dışında bir başka düşüne olamayacağına inananlar her zaman olmuştur ve olacaktır. İbni Haldun, günümüzde yaşamışçasına şu tespiti yapmaktadır:

"...İnsanların, yetki, makam ve rütbe sahiplerine, abartmalı sevgilerle, durumları olduğundan iyi göstermelerle bu tür çabaları, övgüleri her yerde yayarak yaranma eğilimleri (vardır). Bu yüzden haberler gerçekle ilgisi olmayan biçimiyle yayılır ve yaygınlaşır. Dalkavukluğa eğilimlidir insanlar. Ün ve servet gibi dünyanın tatlarına ve geçim yollarına tutkundurlar. Bu yolları bırakıp erdemlere yönelmez çoğu. Erdemlilerle erdemli olma yarışına girmezler.

Yalan-yanlış haberleri almaya sürükleyen bir neden daha var ki, bu neden öteki nedenlerin hepsinden önde gelir. Bayındırlığın, dünyayı yaşama elverişli kılma çabalarının çeşitli durumlardaki doğallıkları bilmek. Gerçekten, ister köklü ister geçici olsun, her olayın kendine özgü doğallığı vardır. Bu doğallık, olayın özünde de, kendine bağımlı ve sonradan beliren durumlarında da bulunabilir. İşte bir haberi algılayan kimse, olayların ve durumların gerçekteki doğallıklarını ve doğal yasalarını önce öğrenme yoluna giderse, bu yöntem, haberin doğrusunu yalan ve yanlışından ayırmasında ona yardım eder. Sağlıklı araştırmada her bakımdan en yeterli yöntemdir bu.

Ne var ki, haber alıcılarının birçoğu, olanaksız şeyleri olabilirmiş gibi gösteren haberleri alıp aktarırlar. Onlardan da başkaları alıp aktarır. Mesudi'nin İskender'den haber olarak aktardığı, bunun bir örneğidir. İskenderiye kentini kurmaya yöneldiğinde, deniz yaratıklarının buna engel olması üzerine, İskender'in, içinde camdan bir sandık bulunan bir tabut yaptırdığı, onun içine girip denizin derinliklerine nasıl daldığı, denizde gördükleri şeytansı yaratıkların biçimlerini nasıl saptadığı... anlatılır. Bu haberler saçma ve olanaksız uydurmalardan oluşan uzunca bir öykü (gibi) anlatılır." (*Age.* c.I. s.125)

Yanlış Haberleri Doğruların İçinden Ayıklama Yöntemleri

Haberler içinde doğruyu ve yanlışı, iyi ile kötüyü, objektif olan ile sübjektif olanı birbirinden ayırmak için bilim yöntemini kullanmak gerekir. Bilim yönteminde en önemli kriterlerinden biri, sorgulamaktır. Bilim olaylara şüphe ile yaklaşır ve taraf olmaz. Doğanın temel yasalarının bilinmesi, olayların hangi ortamda geliştiği, iç etkenler, dış koşulların bilinmesi ve bir süzgeçten geçirilmesi önemlidir. Haberleri, bir harman olarak düşünmek, harman içinde sap ile samanı birbirinden ayırmak önemlidir.

Tarihçinin veya haberi yapanın güvenilirliği veya niyeti önemli değildir. Kimi zaman kişi çok güvenilir olabilir, ancak bilimsel şüpheci yöntemi uygulamadığından, kendisine anlatılanı, ya da yüzeysel gözlemlediği olayları olduğu gibi aktarabilir. İbni Haldun, tarihçilerin geçmişteki birçok olayı yazarken, kaynak olarak aldıkları kimselerden anlatılan olaylar içinde inanılması olanaksız birçok haber söyler:

"Gerçek olması düşünülmeyecek türden birçok haber vardır. Bunları ayıklayabilmek ise, bayındırlığın doğal yasalarını öğrenmekle olur. Bu, haberleri ayıklamada, haberlerin doğrularını yanlışlardan ayırmada izlenecek yöntemlerin en güzeli en güvenilir olanıdır. Bir haberin gerçeğe uygun olup olmayacağı bilinmeden, o haberi taşıyanların güvenilir olup olmadıkları üzerinde durulmaz. Haber olanak dışı bir şeyi anlatıyorsa, haberi aktaranların güvenilirliklerini ve güvenilmezliklerini incelemeye gerek kalmaz. Haberin sözlerinin olmayacak bir şey anlatır olmasını ve aklın almayacağı biçimde yorumlanmasını, titiz eleştirmenler, eleştiri nedenlerinden sayarlar." (*Age*. c.I. s.127)

Toplumsal gelişmeler, bir anda olmaz, küçük küçük birikimler, büyük gelişmelere neden olur, bir toplumun kültür yapısı, gelenek ve görenekleri, iktidardaki gücün konumu, ekonomik durum, coğrafi yapı, eğitimli insanların düzeyi gibi daha bir yığın faktör, gözönüne alınarak, yazılan haberlerin irdelenmesi gerekir.

İbni Haldun şöyle der: "Yaşamın doğal yapısının vazgeçilmez gereği olarak belirip kendisine katılan durumlar nelerdir, kendisine sonradan katılan, ama özüne girmeyen ve kendisi için vazgeçilmezliği olmayan durumlar nelerdir, kendisinde belirmeyecek ve kendisine katılamayacak olan durumlar nelerdir. Haberlerin gerçeğini, gerçek dışı olanından, doğrusunu yanlışından, açık biçimde ve hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde ayırmaya yarayacak bir yasa elde etmiş oluruz. İşte o zaman, toplumsal yaşam ve uygarlıkta beliren bir olguya ilişkin durumlardan söz eden bir şey işittiğimizde, onaylama ya da onaylamayıp çürük saymayı, varacağımız yargıyı biliriz. Tarihçilerin, aktarmalarında doğruyu gerçeği ararlarken, bu yoldaki amaçlarını gerçekleştirmelerine yarayacak bir ölçü..."

Sosyal Bilimler

İbni Haldun, bilimsel yönteme inanır, sorunları bilimsel kuşkuyu ilke edinerek irdeler. Anlatılan, yazılan, yaşanan veya inanılan olayları hemen kabul etmek veya doğru görmek yerine, neden-sonuç ilişkisini, coğrafi, sosyal, ekonomik, politik, kültürel, askeri, durumunu irdeleyerek sonuçlara varır. Altıyüz yıl önce, tarihsel, sosyal olguları irdeleyerek ortaya koyan yaklaşımı ile günümüz 'sosyolog'ları veya 'tarihçileri' ya da 'felsefeciler' ile karşılaştırdığımızda hayretler içinde kalırız. Günümüz düşünür, tarihçi ve sosyologlarının birçoğunun ufku, kendisinin deyimiyle 'uydu yazarlığı'nı aşamamaktadır. Bunlar, olguları bilimsel temelde ele almak yerine, geleneksel olarak, 'otoriteler tarafından kabul görmüş' (aslında egemen düşüncelerin doğrultusundaki) düşünceleri olduğu gibi alır, veya 'dar ideolojik çerçeve'lerinin dışına çıkmayan yaklaşımları ile tarihin çok gerisinde kalırlar. Sağlıklı bir yaklaşıma sahip olmak, öncelikle özgür bir beyin, kendine güvenen bir kişilik gerektirir.

Geçmişe karşı kendisini borçlu hissetmeden gelecek kavranamaz, sağlıklı bir gelecek kurulamaz. Zengin bir tarihi birikimin üzerinde daha ileriye gitmek, her alanda niteliksel ve niceliksel sıçramalar yapmak gerekirken, geriye doğru gittiğimizi, günümüz düşünürlerinin bilincinin ciddi bir gerileme yaşadığını söyleyebiliriz.

'Modern çağın' bilim dalı olarak ele sunulan sosyolojinin altı asır önce net çizgilerle ortaya konulduğunu görmekteyiz. İbni Haldun sosyolojinin çerçevesini şöyle çizer: "Bilesin ki, bu amaç üstüne anlatılanlar, yeni bir sanatı oluşturur. İlginç çekiciliği, üstün yararı olan bir sanatı. Söz düştü, derinliğine inildi ve öylece bulundu bu sanat. Bu sanat, 'el hatabe' sanatı (mantıkla özel anlatımı olan söz ustalığıyla yapılan tasım) değildir. Çünkü 'el hatebe'nin konusu, bir kitleye bir görüşü benimsetme ya da benimsetmemeye yarayan sözlerden oluşur."

Sosyoloji; süsleme, güzel, tumturaklı söz söyleme sanatı değil, aksine, olayları derinlemesine irdeleyen, tarihin derinliklerinde kalmış, üstü kapatılmış gerçeklikleri ortaya koyan; söyleneni değil söylenmek isteneni, sunulanı değil gizleneni ortaya çıkarma sanatıdır. Bir yığın laf kalabalığı içinde gizlenmiş gerçeklikleri deşifre etme sanatıdır.

"Bu sanat, uygar yönetim politikası uzmanlığı da değildir. Çünkü uygar yönetim politikası, ev ya da kent ekonomi politiğidir. Ahlâkın, bilgeliğin gerektirdiği önlemleri alarak güdülen bir politikadır. Kamuyu, insan türünün korunması ve kalıcılığının sağlanabildiği doğrultuya yöneltmeyi amaçlar bu politika. Demek ki, bu iki bilim dalının konuları da, sözünü ettiğimiz sanatın konusundan başkadır. İkisinin de bu sanata benzeyen yanları varsa da... Bu sanat, yepyeni yaratılmış bir bilim dalı niteliğindedir. İnsan toplumları içinde çok sayıda, bilgeler, bilginler gelip geçmiştir. Bize ulaşmayan bilimler, bize ulaşanlardan çok daha kabarıktır. Tanrı hoşnut olası Ömer'in 'fetih' sırasında (özellikle İskenderiye ele geçirildiğinde) yokedilmesini buyur-

duğu o bilim belgeleri nerede, var mı şimdi? Kaldelilerin, Süryanların, Babillerin bilimleri, o çağda ortaya konan yapıtlar, belgeler, çalışma ürünleri nerede? Nerede eski Mısırlıların ve daha öncekilerin bilim ve kültür ürünleri?" (*Age.* c.I. s.129)

Egemenlik ilişkilerinin insanlık tarihini ne denli hor kullandıkları, iktidara gelen egemenlerin büyük çoğunluğunun kendisinden önceki tarih birikimini yok ederek, tarihi kendilerinden başlatarak, aslında insanlık tarihini kısırlaştırmaktan başka bir işe yaratmadığı açıktır. Tarihi bu denli kısırlaştıran, insanlığı yoksul bırakan egemenlik ilişkilerinin sorgulanması, geçmiş tarih birikiminin ortaya çıkarılması insanlığa yapılabilecek en büyük yardım olarak ele almak hiç de yanlış değildir. İbni Haldun, geçmiş tarihi birikiminin yok edildiğine vurgu yaptıktan sonra, geçmişten bu yana aktarılan kimi olayların, hikâyelerin, bu yeni bilim dalının temelini oluşturduğunu şöyle vurgulamaktadır:

"Bize kapılarını açan bu bilim dalını doğrudan ilgilendiren ve amacını oluşturan konulara (bayındırlığa, toplumsal yaşama), kimi bilim adamlarının, kendi uğraştıkları bilimlerde açıklamalarda bulunurken, delilleri arasında dolaylı olarak yer verdiklerine tanık oluyoruz. Sözgelimi; düşünürler ve bilginler, peygamberlik kurumunun gereğini tanıtlamaya çalışırken şunu söylerler: 'İnsanlık, varlığını korumak için, yargısına başvuracağı birine, bir düzenleyiciye gerek duyar.' Bir başka örnek de Usûl-ü fıkıh'da (İslam Hukuku), dillerin tanıtlandığı bölümde anlatılanlardır: 'İnsanlar yardımlaşmanın, toplumsal yaşamın doğal bir gereği olarak amaçlarını sözle anlatmak zorundadırlar. Amaçların sözlerle anlatılması daha kolaydır...' Zulüm ve haksızlık, baymdırlığı-uygarlığı ve toplumsal yaşamı yıkmaya iter. İnsan türünü bozulmaya götürür. Dinin, hükümlerini koyarken ne tür amaçlar güttüğünü anlatan öteki gerekçeler de böyle anlatılır. Bunların hepsi de bayındırlığın-uygarlığın ve toplumsal yaşamın korunmasına dayanır." (*Age.* c.I. s.131)

İnsanlık birçok evreden geçerek, değişim ve dönüşüm yaşayarak, kimi zaman ilerleyip, kimi zaman gerileyerek varlığını sürdürmüş, tarih iki ileri bir geri giderek, büyük bir sıçramadan sonra, uzun süre bir durağanlık dönemi yaşayarak o günden bugüne gelirken, birçok geri, ilkel topluluk, geçmişin gelişmiş, ileri topluluğunu yok ederek bugünlere gelmiştir. Çoğunlukla çok gelişmiş uygarlıklar, geri toplulukların kurbanı olmuş, tarih birçok kez silbaştan devam etmiştir. Ancak her şeye rağmen, geçmişin izleri, iktidara gelen gücün kimi söylemleri içinde gizlenerek, kimi zaman öykü, masal, hikâye biçiminde aktarılagelmiştir. Geçmiş tarihin ve sosyolojinin de izleri devam edegelmiştir.

İbni Haldun şöyle der: "Dünya düşünürlerinin çeşitli sözleri arasında da bizim konumuzu azçok ilgilendiren sözler buluyoruz. Ne var ki, düşünürler bizim konumuzu yeterince açıklamış olmuyorlar.

Behram oğlu Mubezan Behram'ın Mesudi'nin aktardığı baykuş öyküsü sözlerinden: 'Ey hükümdar! Egemenliğin gücü, ancak, dinle, Tanrıya boyun eğmekle ve yetkiyi, onun buyruğuna, onun yasağına göre kullanmakla tamamlanabilir. Ama din de ancak egemenlikle ayakta durabilir. Egemenlik, kişiler, devlet adamları olmadan da gücünü koruyamaz. Kişilerin ayakta durabilmesi de malla, parayladır. Ne var ki, mal ve para da bayındırlık olmadan sağlanamaz. Bayındırlığın, toplumsal yaşamın yolu da adaletten geçer. Adalete gelince: O da Tanrının yaratıklar arasına koyduğu ve her şeyi yasladığı terazidir. Bu teraziyi elinde tutan da hükümdardır.'

Nuşirevan'ın aynı anlamdaki sözlerinden: 'Devlet orduyla, ordu malla ve parayla, mal ve para vergiyle, vergi bayındırlıkla, bayındırlık adaletle ve adalet de, valilerin, çalışanların durumlarını düzeltmekle ayakta tutulabilir. Bu da devlet adamlarının doğru yolda bulunmalarına bağlıdır. Hepsinin başında da, hükümdarın, halkın durumunu doğrudan doğruya kendinin incelemesi, halkının iş ve gidişini normal bir doğrultuda tutabilmesi

gelir. Böyle olmalıdır ki, hükmedilen durumunda kalsın sürekli olarak.'

Aristoteles, Politika adlı kitapta Nuşirevan Mubezan'dan aktardığımız gibi konuları dile getirir gibi şöyle der: 'Dünya, duvarı devlet olan bir bahçedir. Devlet, yolun yöntemin yaşadığı egemenliktir. Devletin yolu yöntemi, egemenin güttüğü politikadır. Egemen, orduyla güçlü kalabilen düzenleyicidir. Ordu, mal ve parayla yaşayabilen yardımcılar bütünüdür. Mal ve para, halkın üretip derlediği geçinme aracıdır. Halk, yalnızca adaletle korunabilen kullardır. Adalet herkesin sığınıp benimsediği ve dünyanın dayanarak ayakta kaldığı şeydir." (*Age.* c.I. s.131)

İnsan Toplumsal Bir Varlıktır

İbni Haldun, insanın toplumsal bir varlık olduğunu söyler. Toplumsal varlık olan insanın yaşamak için bir arada birbirinin gücüne ihtiyaç duyarak ayakta kalabileceğini belirtir. İnsan faaliyetlerinin önemli bir kısmını ekonomik faaliyetlerin oluşturduğunu tespit eder. Ancak, insanı salt bir 'ekonomik araç' düzeyine düşüren faaliyetleri insanın en büyük zaafı olduğunu belirtir ve eleştirir, insanın manevi değerlerine önem verir. Manevi değerleri zayıflatan insan faaliyetlerinin pek yararlı olmadığına vurgu yaparak, kent yaşamının yararlı yönlerini tespit ederken, çürümeye neden olan yönlerinin de tespitini yapar, kentlerdeki çürümeye dikkat çeker. İbni Haldun insanın toplumsal varlık olduğunu belirtir ve şöyle der:

"İnsanların toplumsal yaşamları zorunludur. Düşünürler bunu şu sözleriyle anlatırlar: 'İnsan, doğuştan uygardır.' Yani insanlar için toplumsal yaşam, kaçınılmaz bir şeydir. Ki, bu yaşam, düşünürlerin-filozofların özel anlatımlarında 'kent yaşamı' diye geçer. 'Umran'ın anlamı da budur. Açıklaması da şudur: Eksiklerden arılanmış Tanrı, insanı yarattı, oluşturdu ve öylesine bir biçimde geliştirdi ki, yaşamı ve kalıcılığı, yalnızca besinle sağlıklı olabi-

lir. Sonra onu besinini aramaya yöneltti. Doğal yapısındaki eğilim ve özelliğiyle ve kendisine, besinini elde etme güç ve yeteneğini vererek. Ancak, insanın besinini elde etmeye tek başına gücü yetmez. Gereksinme duyacağı besini sağlamaya yeterli olamaz. Yaşamın temel maddesini oluşturan besinini insan tek başına sağlayamaz. Bir ölçüde sağlayacağını düşünsek bile ki, olsa olsa bir günlük geçimine yetecek tahıl elde edebilir- birçok iş ve işlemlerden sonra gerçekleşebilir bu da. Tahılı öğütüp un durumuna getirmesi, unu hamur yapması, hamuru pişirip ekmek yapması gerekir. Bu üç işten herbiri için de kap-kacak, araç-gerekli olur o insana. Ve söz konusu işler, birtakım zanaatlar olmadan sonuca ulaşamaz. Demirci gerekli olur, marangoz gerekli olur, çömlekçi gerekli olur.

Tutalım ki o kişi, sözünü ettiğimiz işlere hiç gerek kalmadan tane olarak yiyor tahılı. Bu da yine birtakım işlere, daha çok iş ve işlemlerin gerçekleşmesine bağlıdır. Tanenin ekilmesi, biçilmesi, dövülüp başağından çıkarılması gerekir. Bunların herbiri birçok araç ve gereç, birçok zanaat ve ustalık ister. Hem de tahılın ekmek durumuna getirilmesi için gerekli olanlardan daha çok. Bütün bunların tümüne ya da bir bölümüne yalnızca bir kişinin gücünün yetebileceği düşünülemez. Öyleyse, insanın kendi türünden kişilerle gücünü birleştirmesi gerekir. Gücünü kendi türünden olanlarınkiyle birleştirmelidir ki, gerek kendisi ve gerek onlar için yiyecek sağlanabilsin. Yardımlaşmayla, o insanların gerek duyduklarından kat kat daha çok besin sağlanabilir.

İnsan kendini korumak için de kendi türünden olanların yardımına başvurmak zorundadır. Çünkü eksiklerden arınılan Tanrı, canlıların doğal yapılarını oluşturup bitirir ve güçlerini dağıtırken -başka türden- birçok hayvana, insandan daha çok pay vermiştir güçten. Sözgelimi: Atın gücü, insanın gücünden çok daha büyüktür. Eşeğin, öküzün gücü de öyle. Arslanın, filin gücüyse, kat kat büyüktür onunkinden. Hayvanlar arasında düşmanlık olduğu için, her hayvana, kendisini savunmaya yarayan

özel organlar verdi. Kendisine yönelebilecek başkasının saldırısını karşılamaya yarayan organlar. Hayvanların bu savunma organlarına karşılık olarak da, insana düşünce ve el verdi. El, zanaatlar, uzmanlıklar için düşüncenin buyruğundadır. Zanaatlar-uzmanlıklar, insanoğluna araçlar elde ettirir. Ki, bu araçlar, öteki hayvanların kendilerini savunmalarına yarayan organlarının görevlerini görürler. Sözgelimi: Süngüler. Bunlar, süsme organı olan boynuza karşılıktırlar. Yaralayıcı tırnakların-pençelerin karşılığı olan kılıçlar. Hayvanlardaki kuru, kalın derilere karşılık kalkanlar. Ve daha başka araçlar. Calinos'un Organların Yararları adlı kitabında anlattığı daha birçok örnekler verilebilir." (*Age.* c.I. s.139)

İbni Haldun, insanı yüceltmez; sosyal varlık olmasının asıl nedenini, üstün bir varlık olmasına değil, eksik ve güçsüz olmasına bağlar ve doğaya ve diğer canlılara karşı zayıf olmasından kaynaklandığını belirterek şöyle der:

"İnsan yalnız başına, yabani, özellikle yırtıcı hayvanlardan birine karşı koymaya güç getiremez. Genellikle tek başına kendini savunma gücünde değildir. Savunmaya yarayacak araçları yapıp kullanmaya da tek başına gücü yetmez. Demek ki, bütün bu konularda insanın kendi türünden kişilerle yardımcılaşması zorunludur. Bu yardımlaşma olmadığı sürece, yiyeceği, besini sağlanamaz. Ve tam bir yaşam süremez. Çünkü Tanrı onu oluştururken, yaşamında besin ister nitelikte oluşturmuştur. Yalnızken kendini savunacağı silah da sağlanamaz, çünkü insan tek başına silahtan yoksun kalır, işte bu yüzden hayvanlara yem olur. Ve, yalnız insan, yaşamı boyunca ölümle karşı karşıya kalır. Yalnız kalsa insan türünü sürdüremez. Yardımlaşma olduğundaysa, insan için yiyecek, besin bulunur, savunmaya yarayan silah bulunur. Böylece Tanrının, onun kalıcılığı ve türünün korunmasıyla ilgili amacı gerçekleşir.

Öyleyse, toplumsal yaşam, insan türü için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Toplumsal yaşam olmasaydı, varlıkları olmayacaktı

insanların. Ve tanrının, insanlar aracılığıyla yeryüzünün yaşanır duruma getirilmesi yolundaki isteği, insanları kendi yerine geçirmesine ilişkin iradesi gerçekleşmemiş olacaktı. Bizim bu bilim dalına konu yaptığımız bayındırlığın-uygarlığın ve toplumsal yaşamın anlamı budur işte."

İbni Haldun, insanın güçsüzlüğünün dayanışmaya neden olması, insanın gerçeği olmasına rağmen, toplumsal varlık olması iradesinin dışında gerçekleşse bile, yararlı olduğunu belirtir ve şöyle der: "Bu yorumda, bilim dalının konusunun gerçekte de varolduğunu bir çeşit tanıtlama vardır. Varlığı tanıtlanan toplumsal yaşam bu bilim dalının konusudur. Böyle bir tanıtlama bilimin kurucusuna düşen zorunlu bir görev değildir. Neden derseniz: Mantık biliminde yerleşen görüş odur ki, bir bilim konusunun gerçekte var olduğunu, o bilim içinde tanıtlamak, o bilimin kurucusunun zorunlu görevi sayılmaz. Ama böyle bir tanıtlama, mantıkçılara göre sakıncalı işlerden de değildir. Öyleyse, böyle bir tanıtlama, iyiliklerden sayılır..." (*Age.* c.I. s.141)

İnsanlığın Bir Düzenleyiciye-Öndere İhtiyacı

Eksik olan insan, insandan güç alarak eksiğini kapatmaya çalışır, yaşamını sürdürür, bu nedenle topluluk halinde yaşar. Topluluğun bir düzene ihtiyacı vardır, bu düzeni sağlayacak bir lidere ihtiyaç duyar. Lider topluluk arasındaki düzeni sağlar, toplumun ekonomik, sosyal, politik sorunlarının çözümünde kimi zaman hakem rolü oynar, kimi zaman da, ihtiyaca göre, insanları farklı alanlarda görevlendirir ve denetler. Görevini görmeyenleri gerektiğinde cezalandırır. Gerektiğinde ödüllendirir.

Bütün bu görevlendirme ve denetim rolünü oynayan lider, kendi eksikliğinin bilincinde ise, toplumun veya bireylerin gerçekliğine uygun davrandığı sürece toplumun huzuru, refahı yerinde olur, yok eğer lider, görevini görmez, toplum içinde ayrı-

calıklı davranırsa, toplumun huzuru kaçar ve liderin toplum içindeki etkisi zayıflar. İnsanın güdü olarak hayvanlar alemiyle yakınlığının gerçekliği dikkate alındığında, bu hayvani yön, yani kin gütme, intikam alma, saldırganlık, bencillik gibi eğilimlerinin eğitimle asgariye indirgenmesi, gelişmiş liderlik kurumu ve örgütlenme ile denetim altına alınması gerekmektedir.

İbni Haldun, liderin gerekliliğini şöyle belirtir:

"Sonra, bu toplumsal yaşam, insanoğluna gerekli olunca ve dünyanın ancak insanlar aracılığıyla yaşanır duruma geldiği bir gerçek olarak belirince, insanları birbirine karşı koruyacak bir düzenleyici gereklidir. Çünkü insanların hayvanlık eğilimlerinde doğuştan düşmanlık ve zulüm eğilimleri vardır. Yabancı hayvanların saldırılarına karşı kullanmak üzere kendilerinde varolan silahları, kendi türlerinden gelecek saldırıları önlemeye yetmez. Çünkü aynı silahlardan hepsinden vardır. Öyleyse bir başka şey gereklidir ki onun yardımıyla birbirlerinin saldırılarına karşı korunabilsinler. Bu 'bir başka şey', kendilerinin dışındaki herhangi bir hayvan olamaz. Çünkü tüm hayvanların kavrama ve esin alma güçleri eksiktir. Bu durumda o düzenleyici, insanların kendilerinden biri olmalıdır. Hepsine baskın gelen, hepsi üzerinde egemenliği ve eziciliği olan bir düzenleyici.. öyle artık kimse, başkasına saldırmayı, başkasının hakkına geçmeyi başaramazsın. İşte 'egemen' olmanın anlamı da budur.

Bununla anlıyorsun ki, böyle bir düzenleyici, doğal olarak, yalnızca insanlarda vardır. Bu düzenleyici, insanlar için gereklidir de. Düşünürlerin anlattıklarına göre öteki hayvanlar içinde de düzenleyicisi olanlar bulunur. Balarılarında ve çekirgeler üzerinde yapılan incelemelerden, onlarda, egemenlik yapısı, özelliği ve iriliğiyle kendini gösteren başkanlarına boyun eğme ve bağlılık olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu durum, insanların dışındakilerde, yaratılışlarındaki güdüleriyle oluşup var olmuştur, düşünme ve yönetme gücünün itmesiyle değil. Yaratılışta, her şeye biçimi verilmiş ve gideceği yol gösterilmiştir." (*Age*. c.I. s.142)

İbni Haldun 'insan uygar doğar' der. İnsan denen varlığın düşünme, kavrama ve esin alma yetisi kendisine bir ayrıcalık sunmuştur. Bu ayrıcalığı uygarlık kavramı içinde ele almak yanlış olmaz. Uygar doğan insanın, gerek geçmişte gerekse de günümüzde, liderliğe önem verdiği anlaşılmaktadır. Lider orkestra şefi gibidir. İyi orkestra şefi korosunu iyi yönetir, uyumlu seslerin ortaya çıkmasına neden olur, bu uyumluluk müthiş bir huzur ve rahatlık verir. Kötü orkestra şefi, koroyu iyi yönetemediğinden sesler arasında uyum olmaz, gürültü, beyin patlatırcasına huzursuzluk yaratır. İnsanlık, tarihin her döneminde liderliğe ihtiyaç duymuş, liderler topluma bir biçim vermiştir. Kuşkusuz verilen her biçim yararlı olmamıştır. Liderlikler değişik ad ve biçimlerle ortaya çıkmış, farklı dönemlerde farklı biçimler almışlardır. Kimi zaman tanrı, kimi zaman padişah, kimi zaman başkan, kimi zaman da başka ad almışlardır.

İbni Haldun liderliğin önemini belirtmiş; peygamberlik kurumunun düzenleyici bir rol oynadığına dikkat çeken filozofların düşüncelerine vurgu yapmış, ancak, bu düşüncelere katılmadığını da belirtmiştir.

İbni Haldun, sorunları bilimsel temelde ele alan, her şeyi kendi beyin süzgecinden geçiren bir düşünürdür. Onun düşüncelerinde tabu yoktur, herşey tartışılabilir. Ancak tartışmanın yararlı ve üretken olması gerektiğini düşünür. Bu nedenle günümüzdeki 'dogmatikler'in ya da kendi deyimiyle 'uydu yazar'lara, dar ve anlamsız tartışmalarla kendini tatmin edenlere en doğru cevabı yine İbni Haldun vermektedir. O inançlıdır, ancak bu inancı kuru ve anlamsız değildir, beyin gücünü kullanmaktadır. Bütün dinlerin özünde, en azından başlangıçları itibariyle özgür düşünceyi derinleştirdiğine inanmaktadır.

Liderliğin insanlık açısından (hayvanlar arasında bile) önemi tartışmasızdır. Lider, bulunduğu toplumun çıkarlarını temel alarak çözüm önerileri sunar, politika üretir. Bir başka deyimle lider, gerçekçidir, reel çıkarlar temelinde politikalar üretir. Bu ne-

denle, liderliğin düzenleyici rolü ile, peygamberliğin düzenleyiciliğinin farklılığına dikkat çeken İbni Haldun, Peygamberliğin tam olarak, liderlik kavramıyla birebir örtüşmediğine dikkat çekmektedir. Peygamberlik, daha çok 'liderlik üstü' bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Genellikle liderlik, daha çok salt bir bölgeyi veya bir devleti kapsarken, peygamberlik insanlığın bütününe ilişkin 'global' çözüm önerileri sunmakta, mantıksal, pratik çözümler yerine, 'evrensel' değerler temelinde, doğa-insan ilişkilerinin düzenleyiciliğini sağlayan 'insan üstü' bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, reel lider ile, peygamberin sorunlara yaklaşımı çoğu kez birbirinden farklı olabilir. Bu nedenle, peygamberlik ile liderliği birebir aynı görmek doğru değildir. Bir başka deyimle, lider, toplumun kısa vadeli çıkarlarını savunurken, peygamber, doğa-insan çıkarları arasında düzenleyici rol oynar.

İbni Haldun bu konuda şöyle demektedir:

"Felsefeciler, peygamberlik kurumunu akıl kanıtıyla tanıtlamaya yöneldikleri zaman, savlarını, bu kanıta dayandırırlar. Böyle bir ekleme yaparlar. Peygamberliğin insanlara özgü doğal bir şey olduğunu da eklerler. Sözünü ettiğimiz kanıta başvurarak sonuca ulaşırlar. 'İnsanlık için bir düzenleyici hakem gereklidir' diye yola çıkarlar, sonra şöyle derler: 'Bu düzenleyicinin yargısı, Tanrı katından geldiği varsayılan bir şeriatla oluşur. O şeriatı, insanlardan biri getirir. Getirilen kişinin, insanlar arasında sivrilmiş biri olması gerekir. Tanrının ona vermiş olduğu birtakım özelliklerle, Tanrının kılavuzluğuyla sivrilmiş biri. Böyle biri olmalıdır ki, halkın teslim olması ve kabul etmesi gerçekleşebilsin. Böyle olmalıdır ki, insanların içinde ve üzerinde kurulu egemenlik, karşı konulmadan ve kargaşaya uğramadan yerleşebilsin.'

Felsefecilerin bu akıl yürütmeleri, senin de göreceğin gibi, kesin kanıta dayalı değildir. Neden dersen: Varlık ve insanlığın yaşamı, öyle Tanrıdan din getiren biri olmaksızın da oluşup ge-

lişebilir. Düzenleyici hakem, kendinde bulduğu güçle ya da yakınlarının yardımıyla, insanlar üzerinde gücünü gösterip egemenlik kurabilir ve insanları kendi doğrultusuna çekebilir. Düşünün: Kitaplılar ve peygambere uyanlar, kitapları olmayan ateşe tapanlardan sayıca daha azdırlar. Gerçekten, ateşe tapanlar, dünyada en kalabalık topluluklardan birini oluştururlar. Kitapları, peygamberleri olmadığı halde, onların da yönetimleri, uygarlıkları vardır. Nerede kaldı ki yaşamlarını sürdürememiş olsunlar. Çağımızda da kuzey ve güney kesimlerindeki bölgelerde vardır onların devletleri ve uygarlıkları.

Ama insanlığın yaşamı açısından iş ele alındığında durum başkadır. Düzenleyici öndere kesin gereksinme vardır. İnsanlığın yaşamı onsuz kesinlikle olamaz. Bu açıklamalardan açıkça anlaşılır ki, felsefeciler peygamberlik kurumunun gerekliliğini tanıtlarken yanlışa düşüyorlar. Ve şu bir gerçek ki, peygamberlik kurumu, akla dayalı bir şey değildir. Onu bildiren, duyuran dindir sadece. İslam inanırlarından eskilerin görüşü de böyledir. Tanrı, başarı ve doğruyu bulma konusunda yardımcıdır." (*Age.* c.I. s.142)

Yeryüzü İklimlerinden Başlıcaları

İbni Haldun, sorunları çok yönlü irdeleyen bir düşünürdür; toplumu irdelerken, salt, ekonomik, sosyal, kültürel nedenleri irdelemekle yetinmez. İklim koşullarının insan üzerindeki etkisini de irdeler, yeryüzündeki iklimleri ortaya koyar. Biz İbni Haldun'un yeryüzü iklimlerine ilişkin düşüncelerini özetleyerek aldık. Amacımız, iklim koşullarına ilişkin düşüncelerinin doğruluğunu veya yanlışlığını incelemekten çok; sorunları çok yönlü irdelediğini ortaya koymak, iklim koşullarının insanlar üzerindeki etkisini bile incelediğini göstermektir.

İbni Haldun bu konuda şöyle demektedir:

"Bilesin ki, dünyanın durumlarını inceleyen düşünürlerin kitaplarında şu açıkça belirtilmiştir: Dünya küreseldir ve dünyanın her yanı su öğesiyle çevrilidir. Su yüzünde yüzen bir üzüm tanesi görünümündedir dünya. Yerkürenin üzerinden suların çekildiği karalar kesimi, küre yüzeyinin yarısı kadardır. Her yanında suların deniz niteliğinde kuşattığı bir çember biçimindedir. Kuşatan sulara 'kuşatıcı deniz' denir. 'Lablaye' adı da verilir. Bu adın ikinci lamı kalın okunur. 'Okyanus' adı verildiği de olur. 'Yeşil deniz, kara deniz' denir yerküreyi çevreleyen sulara. Toplumsal yaşama elverişli duruma getirilsin diye üzerinde suların çekildiği kesimde, çöller ve boş alanlar, üzerinde yaşayan bayındır yerlerden çoktur. Güney yönündeki boş alanlar da, kuzey yönündeki boş alanlardan çoktur.

Bayındır kesim, 7 iklim bölgesine ayrılır. Ekvator çizgisi yerküreyi batıdan doğuya ikiye böler. Yerkürenin boyuna bölünüşüdür bu. Ekvator, yerkürede en büyük çemberdir. Nasıl ki 'Tutulma Çemberi'yle 'Gök Ekvator'u da gökkürenin en büyük çemberidirler. Gökküredeki tutulma çemberi 360 derecedir. Gökküreyi ikiye bölen ve yerküredeki ekvatorun üzerinde bulunan gök ekvatoru ile her kutup arası 90 derecedir. Ne var ki, yerkürede ekvatordan kuzeye doğru yalnızca 64 derecelik bir alanda kalır bayındır kesim. Geri kalan kesim boştur. Bayındırlık-uygarlık oluşmamıştır. Soğuk çok olduğu ve buzlar-buzullar bulunduğu için oluşmamıştır. Tüm güney kesiminin sıcaklar yüzünden boş kaldığı gibi.

Bu iklim bölgelerinin herbiri de, batıdan doğuya doğru birbirini izleyecek biçimde 10 eşit parçaya ayrılır... Bayındırlık, toplumsal yaşam, yerkürenin 64. dereceyle 90. dereceye kadar olan kesimlerinde oluşmaz, çünkü bu kesimlerde sıcak ve soğuk, uyumlu olarak belirmez. Sıcak ve soğuk mevsimler arasındaki süre uzundur. Öyle olunca da bayındır ve toplumsal oluşum gerçekleşmez..." (*Age.* c.I. s.144)

İklim Koşullarının İnsan Üzerindeki Etkisi

Günümüzde bilim, genellikle güçlü olana hizmet etmektedir. Bilim adamlarının bir kısmı ise; "zenginlerin veya onların etkin aracı olan kuvvetin" kapıkulları olmaktan başka bir işe yaramamaktadırlar. Bu nedenle bilim, teknik alanlarda büyük bir sömürü tuzağı, tıp alanında, ilaç sektörünün para kazanma aracı, sosyal bilimler alanında ise, toplumu aldatmak, bilinçlerini çarpıtmak için kullanılmak istenmektedir. Günümüzde bütün bilim dalları ciddi bir çarpıtma ile karşı karşıyadır.

İklim koşullarının insan üzerindeki etkileri nelerdir, kişiliğine, düşüncesine, psikolojisine, ne tür etki yapmaktadır? Güneş ışınlarının, insan üzerindeki yansımaları nelerdir? Yeterince güneşten yararlanmayan bölgelerin ve yeterli güneş ışınları alamayan bölgelerde kişilikler nasıl etkilenmektedir? Uygarlığın gelişiminde iklimin rolü nedir? Bütün bu soruların irdelenmesi, bilince çıkarılması ve tartışmaya açılması gerekmektedir. Bu tarz yaklaşım, günümüzde insanlığın başına bela olan, bölgesel, dinsel ve ırkçı yaklaşımın çarpıklığını da bilince çıkarır. İnsanın veya toplumların şekillenmesinde, birçok faktörün yanında, iklim koşullarının da rol oynadığı gerçeği kavranabilir ve kavratılabilirse, soruna bilimsel yaklaşılmış olur.

İbni Haldun, insanın şekillenmesinde birçok faktör gibi, iklim koşullarının da önemli olduğunu belirtir, bu tezini doğrulamak için Sudan halkını örnek verir. Klasik Arap ve İslam düşmanları, Sudan halkı benzetmesinden kendilerine pay çıkararak, Arabın ve İslamın geriliğinden dem vururlar. Oysa iklim koşullarının insan üzerindeki etkileri için örnek verilmiştir. Yoksa İskandinav ülkelerindeki insanların soğukluğu, görünüm itibariyle duygusuzluğu veya asık suratlılığı da örneklendirilir.

"Sudan halkının ahlâkında genellikle şunları gördük: Yeğnilik, amaçsızlık, aşırı eğlence eğilimi... Her konuda, her çalgıya göre oynayıp dans etmeye düşkün bulursun onları. Bu yüzden

dünyanın her yanında geri zekâlılıkla nitelenirler. Oysa bunların böyle olmalarında gerçek neden şudur: Doğa felsefesinin ilgili yerinde kesinleşmiştir ki, kaygısızlık ve sevinç, doğal olarak hayvana özgü ruhun gevşeyip yayılmasıdır. Bir dağılıp saçılma durumunu almasıdır. Üzüntüdeyse yine doğal olarak bunun tersi söz konusudur. Üzüntü havanın tutulması, derlenip yoğunlaşmasıdır. Yerinde şu da ortaya konmuştur: Yüksek ısı, havayı, buharı yayar, genişletir ve basınç düşer. Hava ve buhar zerreciklerinin arasına girer ve bu zerreciklerin niceliklerinde bile artma, çoğalma başlar. Bundandır ki sarhoş, anlatılmayacak ölçüde bir rahatlık ve sevinç duyar içinde. Bu, içkinin ruhtaki etkisinin yolaçtığı doğal sıcaklığın, yürekteki 'ruh buharı'na girmesindendir. İçkinin ruh yapısındaki etkisidir. Demek ki, içkinin etkisiyle oluşan sıcaklık yüzünden ruh gevşeyip yayılıyor. Dolayısıyla da rahatlık-kaygısızlık geliyor doğal olarak. Sevinç oluşuyor. Hamamlarda kendilerini mutlu bulanların da durumu böyledir. Bunlar, hamamların havasını aldıkları ve havanın ısısı ruhlarına girdiği ve böylece ruhları ısındığı zaman, bir sevinç, bir rahatlık belirir oralarda. Ve çoğu kez de, hamama girenlerin büyük kesimi şarkı-türkü söylemeye koyulur. Sevinçli olmanın sonucu olarak.

Sudan halkı da, sıcak bölgede yaşadıkları ve ısı, canlarına, kanlarına işlediği için ve herkesin vücut yapısına, yaşadığı yöreye göre, daha oluşum ve gelişme dönemlerindeyken sıcaklık ruhlarında etki yapar olduğu için, sıcakkanlı olurlar. Bunların ruhları, dördüncü bölge halklarına oranla daha sıcak olur. Sıcaklık ölçüsünde de gevşer ve yayılır ruhları. Bu yüzden hızlı bir rahatlık ve sevinç oluşur. Bu durumdaki kişi, çok geniş ruhlu olur. Bunun bir sonucu olarak da amaçsızlık belirir. Kıyı ülkelerinin halkları da bir ölçüde bunlar gibi, Sudan halkı gibi görülebilir. Neden ki, kıyı ülkelerinin havası, çok sıcak olur. Güneş ışınlarının deniz yüzeyinden kıyı ülkelere yansıması dolayısıyla... Onun için bu ülkeler insanlarının da, sıcaklığa bağlı olan

gevşeme-sevinç ve ciddiyetsizlik gibi durumlardan aldıkları paylar vardır. Soğuk havalı yörelerde ve dağlarda yaşayanlardan daha çok... Aynı durumları üçüncü bölgedeki Cezayir halkında da buluyoruz biraz. Çünkü buranın havası, güney kesiminin havasıyla bütünleşmiştir. Üstelik burası, kırsal ve yüksek yörelere de uzaktır. Bu yöre halkına benzetilerek, Mısır halkında da aynı durumların bulunduğu düşünülebilir. Çünkü Mısır Cezayir'le aynı ya da yakın enlemde bulunuyor. Bura halkının üzerine öylesine bir boşvermişlik, rahatlık, ciddiyetsizlik ve gelecekte olacakları düşünmeme umursamazlığı çökmüştür ki, yıllık, hatta aylık yiyeceklerini bile hazırlamaz buralılar. Tüm yiyeceklerini günü gününe çarşılardan pazarlardan satın alırlar.

Batı Afrika ülkelerinden Fas'taki hava buraların tersine soğuk ve yüksek yörelerin havasını içerdiği için, Fas halkını bak nasıl bir aşırı kaygı içinde buluyorsun. Faslılar geleceklerini öyle düşünüyorlar ki, onlardan bir kişi, tahıldan iki yıllık yiyeceğini bile hazırlayıp koyuyor bir yana. Erkenden de çarşıya-pazara koşarlar. Günlük yiyeceklerini sağlama amacıyla giderler pazarlara. Hazırlayıp bir yana koyduklarının eksilmesinden korktukları için... Bu anlatılanların doğru olup olmadığını görmek için, çeşitli bölgelerde ve ülkelerde bir yönde bir araştırma yapabilirsin. O zaman ahlâklarda, hava durumlarından yansımış izler, etkiler bulacaksın." (*Age.* c.I. s.223)

İklim koşullarının insan kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Sıcaklığın, soğuğun, karanlığın, aydınlığın, dağ ve ova durumu gibi faktörlerin önemini yadsımak doğru olmaz. Örneğin, dağlarda yaşayan insan özgürlüğüne daha da düşkündür, toplum kurallarına uyum sağlamakta güçlük çeker, sıcak bölgede olan insanın, sıcakkanlılığı, soğuk bölgede yaşayanın soğuk yapısı hemen göze çarpan bir durumdur. Yine Güneş ışınlarını dik alan Afrika insanı siyah iken, Ortadoğu insanı esmer ve kıllıdır, İskandinav ülkelerinde ise insanlar soğuktur,

beyaz ve kılsızdır. Orta bölgede yaşayan insan, konumu itibariyle daha da avantajlıdır.

İbni Haldun, iklim koşullarının etkisini şöyle belirtmektedir:

"Yeryüzünün karalar kesiminden toplumsal yaşam-uygarlık bulunan kesim, karaların orta kesimleridir. Bu kesimin güneyinde ısının çok fazla ve kuzeyindeyse çok düşük olmasından ileri geliyor bu. Kuzey ve güney yanlar, sıcaklık ve soğukluk yönünden birbirinin karşıtı olduğu için, bu iki yandan oraya doğru gidildikçe ısı durumunun değişik olması gerekir. Bu nedenle orta kesimlerin havası daha normal olur. Öyleyse dördüncü bölge, bayındır kesimlerin havası en normal olanıdır. Ondan sonra kıyılardaki üçüncü ve beşinci bölgeler gelir. Bu bölgeler, öteki bölgelerden normale daha yakındır. Üçüncü ve beşinci bölgeler normal havalı olmak yönünden ikinci ve altıncı bölgeleri izler. Ki, normal havadan epeyce uzak bölgelerdir. Birinci ve yedinci bölgeler, bölgeler içinde, normal havadan en uzak olanlarıdır.

Onun için, bilimler, sanatlar, yapılar, giysiler, yiyecekler, içecekler, meyveler ve hatta öteki canlılar, sözü edilen üç orta bölgede oluşan ne varsa hepsi, normal hava özelliğine dayalı olarak oluşmuştur. Bu üç bölgenin insanları da daha normal yapıda, normal renkte, normal ahlâkta, ve normal inanıştadırlar. Bu bölgedeki peygamberlikler de aynı özelliğe bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu üç bölgenin çoğu yerinde peygamberliğe rastlanmıştır.

Bu halkların yaşadıkları yerlerde altın, gümüş, demir, bakır, kalay, kurşun gibi doğal madenler bulursun. İki değerli madenle (altın ve gümüş) işlemlerini yaparlar. Ve bu halklar, tüm tutum ve durumlarında yanlışa sapmadan uzaklaşma çabasını gösterirler. Şam, Hicaz, Yemen, Acem ve Arap Irak'ı, Hindistan, İndus ırmağının geçtiği yöreler ve Çin halkları bu özellikte olan halklardır. Endülüs (İspanya) ve yakınlarındaki Frank illeri, Galler ülkesi, Rum ve Yunan illeri ve öteki Frank yörelerinin halklarını da, bunlarla birlikte yaşayan ya da bunlara yakın olan, söz

konusu normal havalı bölgelere yakın bulunan halkları da aynı özellikteki halklardan saymak gerek. Elverişli havanın etkisi dolayısıyla Irak ve Şam, sayılan bu ülkeler içinde en normal, yaşamaya en elverişli ülkelerdir. Çünkü bu iki ülke, yönlerin tümünün ortasındadır."

İbni Haldun'un bu tezi, uygarlıkları genlere, ırklara dayandıran tezin karşısındadır. Kaldı ki, insanlığın ilk yaşadığı bölgeler uygarlığın ilk geliştiği bölgelerdir ve bu mantığa göre, 'en üstün ırk' bu bölgede yaşamaktadır. Kaldı ki, sorunu bu denli sulandırmak doğru değildir. Orta yerde yaşayanlar, uç bölgelerde yaşayanlardan daha avantajlıdır. Nitekim insanlığın ilk uygarlıklarının izleri bu bölgelerde ortaya çıkmıştır ve bu durum tesadüfi olamaz. İbni Haldun o günden bugünü görürcesine, gelişmeyi ve uygarlığı ırk düzeyine indirgeyenleri 'kıt bilgili kişi'ler olarak değerlendirmekte ve şöyle demektedir:

"Soybilim" le uğraşanlar içinde bilgileri kıt kişiler, oluşumların doğallık ve yasalarını bilmeyenler, Sudanlıların, Nuh oğlu Ham soyundan geldiklerini, babalarının çağrılarına uymamalarının sonucu olarak renklerinin karartılıp insanlardan ayrıldıklarını, Tanrının kölelere özgü kıldığı renge soktuklarını sandılar. Ve bu konuda, öykücülerin boş inançlarını taşıyan öykü anlatırlar. Kara rengin, Ham'a, babasının bir ilenmesinden ileri gelebileceğini söylemek, sıcak ve soğuğun doğal yasalarını, bunların atmosferdeki ve canlıların oluşumundaki etkilerini, sonuçlarını bilmemektir. Bunu şu da gösterir ki, söz konusu kara renk, birinci ve ikinci bölgelerin halklarından tümünü içine alır. Bu bölgelerin halkının kara derili oluşları, içinde bulundukları havanın doğallığındandır. Çünkü, güneyde sıcak hava kitlesi daha yoğun olur. Güneş ışınları daha çok yoğun durum alır. Sıcaklık tüm yoğunluğu ve katılığıyla çöker insanların üzerine. Dolayısıyla da derileri kararır. Aşırı sıcak yüzünden kararır derileri. İbni Sina, tıp dalındaki 'Recez Bahri'nden bir şiirinde şöyle der:

Sıcaklığın çokluğu, derileri değiştirip kararttı
'Zenci' kesiminde
Bu kesim insanlarına kara derileri birer giysi gibi giydirdi.
Slav da beyaz deriyi aldı giysi olarak
Slavların derileri incelesiye etkilendi, deriler inceliverdi.
(*Age.* c.I. s.219)

"Kuzeyde ise beyaz renk yaygınlaşmıştır. Bu da onların içinde bulundukları atmosferin doğal etkisi sonucudur. Kuzeyde ısı düşüklüğünün çok aşırı oluşundan ileri gelmiştir bu. Bunun bir sonucu olarak da derileri ak olur. Tüysüzlüğe kadar götürür bu durum. Isı düşüklüğünün doğal yasasına bağlı olarak gözler yeşil olur. Derilerde beyazlıklar oluşur, saçlar, kıllar kızıllaşır. Üç bölge, yani beşinci, dördüncü ve üçüncü bölgeler, çok sıcak bölgelerle çok soğuk bölgeler arasında, daha normal havası olan bölgelerdir. Öyleyse bu üç bölgenin, sıcak ve soğuk bölgeler arasında bulunmaktan dolayı normal havadan çok payları vardır. Dördüncü bölge, aşırı sıcakla aşırı soğuk bölgelerin tam ortasında bulunduğu için normal hava yönünden daha ilerdedir. Bu bölgelerin halkları, yapılarında, huylarında, yaşamlarında ve tüm doğal durumlarında normaldirler. Arap, Rum, Fars, İsrailoğulları, Yunan, Sind halkı, Hint halkı, Çin halkı gibi..."

Günümüz "sosyal bilimcileri", uygarlık gelişiminin nedenlerini, milletlerin karakteristik özelliklerinde ararken, bilim yöntemiyle değil, sığ, ırkçı bir bakış açısıyla ele almaktadırlar. Günümüz Batı toplumlarında, Doğu toplumlarının ve zencilerin aşağılanması, onların 'aşağı' topluluklar biçiminde ele alınması, sağlıksız, geri, ilkel ve uygarlıktan nasibini alamamış, kompleksli bir zihniyetin egemen olduğunun göstergesidir. Bu gerçeğe dikkat çeken İbni Haldun şöyle demektedir:

"Soy-sopla ilgilenenler, bu toplumların özel nitelik ve tanıtıcı şeyler yönünden değişik olduklarını görünce, sandılar ki, bu durum, soy-soptan ileri geliyor. Onun için Sudan halkının tü-

münü, Ham'ın çocukları saydılar. Renkleri üzerinde kafa yordular ve temelsiz öyküler aktararak yakıştırmalara zorladılar kendilerini. Kuzey yarımkürede bulunanların tümünü ya da çoğunu Yafes'in çocukları kıldılar. Bilimlere, sanatlara, uluslara, şeriatlara, politikaya, mülke, devlete yatkınlıkları olan halkları Sam'ın çocukları gösterdiler... Bu tür yargılarda bulunanları buna sürükleyen şu yanlış görüş ve inanışlardır: Bu görüşe göre, toplumları birbirinden ayırmak ancak soylarıyla olur. Ölçü yalnızca soydur. Oysa gerçek bu değildir. Çünkü boyları ve toplumları ayırmak kimilerinde soyla olur. Arap, İsrailoğulları ve Farslarda olduğu gibi. Kimilerinde belirli bir yön ve yörede bulunuşlarıyla olur. Zenciler, Habeşler, Slavlar ve Sudan toplumunda olduğu gibi. Kimilerinde hem gelenek ve görenekle, hem belirleyici işaretleriyle, hem de soylarıyla olur. Arap toplumunda olduğu gibi. Kimi toplumun başkalarından seçilmesiyse, daha başka nedenlerle, ölçülere dayalı olur. Toplumların durumlarına, özelliklerine, ayırıcı niteliklerine dayandırılabilir. Öyleyse güney ya da kuzey gibi belirli bir coğrafya kesiminde yaşayan halkları, 'falancanın çocuklarıdır, filancanın soyundan gelmedir' biçiminde belirli bir kimseye dayalı yargıda bulanarak genelleme yapmak, soyun dayandırıldığı babada bulunan inanç, renk ve niteliği yaygınlaştırıp o soydan geldiği ileri sürülen toplumu bu ölçüyle başka toplumlardan ayırmaya kalkmak, büyük yanlışlıklardandır. Oluşumların doğallık ve yasalarını, çeşitli yönlerini bilmemekten ileri gelen bir yanlışlıktır bu. Ve bir atada bulunan şeylerin, onun soyundan geldikleri varsayılanlarda, kuşaktan kuşağa değişeceğini gözden kaçırmaktır. Atadan bulunanların, kuşaklar boyu sürüp gitmesi gerekmez. Her şeyin zamanla değişime uğraması 'Tanrının bir yasasıdır, geleneğidir. Tanrı geleneğini değişir bulmayacaksın'(Ahzab suresinin 62. ayetinden alınmıştır). (*Age.* c.I. s.218)

Bolluk ve Açlığın İnsan Yapısı ve Ahlâkı Üzerindeki Etkisi

İbni Haldun, günümüzde 'kesin' ve 'değişmez kural' olarak, büyük çoğunluğun bilincinde yer edinmiş, tartışılması bile düşünülmeyen birçok soruna tersten bakıyor. Günümüzde inanılan kural, insan bolluk içinde oldukça daha gelişir, daha üretken ve sağlıklı olur. Oysa İbni Haldun bunun tam tersini savunmakta, aksine fazla bolluğun toplumu sağlıksızlaştıracağı ve kişiliksizleştireceğini söylemektedir. Bu düşünce öyle yabana atılacak bir düşünce değildir. Günümüzün "en zengin" toplumu olarak ifade edilen ABD'nin bir şişmanlar ve sağlıksızlar toplumu olduğunu bu ülkeyi gözleyen herkes görecektir. Ekonomik refahın artması bu toplumlara huzur getirmekten çok, bireysel suç oranlarını artırmış, stres, bunalım, depresyon, toplumsal huzursuzluk daha da artmıştır. İnsanı 'ekonomik araç' düzeyine indirgeyen günümüz sisteminin karşı kutbunda bulunan İbni Haldun ekonomik refahın, insan ahlâkını bozduğunu söylemektedir:

"Bilesin ki, daha önce sözünü ettiğimiz havası elverişli bölgelerin hepsinde bolluk yoktur. Bu bölgelerde yaşayanlar hepsi rahat, mutlu bir yaşam içinde değildirler. Halkın yaşamı için gerekli ekmeklik ve katık ürünlerin, tahılgillerin ve meyvelerin bolca elde edildiği, ucuzluk içinde yaşam sürülen, alabildiğine gerçekleşmiş bir bayındırlık ve uygarlığın olanaklarından yararlanılan kesimler vardır. Ama genellikle ne ekin ne de başka bitki yetişen sıcak ve çorak topraklar da vardır. Böyle yerlerde yaşayanlar sıkıntılı bir yaşam içindedirler... Onun için bu Araplar, toprak ürünlerini bolca ve cömertçe tüketmek şöyle dursun, çok gerekli tüketimlerine yetecek kadarını bile bulamıyorlar. Bunları, çoğu kez yalnızca sütle yetinir bulursun. Bu da onlara tahılgillerden sağlanan besine karşılık olabiliyor.

Çöl Arapları toprak ürünleri yönünden sıkıntılı yaşıyorlarsa da, baktığın zaman, durumlarını yapısal yönden ve ahlâk bakı-

mından çok iyi bulursun. Yüksek ve elverişli yörelerin alabildiğine bolluk içinde yaşam sürenlerinden iyi bulursun onları. Renkleri daha duru, daha parlak, tenleri daha arı, biçimleri daha eksiksiz, ahlâkları sapmalardan daha uzak, daha bozulmamış, bilgileri, algılama güçleri, kavrayışları daha keskin, daha yeterlidir. Araştırmaların da tanıklık ettiği bir durumdur bu. Çöl ve göçebe Araplarının hangi boylarında araştırma yapılırsa yapılsın, bunu tanıtlar."

İbni Haldun, abur-cubur yemek, bol gıda almak yerine, insanın ihtiyacı kadar yemesinin daha yararlı olduğunu belirterek, bilinçli beslenmenin yararına vurgu yapıyor:

"Besinlerin çokluğu, bozuk ve kokuşmuş abur-cuburların birbirine katılarak çokça alınması ve bunlardan oluşan salgılar, insan vücudunda gereksiz, kötü artıklar ve fazlalıklara yolaçar. Bu tür besin almalardan, salgıların sonucunda oransız biçimde oluşur artıklar, fazlalıklar. Buna bağlı olarak da renklerin parlaklığı gider. Çokça etlenip şişmanlama yüzünden biçimleri çirkinleşir, kötü buharları beyne değin varacağı için, zihinleri, düşünceleri nemli sisler bürür. Bönlük gelir böylece. Aymazlık, normal-dışı sapmalar görülür. Genellikle böyle olur. Çöl ve kurak yörelerin ceylanı, davarı, devekuşu, zürafası, yaban eşeği ve yaban sığırı ve benzeri hayvanlarıyla, aynı hayvanların yaylada, bitek yörelerde, otlu-sulu otlaklarda yaşayan benzerlerini karşılaştırabilirsin. Aralarında nasıl fark olduğunu göreceksin. Derilerinin düzgünlüğü ve parlaklığındaki, biçimlerin güzelliğindeki, organlarının uygunluğu ve içgüdülerin keskinliği farkı. Ceylan keçinin, zürafa katır ve eşeğin, yaban sığırı eşek ve sığırın kardeşleridir. Bu olsa olsa şundan ileri gelebilir: Yayla ve bitek yörelerin bol ve çeşitli bitkileri, bu hayvanların vücutlarında kötü fazlalıklar ve bozuk karışımlar yapmıştır ki, bunların izleri de hayvanların üzerinde belirmiştir. Çöl hayvanlarında açlık, bu hayvanların yapı ve biçimlerinde güzelliği sağlamıştır. Bunun insanlarda da böyle olduğunu, karşılaştırarak düşünebilirsin.

Bolluk içinde yaşam sürülen, ekini ve bitkisi bol, katıklık ürünü ve meyvesi çok olan bölgelerin halklarının, algılama güçlerinde gerilik, vücutlarında sertlik bulunuyor diye konuşulur genellikle. Katıklık ve ekmeklik toprak ürünleri içinde alabildiğine yüzen Berberi'lerin durumu da böyledir. Dar, sıkıntılı bir yaşam içinde, yalnızca arpa ve darıyla geçinmek zorunda kalan Berberiler, Ğumare halkı, Sus halkı ile karşılaştığında aradaki fark görülür. Karşılaştırdığın zaman ikincileri akıl yönünden daha yeterli, vücut yapısı yönünden daha güzel bulursun. Katıklık ve ekmeklik toprak ürünleri içinde yüzen Batı Afrika halkıyla, genellikle topraklarının verimi olmayan ve daha çok darıyla geçinmek zorunda kalan Endülüs (İspanya) halkını karşılaştırdığın zaman böyle bir farkın bulunduğunu görürsün genel olarak. Kentliler, katıklık gibi besinleri çokça bulup tüketirler, bolluk içinde yaşarlar. Ama kentliler, özel pişirme yöntemi uyguladıktan sonra alırlar besinlerini. İçine karıştırdıkları şeylerle 'nefisleştirirler.' Böylece besinlerin kaba kesimi gider, inceliği tam kıvamında olur. Kentlilerin tüm besinleri, keçi ve tavuk etinden oluşur. Geri zekâlılığa, hantallığa yolaçar diye, yemeklerine hayvansal yağ pek karıştırmazlar. Dolayısıyla besinlerin oluşturduğu nemler azalır, vücutlarında kötü artıkların oluşmasına yolaçan şeyler eksilir, vücut hafifler. Onun için kentlilerin vücut yapılarını, kaba-saba yaşayan çöl insanınkinden güzel ve düzgün bulursun. Çöl insanlarından açlığa kendileri için gelenek durumuna getirmiş olan ve vücutlarının ne kaba ne de ince türünden fazlalığı bulunmayan kesimi de öteki kesimden daha güzel yapılıdır."

İbni Haldun, bol tüketmenin kişiyi bencilleştirdiği, boğazından başka bir şeyi düşünmez hale getirdiği, kişiyi ya da toplumu kendi çıkarlarından başka bir şeyi düşünemez duruma getirdiği, bu nedenle inançlarında önemli bir zayıflamaya neden olduğunu ve kişiliksizleştirdiğini söylemektedir. Dolayısıyla sağlıklı bir toplum yetiştirmenin yollarından biri, kişinin ihtiyacı kadar beslenmesi, az tüketmesidir. Bu düşünce, insanı 'ekonomik araç'

düzeyine indirgeyen düşüncenin karşı kutbunda yer almaktadır. Oysa, günümüzde inanılan düşünce, bir toplumun gelişmişliğinin, o ülkenin tüketim oranına bağlı olduğuna ilişkindir.

İbni Haldun şöyle devam etmektedir:

"Bilesin ki, bolluk içinde yaşamın vücut yapısı ve vücudun çeşitli durumundaki izleri, dinsel durumlarda ve ibadetlerde de kendini gösterir. Çöl, köy ya da kent halkı olsun, geçimleri dar olanları, kendilerini açlığa alıştıran ve ölçüsüz tadlardan uzaklaşanları, zenginlik ve bolluk içinde yaşayanlara oranla din yönünden daha ileri, daha sağlam, ibadete daha düşkün buluyoruz. Kent ve kasabalardaki halklar arasında, dine düşkün olanların çok az olduğunu gördüğümüzü söyleyebiliriz. Çok et, türlü yemek ve en hasından ekmek yemekten ileri gelen bir gönül körlüğü ve aymazlığın kent ve kasabalarda yaygın olduğuna tanık oluyoruz. Bundan dolayı, ibadete düşkün kişileri, gösterişli yaşamdan uzaklaşanları özellikle kıt besin alarak yaşayanlar arasında buluyoruz. Şuna da tanık oluyoruz ki, ister çöl insanları, ister başka kesim insanları ve kentliler olsun, türlü yiyecekler içinde yüzerek sıkıntısız yaşayanlar, kıtlık yılları gelip çattığında ve açlıklara yakalandıklarında dayanamazlar. Ölüm başkalarından çok hızlı girer böylelerinin arasına. Ama sözgelimi, çöl Araplarında durum böyle değil. Yalnızca hurmalıkları olan ve çoğu kez besinlerini hurmadan alan yörelerde de durum böyle değil. Besinlerinin büyük bir kesimi, darıya ve zeytine dayanan Endülüs halkında da bu durum yok. Çünkü bu halklar kıtlık yıllarına ve açlıklara yakalandıkları zaman, bolluk içinde yaşamaya alışık halklara olan, bunlara olmaz. Bollukta yüzenlerin, türlü yemeklik ve özellikle hayvansal yağlarla beslenmeye alışık olanların iç organları temel doğal olanın üstünde bir nem yüklenir, nem doğal sınırı aşar zamanla. Yiyecek azlığı, türlü katılıkların yokluğu, alışılmayan kaba-saba besinler almak zorunda kalış yüzünden alışılmışın tersi yaşandığı zaman, bağırsaklarda çabuk kuruma ve buruşma olayı meydana gelir. Oysa bağırsak son derece narin bir organdır. Bu yüzden çabuk hastalanır. Ve

sahibini birdenbire öldürür. Çünkü bağırsağın bu duruma gelmesi öldürücüdür. Öyleyse açlık sırasında ölenleri asıl öldüren, alışılagelen tokluktur. Açlıktan önceki tokluk... Sonradan beliren açlık değildir asıl öldüren.

Katılığı ve hayvansal yağları az alarak beslenmeye alışık olanlara gelince: Böylelerinin iç organlarındaki temel ve doğal nem hiç eksilmez. Gereğinden çok artmadan tam sınırında ve kararında bulunur. Böyle normal durumda, iç organlar doğal olan her türlü besini almaya elverişlidir. Öyleyse kendini böyle beslenmeye alıştıranların bağırsaklarında, besinlerin değişmesi yüzünden bir kuruma ve normalden uzaklaşma diye bir olay meydana gelmez. Onun için bolluk dönemlerinde gereğinden çok yemek ve yiyeceklerle beslenenlerin başına gelenden bunlar kurtulurlar ve açlık yüzünden ölmezler. Bütün bunlar da şu ana temele dayanır: Bilesin ki, besinlerle uyum sağlayıp bütünleşmek ya da besinleri olabildiğince bırakmak alışkanlıkla yakından ilgilidir. Bir besine kendini alıştıran ve onu yemek için kendini sürükleyen kişiye, o besin, bütünleşilen ve kaçınılmaz olan bir nesne durumuna gelir. O besinden uzaklaşmak ya da onu değiştirmek bir dert olur. Beslenme amacı güdülmeyen ağı ya da sütleğengillerden değilse, genellikle böyle olur durum. Kişi normalden uzaklaşmakta çok ileri gittiği sürece... Besin değeri olan ve alışılabilen bir besin maddesiyle, sürekli alma sonucunda, içli-dışlı bir duruma gelinir." (*Age.* c.I. s.229)

Günümüzde kimi tıp adamı, sağlıkçı, 'bilim adamı' yiyeceklerin yararları, vitaminlerin insan vücudu üzerinde faydaları üzerinde yoğun bir propaganda yapmakta, ve büyük çoğunluğu bu düşüncenin doğruluğuna ikna etmektedirler. Bu "bilim adamları"nın aslında tüketim sektörünün birer basit pazarlama elemanı oldukları pek düşünülmemektedir. İbni Haldun, az yemenin zararlı olduğunu söyleyenlerin doğru düşünmediğini söylemektedir:

"Öyleyse, insan tahılgiller yerine sütten, sebzeden besin almaya kendini alıştırırsa, zamanla süt ve sebze o kimse için vaz-

geçilmez bir alışkanlık konusu olur. Çünkü bir kimse herhangi bir şeyle uyuşur ve bütünleşirse, o şey, o kimsenin yapısı ve yaratılışından doğal bir parça durumuna dönüşür. Çünkü insan doğası çok renklidir. Öyleyse yavaş ve çile yöntemleriyle, açlık bir alışkanlık durumuna gelirse, artık insan için olağan ve doğal bir şeydir o. 'Açlık öldürücüdür' biçiminde doktorların ileri sürdükleri görüş, onların sandıkları gibi gerçek değildir. Meğer ki, birden bire sürüklensin açlığa. Ve meğer ki, tüm besinlerden uzaklaştırılsın. Çünkü bu durumda bağırsak kesikliğe uğrar ve ölüme yol açabilecek biçimde hastalanabilir." (*Age.* c.I. s.142)

Çok Tüketmek ve Az Yemeye Dair

İnsan homojen varlık değildir. Sorunlara farklı cephelerden yaklaşan, aynı ölçülerle ayrı sonuçlara varan bir varlıktır. Bu gayet doğaldır da. Bir kesime göre, insan ekonomik bir araçtır. Bu düşünceye göre insan, "araç kullanan hayvan" düzeyine indirgenir. Diğer bir kesime göre ise, insan manevi değerler toplamıdır. İnsanı insan eden temel faktör, onun maddi gücü, kullandığı araçlar vs. değil, ahlâkı, kültürü, sosyal ilişkileri ve doğa ile ilişkileridir. Kuşkusuz bu iki yön, birbirinden tümüyle bağımsız değil, biri diğerini etkiler; insanın her iki boyutu da vardır ve olmalıdır. İnsanı üretim aracı düzeyine indirgeyenler manevi boyutunu inkâr etmiyor ancak temel de almıyor ya da manevi varlık olduğunu söyleyenler, insanın maddi boyutunu görmezlikten gelmiyor, aksine, ekonomik boyutun önemini de vurguluyorlar. Ancak, maddenin, makinenin esiri olmayı kabullenmiyorlar. Sonuç itibariyle biri maddi boyutunu, diğeri manevi boyutunu temel alıyor.

Günümüzde egemen olan düşünceye göre, insanın gelişmişlik düzeyi, onun ekonomik gelişmişlik düzeyine göre belirlenir. Bu sorunu daha da basite indirgersek, zengin insan, çok yönlü geliş-

miş, değerleri ön plana çıkaran insana göre daha 'ileri' sayılır. Nitekim bu düşünce sistematiği, her şeyi maddeleştiren bir kitle oluşturmuştur. Ama beraberinde bir yığın tahribat yaratarak...

İbni Haldun insanı maddeleştiren yaklaşımın karşısındadır. İnsanın kendisini açlığa alıştırması gerektiğini savunmaktadır; açlığa alışmanın, az yemenin bir erdem olduğunu, az yemenin, insanı daha uygar, daha kişilikli kıldığını düşünmektedir. Çok yiyen insanın düşüncesizleştiği, midesinden başka bir şeyi düşünemeyecek bir duruma geldiği ve hızla bencilleştiği, tüketiciliğin, insanı sosyal varlık durumundan çıkarıp, saldırgan bir konuma getirdiğini belirtmektedir. Günümüzde egemen olan Batı düşüncesine göre, bir insanın gelişmişliği ne kadar yediği, ne kadar tükettiğiyle orantılıdır. Batılı düşünce tarzına göre, az yiyen, az tüketen insan gelişmemiş, 'ilkel" ve 'barbar' sayılmaktadır. Oysa, İbni Haldun aksini savunmaktadır:

"Açlık biraz biraz, bir ölçü içinde, çileciler yöntemiyle ve besinleri yavaş yavaş azaltma yoluyla oluşursa, öldürücü olmaz. Bu yol öldürücü olma tehlikesinden uzaktır. Açlığın öldürücü bir nitelik almaması için bu yavaş yavaş alışma yöntemi kaçınılmaz bir yöntemdir. Söz konusu açlık çilesinden normal yaşama dönülürken de aynı yönteme başvurmak zorunludur. Çünkü insan, çileden ilk beslenme durumuna birden bire dönerse, ölebilir. Yani açlık çilesine nasıl başladıysa, açlığa nasıl yavaş yavaş alıştıysa, normal yeme-içmeye dönerken de aynı biçimde yavaş yavaş besin alacak.

Kırk gün peşpeşe açlığa dayanan insana tanık olduk. Daha çok dayanan kimseye bile... Sultan Ebul-Hasan'ın 'meclisi'nde bulundukları bir sırada, sultanın huzuruna iki kadın getirilmişti. 'Cezuret ül Hadra' ve 'Runde' halkındandı bu kadınlar. Kendilerini yıllarca yemeden kesmişlerdi. Durumları her yere yayıldı, tutumları her yanda duyulur oldu. Bunun üzerine huzura çağrılınca, söylenenlerin gerçek olduğu anlaşıldı. Kadınların açlık konusundaki bu tutumları ölünceye dek sürdü. Arkadaşlarımız-

dan birçoğunun, sadece bir koyun ve bir keçi sütüyle yaşadığını gördük. Bunlardan biri, gündüzün ya da iftarda bazen gelip ağzını dayıyordu hayvanın memesine ve öylece sütü emiyordu. Ve bu, kendisi için tek besin oluyordu. Bu durumunu onbeş yıl kadar sürdürdü. Bunlardan başka daha niceleri, benzer tutumlar göstermişlerdir. O denli ki, inanmamazlık edilemez."

İbni Haldun az tüketmenin gerek sağlık, gerekse düşünce üretiminde önemli faktör olduğunu; aksinin, bireyin hem sağlığını bozduğunu, hem de kişiliksizleştirdiğini söylemektedir:

"Bilesin ki, vücut için çok besin almaktan, açlık daha elverişlidir. Her yönden... Tabii güç yetirebilenler içindir sözümüz. Tam aç kalınmasa bile, besinleri azaltmak iyidir. Bunun, vücut yapısında ve akıl gücünde, her ikisinin netliği ve iyi yönde gelişmesi için olumlu etkisi vardır. Besinlerin vücut üzerindeki etkisini araştırarak, doğruluk derecesini ölçebilirsin.

Biz, araştırmalarımızda, gösterişli ve iri yapılı hayvanların etiyle beslenenlerden türeyenlerde bile iri yapılı oluşuma tanık olduk. Bu tür hayvanlarla beslenenlerin türettikleri bile genellikle iri yapılı oluyor. Bu durum, çölde yaşayanlarda da, başka yerde yaşayanlarda da görülür. Tıpkı bunun gibi, deve sütüyle, deve etiyle beslenenlerde de aldıkları besine uygun etki görülür tutumlarında. Bunlarda sabır, ağır yüklere katlanma ve güç yetirme gibi devede bulunan özelliklere tanık olunur. Bunların bağırsakları, develerin bağırsakları gibi belirli bir oranda sağlam ve kalın olur. Güçsüzlük, narinlik diye bir şey belirmez onların bağırsak ve karınlarında. Besinlerin zararı, başkalarına yöneldiği ölçüde onlarınkine yönelmez. Bakarsınız, karın boşaltmak amacıyla sütleğengillerin sütünden bile içebilirler hiç çekinmeden. Sözgelimi, hiç pişirmeye bile gerek görmeden acı elma özsuyunu alıp yutabilirler. 'Sütleğen'in, 'kınaotu'nun sütünü de öyle kullanabilirler. Kullandıkları zaman da bunlardan bağırsaklarına hiç zarar gelmez. Oysa bunları, nefis besinlerle beslenerek yetişmiş bağırsakları ince kasabalılar, kentliler kullanmış

olsalar, hızla ölüme sürüklenebilir ve bir anda ölebilirler. Çünkü sütleğengillerde ağılayıcı özellik vardır.

Tarımcıların anlattıkları ve deney yapanların da onayladıkları şu durum da besinlerin vücut yapıları üzerindeki etkiyi gösterir: Anlatıldığına göre, tavuklar deve gübresiyle gübrelenmiş topraktaki tanelerle beslendikleri, bunun sonucunda yumurtladıkları ve bu yumurtalardan civciv çıkarttıkları zaman, civcivler olabildiğince iri olur. İri tavuklar meydana gelir onlardan. Tavukçular iri piliçler elde etmek için tavukları böyle yetiştirilen tanelerle besleme gereğini bile duymazlar. Kimi zaman yumurtaları deve gübrelerine gömmekle de amaçlarına ulaşabilirler. Böyle gübreye gömülen yumurtalardan son derece iri piliçler oluşabilir.

Besinlerin vücut yapısı üzerindeki etkisini gösteren böyle örnekler çoktur. Besinlerin böyle etkilerine tanık olduğumuz zaman kuşkusuz ki, açlığın da etkileri vardır vücut yapıları üzerinde. Çünkü birbirine karşıt olan iki şeyin, etkin oluşta da olmayışta da belirli bir oranı vardır. Öyleyse çok besin almak, vücut yapısının irileşmesinde nasıl etken oluyorsa, açlık da vücudun arınmasında etken olur. Vücut yapısını ve aklı bozukluğa uğratan kötü artıklardan ve gereksiz salgılardan arınmasında..." (*Age.* c.I. s.233)

Canlıların Evrimi–Evrenin Bütünselliği

Günümüzde çok kullanılan kelimelerin başında "bilim" gelmektedir. Bilim ve doğa üzerine ciltler dolusu kitap yazan, araştırma yapan bilim adamlarının içinde bulunduğumuz bu koşullara isyan etmesini, yeni arayışlar içerisine girmesini bekleriz. Ama görülüyor ki, bu "bilim" camiası, kimi şikayetleri veya özel vurguları olsa da doğanın dengesiyle oynayan güçlere karşı pek rahatsızlık duymamaktadırlar. Bunun iki nedeni olabilir; bi-

lim adamları olarak ifade edilen kitlenin, doğa düşmanı ve insanın özüne aykırı sistemlerin elemanı oldukları söylenebilir veya çok söz ettikleri "şey"lerin farkında olmadıkları.

Evrenin düzeni doğru kavranmadan, insanın düzeni anlaşılamaz. Bir başka deyimle evrenin düzenini doğru kavrayan, insanın düzenini doğru kurar ve ona uygun bir biçim verir. Günümüzde ise, bunun tersi olduğu açıktır. Evrenin düzeneğiyle oynamaya kalkmak, tırnağın vücuda isyanı ve ete batması, insanın bindiği dalı kesmesi gibidir. Doğa kaynaklarının hoyratça kullanılması, içilebilir su kaynaklarının azalması, ağaçların kesilmesi, yakılması ve havanın kirlenmesinin doğal dengeyi bozduğunu söylemek pek bir şey ifade etmemektedir. Oysa, insanlığın geleceği tehdit altındadır.

İbni Haldun, evrenin düzen ve uyumunu şöyle açıklamaktadır:

"Bu evrendeki yaratıkların tümünün bir düzen ve sağlamlık içinde olduğunu, 'neden'lerle bunların yolaçtığı şeyler arasında bir bağlantı bulunduğunu, oluşların oluşlarla bağıntısını ve kimi varlıkların kimine dönüştüğünü görüyoruz. Öylesine ki, evrenin bu konudaki şaşılası durumları bitip tükenmez. Derinliklerinin dibi bulunmaz. Bu alandaki incelemeye, 'cisimli görülebilir dünyası'ndan başlıyorum. Ve bu dünyada, önce 'görülebilir öğeler dünyası'nı ele almak istiyorum. Derece derece yükselerek 'toprak'tan 'su'ya, sonra 'hava'ya, sonra 'ateş'e, birbirine bağlı olarak nasıl bir dönüşüm ve oluşum olduğunu, her öğenin bir ötekine yukarı ve aşağı yönde dönüşme yeteneğini içerdiğini anlatarak.

Birbirine dönüşme yeteneğini taşıyan öğeler, zaman zaman dönüşürler de birbirine. Öğelerden üst basamağa yönelen, bir öncekinden daha 'az yoğun'dur. 'En yüksek' basamak olan 'felekler (gökler) dünyasına dek' bu böyle gider. 'Gökler dünyası' hepsinden daha az yoğundur. Birbirine bağlı tabakalar biçiminde sıralanma olur. İçiçe öyle bir sıralanma olur ki duyu alanına

girmez. Yalnızca 'devinimler' duyulabilir. Kimi bilginler bu (göksel) devinimlerin niceliklerini, ölçülerini, konumlarını ve bunları içerenlerin varlıklarını öğrenme yolunu bulurlar."

İbni Haldun'un 'Göksel dünya' olarak ifade ettiği evrendeki bu devinimin diyalektiğini kavramak, insanın bulunduğu tarafı netleştirir. Toprak, su, hava, ateşin karşıtlığı ve tamamlayıcılığı, evrenin uyum ve düzeneğini, karşıtıyla varolmak gerektiğini, birinin diğerinin dengeleyici unsuru olduğunu kavramayı zorunlu kılar. Böylesi bir tercihten sonra, maddi insanın maddi dünyayı tercih etmesi, insanı, "üretim aracı" durumunda görmesi olanaksızlaşır. Ama her nedense, 'at izi ile it izinin birbirine karıştığı' günümüzde, maneviyattan yana olanlar, maneviyatın önemini ve değerini bilmeden, maddi dünya içinde boğulduklarından, veya yaşarken ölü olarak gezdiklerinden, bu sorunlara ilgi duymazken, bütün bu tahribatın sorumluları ve o sistemin savunucusu veya taraftarları diyalektikten söz etmektedir. Hem de tersyüz ederek...

İbni Haldun, 'göksel dünya'daki 'diyalektiği' ortaya koyduktan sonra, 'varlıklar dünyası' arasındaki diyalektik ilişkiyi de çok net biçimde ortaya koymaktadır. 'Şey'ler arasındaki diyalektik ilişki ve evrimsel değişimi de yine hiç eğmeden, bükmeden ortaya koymakta ve şöyle demektedir:

"Sonra yaratış (tekvin) dünyasına (varlıklar dünyasına) bir iyice bak: Madenlerden başlayıp sonra bitkiler, daha sonra da hayvanlar biçiminde basamak basamak şaşılası bir oluşum içine nasıl girdiğine bak! 'Madenler' kesiminin sonu, 'bitkiler' kesiminin başlangıcına bitişiktir. Örnek: Kuru ve tohumsuz bitkiler. 'Bitkiler' kesiminin en son gelişme basamağında olanları, hayvanlar kesiminin ilkel olanlarına yakındır. Bitkilerin ileri derecede gelişmişlerine örnek: Hurma ve üzüm. Hayvanların ilkellerine örnek: Salyangoz, midye, istiridye. Bu hayvanlarda 'dokunma' duyusunun ötesinde herhangi bir duyma gücü gelişme-

miştir. Söz konusu varlıkların birbirine yakın olmalarının anlamı odur ki, varlıklar dünyasından her kesimin ileri gelişme aşamasında olanı, bir sonraki kesimin ilkel aşamadaki biçimine dönüşme yeteneğindedir. Şaşılası bir yetenektir bu." (*Age.* c.I. s.243)

İbni Haldun, 'göksel dünya' ve 'varlıklar dünyası' arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş, insanın 'varlıklar dünyası'nın hayvanlardan sonra en üst basamak olduğunu belirterek şöyle demiştir:

"Dönüşümler yoluyla 'hayvanlar dünyası' çok genişlemiş, sayıları çoğalmış ve oluşum basamağında 'insan'a dek varmıştır 'düşünce' ve 'görüş' sahibi olan insana. 'Düşünen insan' (Homo sapiens) aşamasına yükselme de, 'duyu ve kavrama' güçlerinin birlikte bulunduğu, ama kavrayışın güç aşamasından, daha 'gerçekleşmiş düşünce ve görüş' aşamasına varmadığı durumdan sonra gelişerek olmuştur. Bu aşamadaki hayvan, kendisinden sonra daha üst aşamada bulunan düşünen insanın ilkel biçimidir. Gözlemimize girebilen varlıklar içindeki gelişim ve oluşumların vardığı en son aşama budur." (*Age.* c.I. s.243)

'Varlıklar dünyası'nda insanın gerçeğine dikkat çeken İbni Haldun, bütün bu basamakların bir parçası olduğunun bilincindedir. O, 'göksel dünya' ve 'varlıklar dünyası'nın diğer canlılarını görmezlikten gelerek, küçümseyerek veya insani en üst basamağa koyarak, onu tanrılaştırmanın zararlarına dikkat çekmiş, en üst basamakta 'Tanrı' olduğuna sık sık vurgu yapmıştır. Bir başka deyimle, insanın kendisini tanrılaştırarak, başta kendi hemcinsine, diğer canlılara ve doğaya zarar vermektense, 'Tanrı'yı soyutlayıp daha zararsız hale getirerek, doğayı bütünlük içinde görüp haddini bilerek doğanın küçük bir parçası olduğunu anlaması daha yararlı değil mi? Haddini bilmeyen, herşeye egemen olacağını düşünen insan, hem kendisi için hem de dışındaki varlıklar için zararlıdır.

İnsan...

İnsanı diğer canlılardan ayıran birçok özelliğinin olması, ona bir ayrıcalık tanımasına neden olmakla birlikte, 'haddini' bilmemesini gerektirmez. Birçok konuda farklı olmak, üstün bir varlık olmak anlamına gelmemektedir. Böylesi yaklaşımlar her şeyden önce, kendisini ayrıcalıklı görenlere zarar verir. Bu nedenledir ki, insanın bu zaaflı durumu, kendi içlerinde sürekli bir öndere, bir düzenleyiciye ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Düzenleyici, insanı, bu aşırıya kaçan yönlerine set çekmeye zorlamıştır. İnsan ise, güçlendiği oranda, düzenleyicilerini bile dinlemeden, felaketler yaratmaktan çekinmemiştir.

İbni Haldun insanı şöyle değerlendirmektedir:

"İnsanoğlu kendine özgü birtakım özelliklerle öteki canlılardan ayrılmıştır. Canlılar içinde yalnızca kendinde bulunan ve varlığıyla öteki yaratıklara karşı üstünlük sağladığı düşünme yeteneğinin birer ürünü durumundaki bilim, sanat da bu özelliklerindendir. Bir düzenleyici hakeme, bir güçlü egemene başvurma gereğini duyması da özellikleri arasındadır. Çünkü öteki tüm canlılar arasında yalnızca insan topluluğunun varlığı, başsız düşünülemez. Gerçi balarısı ve karıncaların da aynı durumda olduğunu söyleyenler vardır. Ancak, insanınkine benzese de, onların yaşamları düşünme ve kafa yormayla değil, sadece güdüleriyledir. Geçim yollarında koşmaları, geçim gerekçelerini çeşitli yollardan sağlama çabasında bulunmaları, gerekli kaynaklara başvurmaları da insan özelliklerindendir. Tanrı, insanoğlunu, yaşamı ve varlığı için besine nasıl gereksinme duymayı kıldıysa öylece de o besini arayıp bulması gerektiğini de öğretti ona. Yüce Tanrı buyurur: 'Tanrı her şeye yaratılışında biçimini verdi, sonra da yarattığına yolu gösterdi, ne yapması gerektiğini öğretti.

İnsanlara özgü özelliklerden biri de bayındırlığa-uygarlığa ilişkin çabalardır. Bayındırlık-uygarlık dediğimiz şey, kentte oturmayı ve yaşamayı ya da aşiretliği benimseyerek, gereksin-

melerin gereğine göre oradan oraya konup göçmedir. Bir arada yaşama gereğini duymaları, yaratılışlarında yardımlaşarak yaşamaya gereksinmeleri olmasındandır. Bayındırlığın-uygarlığın ve toplumsal yaşamın kimi göçebeseldir: Bu, sulak yerlerde, dağlarda, konup göçülen, yem ve yiyecek bulunabilen alanlarda, kumlukları çevreleyen yörelerde oluşandır. Kimi de yerleşikseldir: Bu da, kentlerde, köylerde, kasabalarda, çeşitli yerleşme merkezlerinde oluşan türüdür. Bu yerleşme merkezlerine sığınmak, barınmak ve çekilen duvarlardan yararlanıp korunmak için yerleşilir. Bütün bu durumlarda toplumsal yaşam yönünden ortaya çıkan ve toplumsal yaşam türleriyle doğrudan ilgili olan konular vardır."

İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özellik düşünebilmesidir. İnsan üreten, yaratan bir varlıktır. İnsan üreten bir varlık olduğu gibi, eksik ve güçsüz bir varlıktır da. Ancak, insan diğer canlılar arasında farklı olmakla birlikte, kendi arasında da bir bütünlüğü oluşturmamaktadır. Zeka düzeyleri, yetenekleri, özellikleri itibariyle farklılıklar göstermektedir. İbni Haldun, insanın eksik bir varlık olduğunu, çok az bir kesimin, insan olma özelliklerini aşarak 'melek'lik durumuna gelebileceğini söyler. İnsanın ruh yapısına önem verir. İnsanın ruh yapısını belli kategorilerde değerlendirerek sonuçlara varır, analizler yapar. İnsanın zaaflı olduğu gerçeğinden hareketle, kendisini aşan, geleceği gören insanlar ile zaaflarını asgariye indirgeyen insanların, gününü yaşayan insanların farklılıklarına dikkat çeker. Kendisini aşmış kimseleri 'melekler dünyası'nda yaşayan varlıklar kategorisi içinde ele alır. 'Melekler dünyası'nda yaşayan kimse, insanlığı aşmış, evreni bir bütünlük içinde alan biri olarak da değerlendirebilir.

İbni Haldun, insanlar arasında ayırım yapmaksızın, ırkçı, bölgeci, dinci yaklaşımlardan kaçınarak, bilimsel kriterleri kullanarak, dünyanın farklı yörelerinde yaşayan, fiziksel bakımdan farklılar gösteren insan hakkında şu belirlemeyi yapar:

"Dünyanın her kesiminin ayrı ayrı ve çeşitli 'eser'lerine (izlerine) tanık oluyoruz: 'Duyulabilir dünya'da göklerin ve öğelerin devinimleri gibi eserler var. 'Oluşlar (tekvin) dünyası'ndaki her çeşit artma, türeme, gelişme ve kavrama devinimlerinin sonucu beliren türden 'eser'ler (izler) var. Tüm bu 'eser'ler de bir 'müessir'e tanıklık ederler. 'Cisim'lerden 'başka' olan 'temel etken'e. Öyleyse bu temel etken ruhsal bir etkendir. Bu ruhsal etken varlıklara bitişiktir. Bu evrenin varoluşunda, bitişme ve bağlantının yeri olduğu için. Bu bitişiklik ve bağlantılı olmaktan ötürüdür ki, 'kavrayan' ve 'hareket ettiren' o ruhsal etkendir. Bu etkenin de üstünde, bu etkene kavrama ve devinme gücünü veren ve bitişik olan bir başka etken varlığın bulunması gerekir. Ve bu varlığın 'salt kavrayış' ve 'salt us' olması zorunludur. İşte bu varlık, 'melekler dünyasıdır.'

Buna göre, kişinin, göz açıp kapayacak bir zaman içinde bile olsa, 'insanlık' durumundan sıyrılıp 'meleklik' durumuna geçebilecek ve bir an için meleklerden biri oluverecek yetkinlikte bir ruh yapısına varabilmesi gerekir. Bu da, ancak, kişinin ruhsal varlığının 'gerçekten yetkinleşmesi'nden sonra olabilir. Bu ruh yapısının, kendisinden sonra gelen ve yukarıda değindiğimiz gibi birbiriyle bir düzen içinde bağlantısı olan varlıklarla ilişkisi (bütünlüğü) bulunur. Bu ruhun bir yukarı yönde, bir de aşağı yönde bağlantısı var: Bedenle bağlantısı, aşağı yönde bir bağlantıdır. Kişi ruhun bu bağlantısı sonucunda 'duyum alanına giren kavrayışlar' elde eder. Öylesine ki, iş alanına geçen kavrayışa ulaşmanın yolu hazırlanır onunla. Ruh yüksek yönde de 'melekler'le bağlantılıdır. Kişi bu ruhuyla, 'bilgiler basamaklarına' ve 'bilinmeyen'e ulaşma yollarına kavuşma yeteneği kazanır. Çünkü 'oluşlar dünyası', meleklerin düşüncelerinde vardır. İşte... sözünü ettiğimiz 'varlıklardaki ve varlıkların güçlerindeki birbiriyle bağlantılı oluşun sağladığı evrendeki düzen ve sağlamlık' budur." (*Age.* c.I. s.244)

İbni Haldun, insanın ruh ve beden yapısının hem birlikte, hem de birbirinden ayrı olduğunu, ruh yapısının yatay olarak insan be-

deni ile olan ilişkisini, dikey olarak, 'melekler dünyası' ile ilişkisini sürdürdüğünü söylerken, ruh yapısının yatay olarak insanın maddi dünyası ile ilişkisi, dikey olarak, evren-insan ilişkisini sağladığını söylemektedir. Bir başka deyimle 'melekler dünyası'ndaki insan, bir yandan insanın çıkarlarını düşünürken, diğer yandan evrenin genel çıkarlarını koruduğunu, bencillikten kurtulduğunu, 'evrensel değerleri' savunduğunu söylemektedir. Bu durumda, böylesi özelliklere sahip olanların, olan ile olması gereken noktasında, olandan veya geçici yararlı olandan değil, olması gerekenden yana tavır alarak normal insandan ayrılmaktadır. İbni Haldun değerlendirmesini şöyle sürdürmektedir:

"Sözü edilen 'insan ruhu', gözlerle görülür değildir. Ama bedendeki izleri ortadadır. İnsan vücudunun tüm organları, gerek toplu olarak gerek ayrı yönden, insan ruhunun ve bu ruhun güçlerinin araçları gibidirler. Ruhun 'yapıcı' (etken) gücü: Elle her şeyi tutmak, ayakla yürümek, dille konuşmak ve bedenle genel devinim... Tüm bunlar birbirlerini destekleyerek ruhun yapıcı (etken) gücüyle meydana gelirler. Ruhun 'kavrayıcı' gücü: Gerçi kavrama gücü, daha yüksek güce bağlı olur ve o yüksek (genel) kavrama gücüne varıp yükselir sonuç olarak. Ama genel kavrama gücü diye de söylenen 'düşünen gücün' bir parçası olarak işlevini görür: bu güce bağlı olan dış duyu güçleri; işitme, görme ve benzeri duyuları birer araç gibi kullanarak 'iç duyu'lara yükselirler. Bu iç güçlerin ilki 'ortak duyu'dur. Bu güç duyulabilirleri algılar. Şeyleri 'görülmüş', 'işitilmiş', 'dokunulmuş' olarak ve benzeri biçimlerde olur algılaması. Algıları bir tek nitelik alarak toplanır. 'Dış duyu gücü'yle bu gücün algılama biçimi arasındaki fark da budur. Çünkü dış duyularla olan algılamalar, bununki gibi üstüste binmez, bir tek zamanda birleşmez. 'Ortak duyu gücü' aldıklarını sonra 'düş gücü'ne iletir. Düş gücü, kişide duyulur şeyleri öylesine biçimlendiren bir güçtür ki, toplanan biçimler dış dünyadaki maddelerinden soyulmuş gibi olur. Düş gücü, yalnızca bu ödevi görür. Gerek or-

tak duyunun, gerek düş gücünün yapacakları işlerde kullandıkları araçlar, 'beyin'in ön kesimidir.

'Önbeyin'in başlangıç kesimi birinci gücün (ortak duyunun), son kesimi de ikinci gücün (düş gücünün) alanıdır. Sonra düş gücü algıladıklarını kuruntu merkezine, o da belleğe iletir. Kuruntu merkezi, tek tek kişileri ilgilendiren durumların algılaması görevine ayrılmıştır. Zeyd'in düşmanlığı, Amr'ın doğruluğu-dostluğu, babanın (çocuğuna olan) acıması, kurdun yırtıcılığı gibi şeylerin algılaması görevine. Bellek ise algılanmış bulunan her şeyin 'düşünce' niteliğinde alınıp korunmasına yarar. Bellek, kuruntu merkezinin de bir haznesi, bir deposu durumundadır. Gerek duyulduğu zaman depodaki şeyler kullanılabilir. Kuruntu merkeziyle belleğin işlevlerini yerine getirmek için kullandıkları araçlar da, 'arka beyin'dir. Arka beynin başlangıcı birincisinin (kuruntu merkezinin), son kesimi de ikincisinin (belleğin) alanıdır.

Tüm bu güçlerin algıladıkları, 'düşünce gücü'ne yükselir. Düşünce gücünün ödevini yerine getirmek için kullandığı araç, beynin 'orta kesimidir' (orta beyin). Düşünce gücü, düşünce devinimini oluşturan ve akıl yürütmeye yönelten bir güçtür. Bu gücün itişiyle ruh o yönde sürekli devinir. Çünkü insan ruhuna, insana vergi kavrama gücü ve yeteneği kazanmaya doğru çekilip yoğunlaşması için gerekli özellik verilmiştir. Bu özellikle insan ruhu, güç durumundaki kavrama aşamasından, iş (fiil) durumundaki akıl yürütmeye geçer. İnsan ruhundaki güçler, 'en yüksek kurula' benzeyerek ruhun algılamaları için işlev görürler. İnsan ruhu, yüksele yüksele algılamaları cisimli araçlarla olmayan 'ruhsal varlıklar' (melekler) gibi sürekli devinir duruma gelir. İnsan ruhu kimi zaman 'insansı' nitelikten, yani insana özgü ruhsal yapıdan bile tümüyle sıyrılır, 'melekliğe' ulaşır. 'En yüce kesime' girer. Hiçbir çabası olmaksızın bile, ulaşabilir bu duruma. Tanrının onda yarattığı doğuştan varolan ilk yaratılıştaki bu duruma yatkın özelliğiyle..." (*Age.* c.I. s.245)

Ruh Yapısı Yönünden İnsan Türleri

İbni Haldun, insanı, ırklara, bölgelere, inançlarına, milletlere göre değerlendirmekten çok, evren-insan bütünselliği içinde ele almakta, insanın düşünce-üretim ve ruh yapısını ayrı ayrı irdelemektedir. Sonuç itibariyle, insanın kıta, bölge ve inanç durumuna göre değil, ruh yapısı yönünden irdelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Kuşkusuz her bölgenin, kıtanın, milletin karakteristik özellikleri, her bölgenin kendine göre ahlâki değerleri vardır ve bunların üzerinde durmakta, ayrı ayrı irdelemektedir. Ancak, insanın ruh yapısı çok farklıdır, bu alan ayrı bir kategoride ele alınmalıdır. Çünkü insanın ruh yapısı bireyseldir. O halde bireyin özgün yapısını irdelemek, günümüz deyimiyle "birey" olarak değerlendirmek daha gerçekçi, daha bilimseldir. İnsan, gerek fizik olarak, gerek, inanç ve değerleri bakımından farklı olabilir, ancak, algılayış biçimi, kavrayışı farklıdır. Bu farklılık doğal bir yetenektir. Doğal yetenek, sonradan eğitimle verilemez. Eğitim, ancak doğal olanın geliştirilmesi anlamına gelir. Oysa doğal yetenek insanın doğuşu itibariyle var olan bir durumdur. Nasıl ki, insanın fiziksel durumu veya diğer doğal yetenekleri sonradan kazandırılamıyorsa...

İbni Haldun insanı ruhsal yönden üç kategoride ele alır:

"Ruhsal yönden insanlar üç türlüdür: Birincisi; sözü edilen noktaya (melekleşme noktasına) ulaşmaya güç yetiremez. Aşağı yöndeki devinimiyle kalır. (Beş) duyuya ve hayale dayalı kavrama basamaklarına yöneltir çabalarını. 'Bellek'te ve 'kuruntu merkezi'nde (birikmiş olan) anlamları ve bilgileri, özel yasalarına göre biraraya getirmeye ve özel biçiminde düzenlemeye yöneltir... Bu kesimdeki insanlar, ister yargısız (tasavvuri) ister yargılı (tasdiki) türünden olsun, tüm bilgi ve birimlerini bu yoldaki çabalardan yararlanarak sağlarlar. O bilgi ve bilimler ki, 'beden'deki düşüncenin ürünüdürler. Bunların hepsi 'düşsel'dir (hayalidir), dar alanlıdır. Çünkü böyle sağlanan bilgi ve bilimler, daha başlangıçta öncüllere (evveliyata) varıp dayanır. Bu-

nun ötesine geçemez. Evveliyat bozuksa (yanlışsa) onun ardından gelen sonuç da bozuk (yanlış) olur. İşte insanın 'cisimli' (cismani) algısının sınırı ve çerçevesi budur, genellikle. Bilginlerin algı güçleri bu çerçevenin sınırları içinde kalır ve ayakları yalnızca bu sınırlar içinde yer tutabilir."

İnsanın büyük çoğunluğu bu kategoride yer almaktadır. Genel kitle ortak kanaat getirdiği değerler ve düşünceler doğrultusunda düşünür ve kendisine bir yol çizer, bu sınırların dışına çıkmayı düşünmez. Çoğunluk sıradan, vasat bir kavrayışa sahiptir; sadece gözlemlediği, kendisine öğretildiği kadar algılayabilir, daha ötesini algılama, anlama şansı yoktur. Toplumsal inanç biçimleri ne ise, o kadar düşünebilir. Örneğin Hindistan'da genel kanı ineğin kutsal olduğuna ilişkindir ve büyük gövde kutsal olduğunu düşünür, ya da başka bir bölgede başka bir inançtır. Bu nedenle insanın bu büyük gövdesinin insanlığın genel normları çerçevesinde şekillendirilmesi gerekli ve yararlıdır. Bu nedenledir ki, ortak toplumsal değer yargılarının geliştirilmesi ve korunması gerekir. Bu değerleri koruyacak liderlik kurumuna ihtiyaç duyulur. Bu nedenle, insanın bir dine, ortak değerlere ihtiyacı vardır. Yoksa, kuralsız, ölçüsüz veya doğa-insan gerçekliğinin dışındaki bir inanç ve düşünce insanın geleceği açısında tehlikelidir ve insanlık bu tehlikeyi defalarca yaşamıştır. Günümüzde de bunun sıkıntısı yaşandığı için doğa tahrip edilmekte, ekolojik denge hızla bozulmaktadır.

İbni Haldun ikinci kategoridekileri şöyle değerlendirmektedir:

"İkinci kesimdeki insanlar, o düşünce devinimiyle 'ruhani' akla, ruhani algıya yönelmişlerdir. Öylesine bir akla ve algıya ki, bedensel araçlara gerek duymaz algılama için. Neden ki, ona araçsız algılamada bulunabilme yeteneği verilmiştir. Kişi bu aşamaya gelince, algısının alanı genişler ve insanoğlunun birinci basamaktaki algısının sınırlarını oluşturan 'öncüller'i aşar. İçsel gözlemler alanında alabildiğine açılır. 'Vicdan' budur işte. Tüm algı basamaklarını içine alan bir alandır. Öyle bir alan ki, ne başlangıç sınırı, ne de son sınırı vardır. Bu aşama, dinsel bilimlerin

ve Tanrısal bilgilerin uzmanları olan 'veli' bilginlerin ulaştıkları algılar aşamasıdır. 'Kabir'de (berzah'da) mutlu olacaklar için ölümden sonra, orada varılacak aşama da yine budur."

İbni Haldun'un ikinci kategoride ele aldığı insan tipi, toplumun azınlık kesimini oluşturur. Bunlar, sorgulayan, düşünen, 'veli' veya filozof, bilim adamı, kaşif, bölgesel lider kavramı içine girebilecek fikir üreten kesimdir. Bunlar toplumun çok ama çok az bir kesimini oluşturur, ancak toplumun deviniminde önemli bir rol oynarlar. Bunların örgütlenebileceği, fikirlerini geliştirebileceği bir ortam bulması toplumun ileriye doğru sıçramasında önemlidir. Bunlar bir anlamda toplumun sigortasıdırlar. Bu kesimin sürekli bir devinim içinde olması yararlı iken, geçmişi tekrar eden bir konuma geldiklerinde, birinci kategori içinde yer almaya başlarlar ve toplum ciddi bir sıkıntı ve gerileme dönemi yaşar.

"Üçüncü kesime giren kişiyse, 'insanlık'tan tümüyle sıyrılabilecek yetenekte yaratılmıştır. İnsanlığın 'cisimli' (cismani) kesiminden de, ruhani kesiminden de tümüyle sıyrılıp 'en yüce dünya'da bulunan meleklere katılabilecek yetenekte... Anlardan bir an içinde, göz açıp kapayana dek, gerçekten 'melek' durumuna gelmek için sıyrılır insanlıktan. Ve 'en yüce kurul'u kendi dünyalarında gözlemek için, o dünyadakilerin sözlerini işitmek, Tanrısal seslenişi dinlemek için sıyrılır. O kısacık bir an içinde... Bu üçüncü kesime girenler, peygamberlerdir. Tanrının iyiliği ve esenliği üzerine olsun. O kısacık bir an içinde insanlıktan sıyrılabilmeyi, doğuştan bir yetenek olarak Tanrı bunlara bir vergi kılmıştır." (*Age.* c.I. s.247)

Bu üçüncü kesimdekiler insanlık tarihinin dibe vurduğu, büyük bir çürüme, büyük bir yıkım, büyük bir felaket yaşandığı dönemlerde ortaya çıkar, yeni fikirlerle büyük yığınları kucaklar, toplum içinde dalga dalga yayılırlar. Firavun'a karşı Musa, Roma'ya karşı İsa, köleliğe karşı Muhammed, geçmiş üçbin yılın önemli şahsiyetleri arasındadırlar.

Kâhinlik

İnsan zekası, yetenekleri eşit değildir. Herkesten her sorunu kavrayacak nitelikleri beklemek, insana haksızlıktır. İnsanı eğitmek önemlidir, ancak eğitim, insanın doğal yeteneklerinin geliştirilmesi veya genel anlamda bilgilendirmeyi sağlar. İnsanın doğal yetenekleri veya zekası doğuştandır. Herkes öngörülü, geleceği önceden görebilecek yeteneğe sahip olamaz. Bütün bu gerçeklikleri görerek insanı değerlendirmek, her bir insanın yeteneğini dikkate alarak görevlendirmek en doğru yaklaşımdır. Bu nedenle, kâhinleri, öngörülü ve zeki insanlar olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Kuşkusuz her zeki insan kâhin değildir ama, kâhin zekidir ve tek bir kategoride değerlendirilemeyecekleri de açıktır. İbni Haldun, çağa damgasının vurmuş, köklü değişim ve dönüşümlerde rol oynamış, kâhinliği de aşmış kimseleri 'peygamber' olarak değerlendirmektedir:

"Kâhinlik' de 'peygamberlik' gibi insanın özbenliğinin özelliklerindendir. İnsanın özbenliği, 'insanlıktan' sıyrılabilme yeteneğindedir. Sıyrılıp daha üst aşamadaki 'ruhsallığa' (ruhaniyete) erme yeteneğinde... İnsanoğlunun yapısında doğal olarak bu özellik bulununca, akıl yolu, bölümlemede, aynı alanda ilerleyebilecek bir başka kesim insanın da olabileceğini gösterir. Bu kesime girenler, birinci kesime girenlerden –aşama yönündendaha eksik durumda olsalar bile... Yetersiz olan bir şeyin, yeterli karşıtından eksikliği yok gibidir. Çünkü bu alanda yardım almadan ilerlemek, yardımla ilerlemenin karşıtıdır.

Akıl yolu, bölümlemede bir başka kesim insanın bu alanda bulunabileceğini gösterince, şöyle düşünebiliriz: Bu kesime giren insan, yaratılışındaki yatkınlıkla, insanlıktan sıyrılıp peygamberin yöneldiği dünyaya iradesiyle çaba gösterirken, akıl gücüyle düşünce devinimini sağlayabilir. Tabii, bu ikinci kesimdeki insan, birinci kesimdekinden –yaratılıştaki özellik yönünden- eksiktir. İşte bu kesimdeki insanlarda bulunan ve söz ko-

nusu algı için yüceler kesimine erişmenin başlangıcı sayılan güçtür 'kâhinlik'. Bu kesimdeki insan özbenliklerinin yapısında doğuştan eksiklik ve yetkinlikten uzaklık bulunduğu için, bunların algıları külliyyat'tan çok, cüz'iyyat olur.

Kâhinlik yapan kişi, 'akledilir'in (makulat, beş duyunun alanına girmeyen şeylerin) algılamasında yetkinliğe ulaşma gücünde değildir. Kâhinlik eden kişi, kimi zaman da sayılara, oranlamalara yönelir. Elde edebileceğini sandığı 'bilinmeyen'le ilgili bilgiyi sağlama tutkusuyla... Kimi zaman da kendilerine soru soranları oyalamak ve eksiklerini örtmek için buna gerek duyarlar. 'Kehanetçiler' adıyla özellikle bu 'düzenli söz' yardımına başvurarak kâhinlik edenler anılırlar. Çünkü bunlar, kendi kesimleri içinde en yüksek aşamada bulunanlardır. Kâhinler tutkularına kapılmadıkları sürece, 'inançları üstün gelir ve tutkular kesintiye uğrarsa' yararlıdırlar." (*Age.* c.I. s.251)

Rüya'nın Hakikati

"Rüya, algılayıcı özbenliğin, kendi ruhsal varlığında, olguların biçimlerini bir anda görmesidir. Çünkü özbenlik tinsel bir durumdayken olguların biçimleri onda gerçekleşmiş olarak vardır. Öteki tinsel varlıklarda da durum böyledir. 'Algılayıcı özbenlik' cisimli maddelerden ve bedensel algı yollarında soyulduğu zaman, başlı başına tinsel bir durum alır. O da bir anda uyku nedeniyle olur. Demek ki algılayıcı özbenlik, uyku yardımıyla, görüp algılamak için yöneldiği 'geleceğe' ilişkin işler konusunda bilgiyi alır ve kendi algı merkezlerine iletir. Algılayıcı özbenliğin tinsel varlığı 'güç' durumdadır. Bu varlık, 'iş' durumundaki 'salt düşünce' niteliğine gelebilmesi için bedenle ve bedenin duyu yollarıyla olgunlaşır, 'iş' durumundaki varlık niteliğine ancak öyle kavuşur. Böyle bir duruma ulaştığı zaman ise, artık hiçbir bedensel araca gerek kalmaksızın algılayabilen tümüyle tinsel bir varlık olur.

İnsanların tümünü içine alan ilk basamaktaki algı yeteneği... tüm insanlarda 'güç durumunda' bulunur. Algılayıcı özbenlik 'cisimli hayvansal ruh'la algılar ve işlevini yerine getirir. 'Hayvansal ruh', bir ince 'buhar'dır ki, merkezi, 'kalbin sol iç kesimi'ndedir. Hayvansal ruhun 'ince' (yoğun olmayan) varlığı, beyine de yükselir. Beyine ilettiği serinlikle onu dengeye kavuşturur. Beynin içindeki güçlerin ödevlerini eksiksiz yerine getirmelerini sağlar. İşte algılayıcı özbenlik, bu 'buhar' niteliğindeki ruh aracılığıyla algılar ve düşünür... 'Oluş' yasası, 'yoğun olmayan' (ince) bir şeyin yoğun olan şeyi etkileyememesini gerektirir. Bedensel 'maddeler' içinde 'hayvansal ruh' incelip yoğunluğunu yitirince, 'cisimlilik' karşıt kesimde olan bir varlığın etkilerini yüklenen bir araç olmuştur. Etkilerini yüklendiği o varlık da, 'algılayıcı özbenlik'tir. Algılayıcı özbenliğin etkileri vücutta, hayvansal ruh aracılığıyla oluşabilmiştir.

Algılayıcı özbenliğin algısı iki çeşittir: Biri 'dış' duyularla algısı. Bu dış duyular beştir. Öbürü 'iç' duyularla algısı. Bu iç duyularsa, beynin güçleridir. Gerek iç, gerekse dış duyularla sağlanan algıların tümü, algılayıcı özbenlik için, engelleyicidir. Onu kendinin daha üstündeki tinsel varlıklardan bilgi algılamaktan alıkoyar. Oysa algılayıcı özbenlik, yaratılıştan bu tür algıya yatkındır, yeteneklidir.

Bedeni saran gece serinliği hayvansal ruhun iç duyuya dönmesine yardımcı olur. Serinlikte insandaki doğal sıcaklık, vücudun derinliklerini ister ve onun dışından içine doğru iner. Dolayısıyla biniti olan hayvansal ruhu içe doğru sürüp götürür. Gece serinliği böyle bir sonuca yardımcı olduğu için, uyku daha çok geceleyin gelir insana. Ne zaman ki hayvansal ruh, dış duyulardan çekilip iç duyulara döner, böylece algılayıcı özbenlik, uğraştırıcılıklarından, engellerden bir ölçüde kurtulup yükünü azaltır ve bellekte var olan biçimlere başvurur, o zaman bileştirme ve çözme yoluyla, bellekteki biçimlerden düşsel biçimler oluşur. Böyle oluşan biçimlerin çoğu yadırganmaz. Çünkü bun-

lar kısa süre önce algılanmışlardan çıkarılıp yapılmışlardır. Sonra, bu biçimleri, dış duyuların toplayıcısı olan 'ortak duyu' alıp kendine indirir. O zaman dış beşduyunun algılaması gibi algılar.

Zaman olur ki, algılayıcı özbenlik iç duyu güçleriyle uğraşırken, kendi tinsel varlığına da bir an yönelir. O aşamada kendi tinsel varlığının algısıyla doğrudan algılar olur. Çünkü algılayıcı özbenlik, böyle bir algıya yatkın bir yapıda yaratılmıştır. Kendi tinsel varlığıyla algıya geçerken kendisiyle ilişkili şeylerin biçimlerini kapıp alır. Sonra düşgücü alır bu algılanmış biçimleri. Bu aşamada düşgücü, bunları ya gerçekte olduğu gibi ya da benzerlerini, bilip tanınan kalıplar içinde imgeler. Bunlardan benzerlerinin alınıp betimlenenleri, 'düşyorumu' gerektiren türüdür. Algılayıcı özbenlik gerekli algılamada bulunmadan önce, düşgücünün bellekteki biçimleri bileştirme ve çözmeye girişmesi, karışık düşleri oluşturur.

'Düş' olayı, insansal ruhun özelliklerinden biri olarak insanların tümünde vardır. Hiçbir insan bu olay yönünden boş değildir. Sonra her insan, uyanıkken karşılaştığı şeyleri, daha önce 'düşünde' gördüğüne birçok kez tanık olur. İşte o zaman, kesinlikle anlar ki, algılayıcı özbenlik, uykuda 'bilinmeyen'e ulaşıp algılayabiliyor. Algılaması da gereklidir." (*Age.* c.I. s.256)

Göçebelik de Yerleşik Yaşam da Toplum İçin Doğaldır

İbni Haldun, bugünü görürcesine, kent yaşamı dışındaki, diğer yaşamları 'lanetli' veya kent yaşamını 'ileri', göçebe yaşamını 'geri' görenlere cevap verircesine, bütün yaşamların doğal olduğuna özel vurgu yapmaktadır. Doğal olanı bu olsa gerek. İnsan topluluklarının değişik evrelerde ortaya çıktığı, insanın farklı yaşam biçimleri olabileceği bir gerçeklik olduğu gibi bir zorunluluktur da. Her şeyden önce göçebelik, yerleşik yaşamın

öncelidir. Önceli yaşamı görmezlikten gelmek, onu küçümsemek, halk deyimiyle, 'çıktığı kabuğu beğenmemek' anlamına gelir ki, geçmişini küçümseyenin geleceği pek parlak olamayacağı açıktır. Ayrıca, yeryüzünde yaşayan insanların tümü, aynı yaşam tarzını sürdüremez, göçebelik, yaşama ayrı bir anlam kattığı gibi, kent yaşamı da, yaşamı bir başka açıdan zenginleştirmektedir. Gerek göçebelik, gerekse de yerleşik yaşam, yaşamın değişik renkleridir o kadar.

İbni Haldun şöyle demektedir:

"İnsan topluluklarının değişik durumlarda ortaya çıkmaları, yaşama ve geçinme yöntemlerinin değişik oluşundan ileri geliyor. İnsanların birarada yaşamaları, geçim olanaklarını elde etmekte yardımlaşma amacına yöneliktir. Geçinme olanaklarını sağlama çabası gösterilirken de, önce, geçim için 'zorunlu' olanlardan ve 'hemen sağlanması gereken'lerden başlanır. Bunlar, gerek duyulan 'yeterli' olanaklardan önce gelir."

Yaşam biçimleri insanın dünya görüşünü etkiler, ancak farklı yaşam biçimleri, insanı ileri veya geri, uygar ve barbar yapmaz. İnsanların ileri veya geri olmaları yaşam karşındaki duruşları, dünyayı değerlendirme tarzlarına bağlıdır. Her yaşamın olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Kırsal yaşamda insanın geniş düşünme olanakları sınırlıdır ancak, özgürlüğe daha düşkündürler ve haksıza başkaldırma eğilimi daha yüksektir. Kent yaşamı birçok açıdan avantaj sağlarken, insanı bencilleştirdiğinden, esir yaşama daha da eğilimlidirler, hem de insan ve doğaya katkılarından çok zarar vermesine de neden olabilmektedir.

İnsan farklı yaşam biçimleri sürdürebilir; biri 'kâhin' veya 'filozof' ya da 'başkan' veya 'çoban' olabilir, biri kentte, diğeri kırda veya çölde yaşayabilir. Bunların hepsi doğaldır; biri diğerinin rakibi değil, tamamlayıcısıdır. Yaşamda çoban da gereklidir, dahi de. Kentli de yaşamda bir rol oynar, göçebe de. İnsanlar arasına ikilik sokarak, 'aşağıdakiler' ve 'yukarıdakiler' biçiminde ele almak İbni Haldun'un yöntemi değildir. Birinden di-

ğerini üstün görmek, birini aşağı, diğerini yüksek görmek, ne bilimseldir, ne de insanidir. Yaşamda, bu doğal biçimlerinin nedenlerini ortaya koymak, ekonomik, sosyal, kültürel boyutunu ortaya koymak daha doğrudur.

İnsanı geçmişi ile birlikte ele almak, bir sonraki gelişmenin bir önceki birikim üzerinde geliştiğini, insanın birbirinin devamı olduğu gerçeğini unutmamak gerekir. Örneğin, kent yaşamı, kırsal yaşamın devamı biçiminde, ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkmıştır. Kent yaşamı da, kır yaşamı da, göçebelik de gereklidir. Birinden birinin yok edilmesi, insanlığın genel çıkarlarına uygun değildir. Günümüzde devam edegelen kent ve kır tartışmalarının egemen ideolojilerin tercihi sonucu ortaya çıktığı, kırdan kente göç sağlayıp ucuz işgücü elde etmek için ortaya atıldığı, ve kentleri yaşanamaz hale getirdiği bugün daha da belirginleşmiştir. İbni Haldun göçebelik veya yerleşik yaşamın doğal olduğunu belirtir, herbir yaşamın sosyolojik boyutlarını irdeler:

"Kimi insanlar ağaç dikerek, ekin ekerek çiftçilik ederler. Kimileri koyun, sığır, keçi, balarısı, ipekböceği gibi hayvanlarla uğraşarak, bunların ürünlerini, hayvanlardan çıkan şeyleri elde ederek geçinme yolunu seçerler. Çiftlikçilik ve hayvancılık eden bu insanları, böyle yaşamaya iten şey 'zorunluluk'tur. Bunlar ister istemez -göçebelik ya da köysel biçimde- kırsal yaşam sürerler. Çünkü kentsel yaşamda bulunması mümkün olmayan ve gerek hayvancılık gerek çiftçilik için zorunlu olan ekinliği, tarlayı, otlağı kırsal yaşamda bulabiliyorlar. O nedenle kırsal yaşam çerçevesinde kalmaları bir zorunluluktur bunlar için.

İlk aşamada, bunların toplumsal yaşamları, gereksinmelerinde, geçimlerinde ve yiyecek, konut, barınak gibi şeylerin sağlanmasında yardımlaşmaları, ancak yaşamlarını korumaya ve geçimlerine yetecek ölçüdedir. Çünkü bunun ötesine güçleri yetmez. Sonra, geçim yollarında çaba harcarlarken bunların durumları genişlediğinde ve zorunlu gereksinmelerinin ötesine,

zenginliğe, bolluğa eriştiklerinde, bu durum, artık yerleşmeye, yerleşme merkezleri kurmaya iter bunları. Bunlar, bu aşamada, zorunlu gereksinmelerinin ötesindeki olanakları sağlamak için yardımlaşırlar. Daha çok yiyecek, daha çok içecek elde ederler. Daha güzel giyerler. Daha gösterişli yaşam sürerler. Daha geniş evler yaparlar. Daha uygar ve daha yerleşik duruma geçmek için kentler, kasabalar kurma yoluna giderler. Sonra 'refah' durumları ve uygarlıkları artar. Daha mutlu ve gösterişli yaşam gelir ardından. Bu yaşam, parlaklık ve gösteriş yönünden ulaşabildiği noktaya ulaşır; güzel görünüşte, yiyeceklerin işleniş, hazırlanış ve özenle pişirilişinde, temiz ve övünç verici ipekliden, ince kumaştan ve başka tür kumaşlardan yapılma güzel, çeşitli giysiler meydana getirmekte... Yüksek yapılar, köşkler, saraylar yapmakta, yapıları sağlam ve sanatlıca oturtup güzelleştirişte, sanatları 'güç' durumundan 'iş' durumuna çıkararak dorukların ulaşmakta...

Evet, insanlar bu aşamada, yüksek yapılar, konutlar edinirler. Yapılarında, konutlarında sular akıtırlar. Yapılarını hem yüksek yaparlar, hem de son derece güzel yaparlar, ileri derecede süslerler. Bununla birlikte yaşamları için edindikleri giyecek, döşek, kapkacak gibi şeylerden güzellerini edinmekte hepsinin durumu bir değildir. Bu sözünü ettiğimiz insanlar, kentsel yaşam aşamasına ulaşmış olanlardır. Kentsel yaşam sürenler demek, kentlerde yaşayanlar demektir. Büyük-küçük kentlerde yaşayanlar. Bunlardan da kimileri, geçim ve yaşamlarını sanayi ile sağlarlar. Kimileriyse ticaret yolunu seçmişlerdir. Bunların yaşamları, kırsal kesim halkına göre daha parlak ve daha bolluk içindedir. Çünkü bu aşamaya gelmiş olanlar, 'zorunlu' gereksinmelerinden çoğunu elde edebilecek durumdadırlar. Bunların yaşamları ve geçimleri de, buldukları ve elde ettikleri orandadır. Şimdi anladın ki, gerek kırsal ve gerek kentsel yaşam süren toplumların durumları, olması gereken doğallıktadır." (*Age.* c.I. s.293)

Göçebelik ve Kırsal Yaşam

Göçebelik insan yaşamının ilk basamaklarındandır. İnsan beslenebilmek için yiyeceğe ihtiyaç duyar, bu nedenle de hayvancılık yapar, hayvanların beslenebileceği alanlara göç etme ihtiyacı duyar. Bu durum zamanla kendisine has bir kültür ve yaşam tarzı oluşturur. Kuşkusuz bu yaşamın zorlukları vardır, avantajları da. Kent yaşamı göçebe için olanaklar sunarken, göçebelik de, kent yaşamı için olanaklar sunar, göçebelik kent yaşamının beslenme kaynağıdır. Bu iki yaşamı karşı karşıya koyup birini diğerinin alternatifi biçiminde sunmak yaşamı kısırlaştırmak anlamına gelir. Aksine, zengin bir kent yaşamı için, göçebelik yararlı olduğu gibi, göçebelik için de kent yaşamı, birçok zenginlik sunar. Göçebeliği veya kırsal yaşamı yok etmek, insanları kentlere yığmak yerine, kentleri ve kırsal alanı daha zengin duruma getirmek, her iki yaşamın olanaklarını da artırmak en sağlıklı yoldur. Yazık ki, günümüzde plansız düzensiz geliştirilen kent yaşamı, hem kentlerin dengeli ve sağlıklı gelişimini engellemiş, kentleri büyük ve düzensiz göçebe-kır yaşamına dönüştürmüş, hem de kırsal alanları bozkırlara dönüştürmüştür.

İbni Haldun göçebeliği şöyle değerlendirir:

"Kırsal yaşam sürenler çiftçilik ve hayvancılık gibi doğal geçim yolunu seçenlerdir. Bunlar, yiyecek, giyecek ve konut gibi yaşam gereklerinin yalnızca 'zorunlu' olanlarıyla yetinmek zorundadırlar. Öteki durumlarda, gelenek ve göreneklerinde de bu çerçevede kalırlar. Daha üst düzeydeki gereksinimlerinden daha yeterli olanaklardan vazgeçerler. Bunlar, kıldan, deve yününden ya da ağaçtan, çamurdan, taştan, güzel olmayan evler yaparlar. Evlerini yaparlarken, gölgelenme, başlarını sokacak bir barınak edinme amacını güderler sadece. Bundan ötesine yönelmezler. Kimi zaman da oyuklara, mağaralara sığınırlar.

Yiyeceklerine gelince: Yiyeceklerin, doğal durumlarını biraz değiştirecek biçimde hazırlayarak ya da hiç hazırlamadan, ateşe dokunanlarının dışında hiçbir değişikliğe uğratmadan yerler. Bunlardan toprak ürünleriyle uğraşanların, çiftçilik edenlerin durumları, göçebe olanların durumundan biraz daha iyidir. Bunlar, küçük yerleşme merkezlerinde, köylerde ve dağlarda yaşayan halklardır. Geçimlerini, davar, sığır gibi hayvanlar yetiştirerek sağlayanlar, çoğunlukla, göçebedirler; hayvanlarını otlaklarda, sulu yerlerde otlatmak için. Yani yeryüzünde konup göçerek dolaşmak, bunların durumlarına daha elverişlidir. Bunlara 'koyun, sığır yetiştirenler' anlamında 'koyunlular' denir. Bunlar otsuz ve susuz yörelere, çöllere açılmazlar. Buralarda temiz otlar yok diye. Berberiler, Türkler, Türklerin kardeşi Türkmenler, Slavlar böyledirler... Geçimlerini hayvancılık yaparak sağlayanlar, büyük çoğunlukla göçebedirler ve bunlar hayvanların beslenebileceği alanlara yönelirler. Çünkü hayvanların beslenebilmesi için, yüksek yörelerin otlaklarındaki bitkilerle beslenebilirler..." (*Age.* c.I. s.295)

Gelişmiş Bir Yaşam Biçimi: Kentlilik

Göçebelik ve kırsal yaşamın bir üst aşaması olan kent yaşamı, toplumun düzenli yaşama geçişini ve zenginliği temsil eder. Üretim arttıkça kırlardan kentlere doğru bir nüfus göçer, kentler büyür ve gelişir. Gelişen kentler toplumsal uygarlığa önemli bir güç katar. Kentler, hem üretimin, hem zanaatların, hem de kent kültürünün gelişiminde önemli bir rol oynar. Kültür, sanat, edebiyat, felsefe, bilimin kıvılcımları kent merkezlerinde çakılır ve geliştirilir.

Göçebelik ve kırsal yaşam kentlerin beslenme ve tahıl depolarıdır. Kır kenti besler, kent kırı zenginleştirir. Kır ayak, kent kol gibidir. Kentin kırın alternatifi olduğunu savunmak, ayağın

kolun alternatifi olduğunu savunmak gibidir. Kırları, teşvikle ve plansız biçimde kente taşımak, başta kenti zayıflatır. Kentsel gelişim, kırsal yaşamın alternatifi biçiminde sunulmadığı ve bir denge içinde geliştiği sürece yararlıdır. Aksine, kentsel gelişim, uygarlığa yarardan çok zarar verir. Nitekim günümüz dünyasında gelişen kentler, uygarlıklara katkıdan çok zarar vermekte, nüfusun büyük çoğunluğu kentlere yığılarak, gelişme yerine gerilemeye neden olmaktadır. Bu durum ciddi bir yozlaşmaya sebep olduğu gibi, hem doğanın dengesini bozmakta, hem de insanlığın çürümesine hizmet etmektedir.

Bu nedenle, kırsal ve kentsel gelişmeleri birbirinin alternatifi biçiminde sunmak çarpık bir yaklaşımdır. Kırsal yaşamı küçümsemek, insanı köylü ve kentli biçimde alt ve üst sınıflara ayırmak, hem bilimsel değildir, hem de, kırdan kente sağlıksız bir göçe neden olur, insanlığın beslenme ve tahıl depoları boşalmış olur. Nitekim günümüz uygarlığı bunun ciddi sıkıntısını yaşamaktadır.

Ülkemizde, sağlıksız bir yaklaşımın sonucu olarak, kırların kentlere göçü teşvik edilmiş, kırlardan kentlere göçen insanlar, tarım ve hayvancılığın felç olmasına neden olmuş, temel beslenme araçları yok edilmiş, hem ülke ekonomisi kaybetmiş, hem de kendileri. Kentleri çevreleyen sağlıksız yapılaşma ile hem kent dokusu bozulmuş, hem de bu sağlıksız, plansız yerlerde sefalete sürüklenmişlerdir. Ekonomik alanda kaybedilen işgücünün yanında, kültürel alanda da, büyük bir yozlaşmanın ortamı hazırlanmıştır. Kuşkusuz bu duruma gelişin nedeni, sağlıksız, kişiliksiz ve hedefsiz yönetimlerin ve onların yaydığı kültürün sonucudur ve nihayetinde 'ektiklerini biçmişlerdir.'

İbni Haldun, göçebeliğin, kırsal ve kentsel yaşamın doğal olduğunu belirtmekte, bu farklı yaşamların sosyolojik boyutlarını irdelemektedir:

"Göçebeler, kırsal yaşam sürenler, tüm yaşam durumlarında yalnızca 'zorunlu' gereksinmelerini sağlamaya bakarlar. Daha

ötesine güç yetiremezler. Kentlilerse, gereksinmelerinden fazlasını ve tam yeterlisini elde etmeye önem verirler. Tüm durumlarında ve çıkarlarında bu tutum içinde olurlar. Kuşku yok ki, 'zorunlu olan', 'gereksinmeleri tam ve yeterlice karşılayan'dan önce gelir. Sonra 'zorunlu olan', temel; 'tam ve yeterli olan' da o temelden doğan ayrıntıdır. Öyleyse, göçebelik, tarımcı göçebelik, kırsal yaşam, kentsel yaşam için, tam yerleşiklik için bir 'temel' (asıl) durumundadır, daha önce gelir. Çünkü insanoğlunun istemleri, ilk aşamada 'zorunlu olan'a dönüktür. Bu aşamada 'tam ve yeterli olan'a uzanmış değildir daha. Zorunlu olan sağlanıncaya dek... Bu durumda, göçebeliğin, kırsal yaşamın sertliği, kentsel yaşamın inceliğinden önce gelir. Onun için kentleşmeyi, göçebe ve kır insanları için son aşama olarak görüyoruz. Göçebe, bu son aşamaya doğru yürür, çabasıyla tırmanabildiği ölçüde tırmanır. Ve sonunda bir düzeye ulaşır. Ne zaman ki bolluk durumlarını ve olanaklarını sağlayan bir 'tüylenme' oluşur, o zaman rahat yaşama yönelir. O zaman kendini kente bağlar. 'İlkel' toplulukların durumu hep böyledir. Kentliyse, çöl-kır yaşamına yönelmez, meğer ki, bunu gerektiren bir zorunluluk ola... Ya da bir eksiklikten dolayı kent halkının yaşamına ayak uyduramamış buluna...

Çöl-kır yaşamının, kentsel yaşamın temeli olduğunu ve kentsel yaşamdan önce geldiğini gösteren bir kanıt da odur ki, herhangi bir kent halkını gözden geçirdiğimiz zaman, çoğunun, başlangıçta o kentin çevresinden gelme köy-kır halkından olduğunu görüyoruz. Bunlar çevreden gelmiş, kentteki bolluk ve rahat yaşama yönelmişlerdir. Bu gösteriyor ki, kentsel yaşama biçimleri, çöldeki, kırdaki yaşama biçimlerinden doğmuştur. Çöldeki, kırdaki yaşama biçimi temeldir kentsel yaşama göre. Sonra gerek göçebeler, gerek kentliler, kendi içlerinde de değişik durumdadırlar. Bu kişi bir başka kişiden, bir kabile bir başka kabileden büyüktür. Bir kent bir başka kentten daha geniştir. Bir kentin uygarlığı, nüfus yoğunluğu, bir başka kentinkinden daha

çoktur. Şimdi iyice anlaşıldı ki, göçebelik, tarımcı göçebelik, kırsal yaşam, kentlerin, büyük kentlerin ortaya çıkışından daha önce ortaya çıkmıştır. Kentsel yaşamın temelidir. Şundan dolayı ki, kentlerin ortaya çıkışları, zenginlik, bolluk ve rahat yaşamın gerektirdiği sonuçlardandır. Bu tür sonuçsa, 'zorunlu geçim'e ilişkin olan durumlardan sonra gelir." (*Age.* c.I. s.297)

Akrabalık Bağı veya Soy

İnsan sosyal bir varlıktır, birlikte yaşayarak varlığını sürdürebilir. İnsanın bu sosyal durumu, güçsüzlüğünden kaynaklanır ve hem doğadan hem de kendisini 'kendisinden' korumak amacıyla, yakınlık, akrabalık bağlarına ihtiyaç duyar. Soy-sop bağı, güçsüz insana kendisini güçlü hissetme ve koruma gücü verir, ayrıca geçim darlığı, sıkıntılı yaşam ve buna benzer nedenler insanları soy-sop özelliğini taşımaya iter. Bu toplulukların geçimleri, daha çok tarıma veya hayvancılığa dayandığından, birbirlerinin gücüne ihtiyaç duyarlar. Gerek doğa koşulları karşında güç olma, gerekse dışındaki ilişkilere karşı korunmak için akrabalık bağına önem verirler. Toplumsal düzeni sağlamakta, soy-sop ilişkisi önem kazanmıştır. O yüzden, soy-sop, kıtlık ve sıkıntı gibi, kırsal alanda veya çölde yaşayan insanlar için alışagelen doğal bir şey olmuştur. Bu durum kimi toplumlarda fanatizm düzeyine çıkmış, kuşaklar, bu yaşam içinde büyüyüp yetişmiştir. Bu yaşam giderek bir kültüre dönüşmüştür.

Haldun şöyle der:

"Yakınlık, akrabalık insanoğluna doğaldır. İnsanların çok azı bu kuralın dışında kalır. Bu bağın doğallıklarından biri de, herhangi bir haksızlığa ya da bir tehlikeye uğradıkları zaman hısım-akrabaları koruma coşkusunu göstermektir, 'haykırmaktır.' Çünkü yakınlarının bir haksızlığa uğraması ya da onlara bir düşmanlık gösterilmesi karşısında, insan, içinde bir eziklik, bir

kopma duyar. Ve hemen, yakınlarıyla tehlikenin arasına girmek ister. Varolalı beri insanoğlunda bulunan doğal bir savunma eğilimiyle... Birbirlerine yardım edenler arasındaki soy bağı, eğer birlik ve kaynaşmayı sağlayacak ölçüde çok yakın bir soy birliği niteliğindeyse, o insanların birbirlerine olan bağlılıkları açık-seçik görülür. O zaman yani salt böyle bir bağın açık-seçik bulunması, yakınlar arasında dayanışmayı sağlamaya yeter, yakınları birbirlerini yürekten savunmaya iter...

Soy-sop onuru, ancak o soydan olanlara girmekle olur. Aileden olmanın anlamı, kişinin onurlu ve anılır atalar dizimi içinde sayılır olmasıdır. Öyle ki, o atalardan gelmesi ve onlardan, onların soyundan biri sayılması, kabile halkı içinde o kişi için bir ululuk olur. Atalarının kabile halkı içinde saygınlık ve onur kazanmış olmalarından dolayı... Tanrı, peygambere şöyle der: 'İnsanlar birer madendir. Bu madenlerin islam-öncesinde 'en iyi olanları', İslamda da 'en iyileri'dirler. Eğer anlayıp İslama girmişlerse...'

Soy-sop gerçek anlamıyla, soy dizimine dayanır. Soyların meyveleri, yararları, yakınların savunma-koruma coşkusu göstermelerinde ve birbirlerine yardım etmelerinde toplanır. Öyleyse; yakın akrabalık gücü, kendini saydırıcı ve korku verici olduğu, soy kökeni de temiz ve güvenilir bulunduğu sürece, soyun yararı daha açık seçik görülür, verimi daha güçlü olur. Ataların sayılıp ortaya konulması, bu yarara ek bir şeydir. Demek ki, 'soy-sop' ve 'soy-sop onuru', soyun yakınlar için sağlaması gereken yarar bulunduğu zaman ancak birer temel öğe olabilirler. Ailelerin bu soy onurunu, aynı ölçüde taşır olmayışları, yakınlararası bağlılığın her ailede değişik oluşundandır. Ama aralarında yakınlık bağı olanların soyları birbirlerine biraz uzaksa, soy dizimlerinden birçok halka unutulmuş ve sadece soyun ünü kalmış olabilir. Soy durumu böyle olan bir topluluğun bireyi, bu topluluğu savunduğu zaman, aynı soydan geldiklerinin ünlüleşmiş olmasından dolayı savunur. Sadece, ne de olsa aynı topluluğun insanı olduğunu düşündüğü, o topluluğa yönelen bir hak-

sızlığın acısını içinde duyduğunu sandığı ve bu acıdan kurtulmak istediği için...

Efendilik-kölelik bağı ve andiçmiş olmak da savunmaya, korumaya yönelten soy gibidir. Bunun nedeni şudur: Herhangi bir kimsenin azadlı kölesini ve koruyacağına andiçtiği kimseyi savunma coşkusu göstermesi, insan ruhuna sinmiş olan bir duygudandır. İnsan, komşusunu, yakınını, hangi türden olursa olsun soyuna girenleri koruma eğilimi duyar. Kölelik-efendilik bağının 'soy' bağı gibi olmasının nedeni de odur ki, kölelik-efendilik nedeniyle oluşan kaynaşmaya benzer. Tam 'soy kaynaşması' gibi olmasa bile ona yakındır."

Soy-sop bağı, kırsal alanlarda insanların bir başka kabileye karşı kendisini koruma güdüsünden kaynaklanmaktadır. Güçlenen bu bağ, kimi topluluklarda öylesine aşırı bir tutuculuğa yol açar ki, birey, kendisini soyu ile özdeşleştirir ve onun için yaşar. Bu durum, kimi zaman yararlı olsa bile, aşırıya kaçması durumunda toplumun özgürleşmesinin ve gelişmesinin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu durumu salt kimi klişeleşmiş kavramlarla örneğin, 'feodal toplumun bir düşünce tarzıdır' biçiminde ifade etmek gerçeği anlamada yetersiz olabilmektedir. 'Feodal' yaşam biçimi içinde yaşayan toplulukların, soy-sop ilişkisine yaklaşımı aynı değildir. Bazılarında aşırı bir tutuculuk biçiminde devam ederken, bazılarında daha gevşektir. Örneğin, Türkiye toplumunun çoğu bölgeleri, yukarda anlattığımız kavram içinde değerlendirilebilir., İç Anadolu'daki soy-sop bağı ile Güneydoğu Anadolu'daki soy-sop bağı arasında ciddi farklılık söz konusudur. Sanıyorum, göçebelik yaşamını uzun süre yaşamış olanlar, darlığa, sert ve sıkıntılı yaşama alıştıklarından, bir diğerinin dayatmasına, herhangi bir saldırısına karşı daha duyarlı ve tepkili olduklarından, 'yakınlık bağına' başkalarından daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar. Bu gerçeğe dikkat çeken, İbni Haldun soy-sop ilişkisini şöyle değerlendirir:

"Soyun yararı, yakınlar arasındaki bağı güçlendirmeye yarayan kaynaştırıcılığında toplanır. Kaynaştırması sonucunda daya-

nışma oluşur ve koruma, savunma coşkusu doğar bundan. Bunun ötesinde soya gerek duyulmaz. Çünkü 'soy' denen şey, gereği olmayan, kuruntuya dayalı bir şeydir. Yararı, sadece, söz konusu dayanışmayı, kaynaşmayı sağlamasıdır. Eğer soy-sop açık seçik biliniyorsa, daha önce söylediğimiz gibi, kişileri, doğal olarak topluluklarını savunma coşkusuna yöneltebilir. Eğer güçlü değil de uzaktan gelen bir söylentiye dayanıyorsa, soya ilişkin kuruntu da gücünü yitirir. Dolayısıyla umulan yararı da umulamaz olur. O zaman soy dizimiyle uğraşmak, boş bir uğraşı olur. Üstelik sakıncalı işlerden biri durumuna gelir. Bilenlerce söylenmiş şu sözün anlamını bu açıdan değerlendirmek gerek: 'Soy, bilinmesinde yarar ve bilinmemesinde zarar olmayan bir şeydir.' Yani 'soy' açık olmaktan çıkarsa ve sadece 'bilgi dallarından biri' niteliğine bürünürse, kuruntunun özbenliğe sağlayacağı yararı da yok olur. Yakınlık bağının itip götüreceği savunma coşkusu da yitip gitmiş olur. Yakınlık bağının itip götüreceği savuma coşkusu gösterisi de yitip gitmiş olur. O zaman, soy-sopla uğraşmak, gerçekten yararsız bir uğraşı durumuna dönüşmüş olur."

Kentlilerde Soy-Sop

Kırsalda uzun süre bir arada yaşayan, birbirinin gücüne ihtiyaç duyan, bir kültüre, bir yaşam biçimine dönüşmüş topluluklardaki soy-sop bağı ile, kentlerde yaşayanların soy-sop bağı aynı değildir. Kentlerde bu ilişki daha gevşektir. Kentler, değişik bölgelerde bir araya gelen insanların oluşturduğu yerleşim alanlarıdır. İnsanın sosyal varlık olmasında en büyük faktörün güçsüz olması dikkate alındığında, kentlerde, farklı alanlardan gelen insanların yeni bir ilişki içine girmesi, kabile bağı yerine, merkezi otoritenin daha etkin olması, ekonomik olarak, tarım ve hayvancılık dışındaki faaliyetlerin ağırlıklı olması, insanları yeni bir ilişkiye, yeni bir yaşam tarzına itmiştir. Bu nedenle,

kentlerde akrabalık bağı, kırlardaki kadar güçlü değildir ve olamaz. Ancak, şu farkı da görmezlikten gelemeyiz: Kimi topluluklar, azınlıkta kalsalar da, kentlerde uzun süre yaşamış olsalar bile, geçmişin soy-sop bağını tutucu biçimde sürdürebilmektedirler. Ancak, genel olarak, kentlerde ilişkiler daha bireyseldir ve yeni biçimler almıştır kentlerdeki sosyal ilişki veya yeni yakınlık bağları değişik biçimler almakta, biçim değiştirmektedir. Günümüzde bu ilişkinin daha çok siyasal bir nitelik alması, yeni bir 'soy-sop' bağının oluşmasına neden olmaktadır. Bu 'yeni oluşum' kan bağından çok, yeni ilişkiler temelinde sürmektedir. Yeniden oluşan bu ilişkinin temelinde ekonomik, sosyal, kültürel faktörler önemli bir rol oynamaktadır.

İbni Haldun kentlerdeki yakın akrabalık bağlarını şöyle değerlendirmektedir:

"Soy-sop onurunun dayanağı, yakınlararası bağlılıktır. Birbirinden kopuk olan kentlilerde 'aile', ancak 'mecaz' anlamda olabilir. Onlar kendilerinde bunun bulunduğunu sansalar bile... Onların bu konudaki iddiaları, birer yaldızdan öteye gitmez. Kent halkında soy-sop düşündüğün zaman, şu anlamda bulursun onu: Kentli kişinin, geçmişte yararlı işlerde görülmüş ataları vardır. Ailesi gücü yettiğince sağlıklı bir eğilim içinde bulunmuştur. İşte o kadar... Oysa bu başkadır, yakınlık ve akrabalığa dayanak olan şey başkadır. Bu dayanak soy sopla sağlanan yarardır. Bir de ailesi içinde geçen ataları sayılabilmektir. Bununla birlikte, 'soy-sop' ve 'aile', kentlilerde de 'mecaz' anlamında vardır. Gerçek anlamıyla bu 'mecaz' anlamı arasında, 'aynı iyilik yol ve yönteminde birbirini izleyen' ataların 'sayılabilir' olması yönünden bir benzerlik bulunduğu için... Soy-sop ve 'aile', kent halkındaki biçiminin taşıdığı anlamda kullanıldığında, gerçek ve mutlak anlamında değildir."

Kentlerde oluşan yeni 'kimlik', geçmişin alışkanlıkları ile, yeni bir biçim alır. Yakınlık bağı ile birey olma çabası ciddi bir çatışma yaşar. Her şeye rağmen, insan, sosyal bir varlık oldu-

ğundan, kimlik arayışı içine girer, merkezi otoritenin güçlü olduğu kentlerde, birey sisteme sığınır 'yurttaş' olur. Ancak, 'yurttaş' kimliğiyle kendini güvencede göremeyenler, yeni arayışlara girerler. Kentlerde farklı alanlarda bir araya gelen topluluklar, geçmiş kültürün etkisiyle, yeni biçim alırlar. Bu durum, kimi zaman bir tarikat, din veya mezhep veya yeni siyasi oluşumlarla şekillenir.

İbni Haldun, kentlerde soy-sop bağının zayıflamasına Yahudileri örnek gösterir. Yahudiler yüzyıllarca dağınık yaşamış, soy sop ilişkileri içinde kendilerini ifade etme yerine, sisteme entegre olma veya sistemi ele geçirme yoluna gitmiş, bunda yeterince başarılı olamamış, yok olma aşamasına gelmişlerdir. Asırlar sonra, geçmiş bağların sonucu olarak yeniden örgütlenmiş, yeni bir 'soy-sop' bağı ile önemli bir güç olabilmişlerdir. Bu şu anlama gelmektedir; insan, nerede yaşarsa yaşasın, varlığını devam ettirebilmek, gücünü hissettirebilmek için yeniden, çoğunlukla soy-sop bağına ihtiyaç duymuştur. Modern zamanlarda ulus veya başka bir biçim alarak yakınlık bağını sürdürme ihtiyacı duymuştur. Ancak, kentlerde devam eden soy-sop bağının, geleneksel kan bağına dayalı, kırsal alanlarda devam eden yakınlık bağından farklı bir biçim aldığı, kentlerde insanın daha da bireyselleştiği de bir gerçekliktir.

İbni Haldun değerlendirmesine şöyle devam etmektedir:

"Kentlilerin soy-sopları karışmış, sonra da içlerinde bunun kuruntusu, övüncü kalmıştır sadece. Kentliler, kendilerini, tüm soydan birbirine bağlı halklar içindeki ailelerin 'en onurluları', en üstünleri sayarlar. Gerçek anlamda 'yakınlar arası bağ'dan hiçbir şey kendilerinde bulunmadığı halde. Çünkü soydan yakınlık bağı kalmamıştır onlarda. Kökenleri Arap ve Acem ailelerine dayanan birçok kentli, bu ilk dönemlerin kuruntusuyla övünürler. Bu kuruntulu övüncün en çok yerleştiği kesim de, İsrailoğullarıdır (Yahudiler). Çünkü başlangıçta dünyanın en köklü, en büyük ailesi onlardaydı. Nedeni şu ki, İbrahim Peygam-

berden, uluslarının ve dinsel hukuklarının kurucusu olan Musa'ya değin birçok peygamber vardır onların geçmişinde. İsrailoğulları önce bununla güç kazanmışlardır, sonra da 'yakın akrabalık bağı'yla... İsrailoğulları, zamanla bu niteliklerin tümünden sıyrılıp uzaklaştılar. Onların üzerine giderek bir alçalış, bir uyuşukluk çöktü. İsrailoğulları nankörlükleri nedeniyle yeryüzünde binlerce yıl köleleştirilmiş olarak dağınık kalmışlardır. Ama yine de soy-sop kuruntusu, eksik olmamıştır onlardan. Bakarsın şöyle konuşurlar: 'Bu, Harun soyundandır. Şu Yûşa soyundan, falanca Kalepoğullarından, filanca Yahuda torunlarındandır...' Kendilerindeki soy-sop bağı yitip gitmiş olduğu halde böyle derler. Uzun çağlardan beri üzerlerine çöken berbat duruma aldırmadan böyle konuşurlar. Soyları paramparça olmuş kentlilerden ve başkalarından birçokları bu saçmalarla avunurlar." (*Age.* c.I. s.309)

Başkanlık; Özel Koşula Uyan Kişilerde Kalır

Toplumsal örgütlenme, etkin güçlerin organizasyonu ile mümkün olabilir. Organizasyonun düzeyi genişlemesine ne kadar yaygın, derinlemesine ne kadar etkin ise, toplum o kadar dinamik ve üretken olur. Bu örgütlenmede, başkanlığın önemli bir rolü vardır. Başkanlık toplumların örgütlenmesinde simgedir. Ancak simgenin güçlü ve etkin olması çok önemlidir. Herkesin üzerinde anlaşabileceği, sözünü dinleyebileceği birinin başkan olması, toplumun etkinliği ve gücü açısından çok önemlidir. Kuşkusuz bu özelliklere sahip olmanın en önemli koşullarından biri, etkili gücün geleneğinden gelen birinin kuşağından gelmesidir. Bu kişi, kimi zaman akraba-soy ilişkisinden kimi zaman da oluşan etkin bir siyasal organizasyonundan biri olabilir. Dışardan gelmiş biri ne kadar yetenekli ve bilinçli olursa olsun, çoğunluk, onun üzerinde birleşemeyeceğinden etkin olamaz.

İbni Haldun'un, analiz yaptığı dönemler, devletlerin daha çok kabilelerin elinde olduğu dönemlerdi. Oysa zamanla kentler büyümüş, yine İbni Haldun'un söylediği gibi, kentlerde kabile-soy ilişkisi zayıflamış, yeni ilişkiler, yeni örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Günümüzde de bu soy-akrabalık ilişkisi biçim değiştirmiştir. Kabile zamanla, kabileler topluğu olarak ifade edilecek millet, kimi zaman çıkar gurubu olmuştur. Ama gelenek değişmemiştir. Devlet içinde etkin olan güçler hangisi ise, o etkin güce dayanılarak başkan seçilebilir. Etkili gücün dışındaki birilerinin başkanlığa kalkışması hem güçtür, hem de başkan olsa bile başarılı olması pek olanaklı değildir.

İbni Haldun başkanlık gerçeğine dikkat çekiyor ve şöyle diyor (o dönemdeki kabile gerçeğini, günümüzde siyasal kabileler/partiler olarak değerlendirebiliriz. Nitekim ülkemizde bunun sıkıntılarını sık sık yaşamaktayız):

"Başkanlık, bu yakın akrabalardan belirli bir koşula uygun kişilere verilir. Yakınların hepsine yaygınlaştırılamaz. 'Başkanlık' bir 'üstün gelme işi' olduğu için, başkan olacak kişilerde aranacak koşul, bunların topluluk içinde en güçlü olmalarıdır. Öteki yakınlarından daha güçlü olmalıdırlar ki, 'üstünlük' sağlayabilsinler ve topluluklarına başarıyla başkanlık edebilsinler. Bunlar toplulukların 'en güçlü'lerinden olunca da, başkanlığın topluluk içinde herkese üstün gelen bu kişilerde kalması gerekir. Çünkü başkanlık bunlardan çıkıp da topluluktaki yakınlar içinde bunlardan daha az güçlü olanlara geçmiş olsa, o az güçlü kişilerin topluluklarındaki başkanlıkları başarılı olamaz. Öyleyse başkanlık bu ölçü içinde bir çocuktan öbür çocuğa geçer. Ailenin çocukları içinde de yine 'en güçlü' olanlara geçer. 'Üstün çıkma'nın gereğidir bu. Çünkü toplumsal yaşam ve aile düzeni, bir örgenlikteki iç yapı gibidir. Bu iç yapıyı oluşturan öğeler aynı üstünlükte olsalar, örgenlikteki oluşum gerçekleşemez. Gerçekleşebilmesi için öğelerden kiminin kimine baskın gelmesi gerekir, yoksa oluş meydana gelmez. Kabile başkanlığı için 'ya-

kınlar içinde hepsine baskın gelecek güçte olma' koşulunun ortaya çıkması bundandır. Başkanlığın hep aynı ailelerde, belirli koşuldaki kişilerde kalmasının nedeni budur." (*Age.* c.I. s.315)

İbni Haldun, başkanlığın "üstün gelme" durumu olduğuna dikkat çekiyor, bunun ancak bir geleneğe dayanarak olabileceğini, sonradan katılmış, etkili gücün güvenini kazanmamış kimselerin sığıntı gibi kalabileceklerini belirtir:

"Topluluktaki ailelerin hepsi, başkanın ailesinin kendilerine üstün geleceğini anlarlarsa, o zaman, onun başkanlığında bilinçli olarak karar kılar ve ona uyarlar. Ama her ne biçimde olursa olsun, kabilenin soyunda kişiler arasma sonradan geçip katılmış bir kişi için aynı şey söylenemez... Kabile içinde, her zaman, 'sonradan gelip katılmış bir sığıntı' olarak görülür. Bu kişi olsa olsa 'köle azad etme' ve 'miras karşılığı birini koruyacağına söz verip andiçmiş olma' yoluyla birileriyle yakınlık bağı kurabilir. Buysa, topluluk içindeki ailelere karşı kesin üstünlük sağlamaya yetmez.

Tutalım ki kabileye sonradan katılmış kişi, kabile bireyleriyle iyice karışıp kaynaşmış olsun ve tutalım ki, onun ilk soyunda bulunduğu dönem tümüyle unutulmuş, o da ikinci kabilenin bireylerinin biçim ve özelliklerini taşımış, sonunda onların sayılmış olsun. İyi ama bu kaynaşma durumundan önceki dönemden kendisine ya da ailesinden birine başkanlık nasıl geçmiş olabilecek? Bu geçişi de yakınlar arasındaki üstünlük belirler. Durum böyleyken başkanlığın kabileye sonradan katılmış kişiye geçişi nasıl olacak? Bu kişinin ilk döneminin kabileye katıldığı sıralarda kabilenin bireylerince bilindiği kuşkusuz. O sıralarda onun kabileye sonradan katılmışlığının kabileye başkan olmasını engelleyeceği de kuşkusuz. Öyleyse kabileye sonradan geçmiş olduğu halde, o kişiye başkanlığın geçmiş olabileceği nasıl düşünülebilir? Yakın akrabaların yardımıyla üstünlük sağlanarak elde edilir. Kabilelerin ve akraba topluluklarının başkanlarından birçoğu da eğilim gösterdikleri toplulukların soylarına

girmeye yeltenirler. Ya, o soydakilerde bulunan 'yüreklilik', 'iyilikçilik', 'incelik' gibi erdemlerden ötürü ya da nasıl olursa olsun anılıp ün kazanmak için... istedikleri soya geçerler. Ve geçtikleri soyun herhangi bir dalında kolay kurtulamayacakları çekinceli, karanlık bir işe atılmış olurlar böylece. Kendilerinin hareket ettikleri yolda, başkanlıklarının yara alacağını ve onurlarının nasıl yıpratılacaklarını bilmezler."

Kırsal Kesim Halkı, İyi Alışkanlıklar Edinmeye Kentlilerden Daha Yatkındır

Egemenler varlıklarını sürdürmek pahasına halkı istekleri biçiminde şekillendirmeye, ona uygun eğitim vermeye yönelik çaba içinde olurlar. Egemenlerin eğitim ve öğretimi daha çok, 'dinine uygun bir halk yetiştirmeye' yöneliktir. Bu etki öncelikle kentlerde görülür. Kent insanı, maddi yaşama ve zevklerine daha düşkündür, toplumsal yönünden çok bireyselliği ön plana çıkar, ayrıca merkezi otoritenin güçlülüğü, kentlerde daha etkindir, eğitim ve öğretim olanakları kentlerde daha fazladır. Bu durum halkın ruhunu kirletmede önemli bir rol oynar, bir diğer etken, kentli dünyevi ihtiyaçlara daha düşkündür, bireysel yaşam buralarda daha fazla olduğu için, insanlar maddi yaşama düşkündürler. İşte bütün bu durumlar, kırsal kesimlerde yaşayan halkı daha da avantajlı kılmaktadır. Çünkü kırsal kesimde yaşayan halk, yeterince egemenin etki alanının içinde değildir. 'Hükümdarın/dinin' etkisi kırlarda daha zayıftır. İşte bu nedenle kırlar, egemenin 'zayıf halka'sıdır. Halk doğa ile başbaşa olduğundan doğal yetişmekte ve kötülüklerden daha az etkilenebilmektedirler. Nitekim günümüzde baskı rejimlerine karşı başkaldırılar ve özgürlük kıvılcımları çoğunlukla kırlarda tutuşmuştur. İbni Haldun kırlarda yaşayan halkın bu gerçeğini şöyle değerlendirmektedir:

"Özbenlik ilk doğal aşamasında, kendisine yönelen ve alışkanlık niteliğinde yerleşmek üzere gelen her tür iyi-kötü etkiyi almaya hazırdır. Özbenlik, iyi ve kötü huylardan hangisini ne denli daha önce alırsa, öbüründen o denli uzaklaşır ve öbür huyu-alışkanlığı kazanması o ölçüde güçleşir. Öyleyse, iyiliğe yönelen kişi, iyiliğe ilişkin şeyleri önce edinir ve iyilik eğilimi kendisinde bir alışkanlık durumuna gelirse, kötülükten uzaklaşır. Kötünün yolu artık zor gelir ona. Tıpkı bunun gibi, kötülüğe yönelmiş kişi de, kötülüğe ilişkin şeyleri önce edinirse, ona iyinin yolu zor gelir.

Kentliler, çeşitli çekiciliklerle, bolluğa-mutluluğa ilişkin şeylerle içiçe bulundukları, dünyalığa yöneldikleri ve dünyanın çeşitli tatlarına alabildiğine kendilerini kaptırdıkları için, özbenlikleri kirlenmiştir. Kınanası alışkanlıklar ve kötülüklerle kirlenmiştir onların özbenlikleri. İyiye giden yol ve yöntemler, bunlarda uzaklarda kalmıştır. Tabii kendilerinden oluşan kötü alışkanlıklar ölçüsünde... Öyle zaman olur ki, bunlarda utanma izleri bile silinip gider. Hiçbir durumları kendilerini utandırmaz olur artık. Bunların çoğunu, bir araya gelip toplandıkları sırada, büyüklerinin ve saygı gösterilmesi gerekenlerinin yanında bile, çirkin sözler söyler bulursun. Konuştukları için çirkin sözler, bir utanma engeline çarpmaz. Bu kentlileri, çirkin söz ve işlerle ortaya çıkmaya, kötü alışkanlıklar tutup sürüklemiştir.

Çölde-kırda yaşayanlar da dünyalığa yönelirler. Ancak bunların dünyalığa yönelmeleri 'zorunluluğu' karşılayacak ölçüdedir. Bolluk-zenginlik ölçüsünde değildir. Çeşitli tat ve çekiciliklerin kaynaklarını ve yollarını elde edecek ölçüde değildir. İş ve işlemlerindeki alışkanlıkları da o ölçüde olur elbet. Kendilerinde oluşan kötü gidiş ve durumlar, kınanası huylar, kentlilerinkine oranla birçok yönden azdır. Öyleyse bunlar, kentlilere oranla, ilk doğal yapıya daha yakındırlar. Kınanası alışkanlıkların çokluğu ve kötülüğü ve çirkinliği nedeniyle oluşup özbenlikte yerleşen kötü yetilere daha uzaktırlar. Bunların kötü alışkanlık-

lardan kurtulup iyileşmeleri, kentlilere oranla daha kolaydır. Kentsel yaşam, toplumsal yaşamın, uygarlığın son aşamasıdır. Toplumsal yaşamın bozulmaya doğru yüz tutmasıdır. Ve kötülüğün, iyilikten uzaklaşmanın da son kertesidir. Göçebelik ve kırsal yaşam, kentsel yaşamdan daha çok iyiliği edinmeye elverişlidir. Tanrı, kötülüklerden sakınanları sever." (*Age.* c.I. s.298)

Çöl ve Kırsal Kesim Halkı, Kentlilerden Daha Yüreklidir

Kırsal kesimde yaşayan halk, 'hükümdarın dininden' daha az etkilendiklerinden, iyi ve doğruyu daha erken kavrayan bir konumdadırlar. Onlar, doğa ile içiçe yaşadıkları için haksızlığa karşı başkaldırı noktasında daha yüreklidirler. Nitekim tarihte haksızlığa başkaldıran kahramanların, 'ferman padişahın, dağlar bizimdir' deyimi dağlarda veya kırlarda yaşayan insanların haksızlığa karşı olanları barındırması, onlara güç vermesi kırsal kesimlerde yaşayan halkın yürekli olduğunu gösterir. Kent halkı dünyevi maddi ihtiyaçlara daha çok bağlı iken, kırsal kesim halkı daha çok manevi değerlere bağlıdır. Kırsal kesimde yaşayanlara doğru anlatıldığında ve kavratıldığında, tereddütsüzce kabul eder durumdadırlar. Oysa kent halkı, doğrudan yana olmaktan çok, çıkarına uygun olanı destekleyecek konumdadır.

İbni Haldun kent insanını şöyle değerlendirmektedir:

"Kentliler, kendilerini rahatlık ve kaygısızlığın döşeğine salıvermişler, mutluluk ve bolluğa gömülmüşler, mallarını ve kendilerini koruma işini, yönetenlerine, valilerine, yargıçlarına ve sürekli koruma görevlilerine bırakmışlardır. Ve çevrelerini kuşatan kale duvarlarının, önlerinde dönüp dolaşan bekçilerin ve nöbetçilerin sağladığı güvenceyle uykuya dalmışlardır. Hiçbir kaygı, uyarı heyecanlandırmaz onları. Ellerinden kaçabilecek avları da yoktur. Alabildiğine iyimserdirler ve kendilerini gü-

venlik içinde bulurlar. Bu nedenle silahlarını bırakmışlardır. İçlerinden nice kuşaklar bu tutum üzerinde yaşayıp göçmüşlerdir. Giderek, baba ocağında kaygısız yaşayan aile bireylerinden kadınlar ve çocuklar gibi olmuşlardır. O denli ki, bu tutumları onlar için doğuştan var olan bir huy durumuna gelmiştir."

Kırsal alanlarda merkezi yapının zayıflığı, kontrolün daha az olması, maddi değerlerden çok manevi değerleri ön planda tutulması, kırsal kesim halkın daha yürekli davranmasında önemli rol oynamaktadır. İbni Haldun bu konuda şöyle der:

"Çöl ve kırsal kesimin insanlarıysa, yerleşme merkezlerinden kopuk oldukları, çöllerde, kırlarda yabancılaştıkları, koruyuculardan, kale duvarlarından uzaklarda bulundukları için, kendilerini koruma işini kendi üzerlerine alırlar, başkalarına bırakmazlar, başkalarına güvenmezler bu konuda. Onun için silahları her zaman üzerlerinde bulunur. Yollarda her yönden gelebilecek tehlikelere karşı uyanık gözlerle bakarlar. Geceleri uyumaktan kaçınırlar. Meğer ki, oturdukları yerde, semerler üzerinde, eğerler üzerinde dalıp uyuklamış olalar. Haberlere, uyarılara dikkatle kulak verirler. Böyleyken, otsuz-susuz yerlerde, çöllerde, kırlarda, güçlükler-sıkıntılar içinde yalnız başlarına bulunabilirler. Kendilerine güvenirler. Sıkıntılı, güçlüklerle dolu yaşam, onlar için doğal bir huy; yüreklilik, bir karakter, bir temel yapı oluvermiştir. Kendilerini bir çağıran olduğunda ya da bir ses ürküttüğünde, yiğitliğe-yürekliliğe hemen başvurabilirler. Kentliler, çöle-kıra çıktıklarında onlarla karşılaştıkları ya da bir yolculukta onlarla arkadaş oldukları zaman, birer çoluk çocuk gibi onlara bağlanmak zorunda kalırlar. Onlar varken ve onlar istemedikçe kendilerini ilgilendiren işlerden bile hiçbirini yapamazlar. Gözle görülüp her zaman tanık olunabilecek bir gerçektir bu. Çevreyi, yönleri, su ve dağ yollarını, kentliler hep onlardan öğrenirler.

İnsan, alışıp benimsediklerinin güdümündedir. Kendisinde doğuştan var olan şeyin ve mayasının güdümünde değildir. Birta-

kın durumlarla yüzgöz olur, onlara alışırsa ve onlar kendisi için bir huy, bir yeti ve bir görenek durumuna gelirse, o şeyler doğuşta, yaratılışta var olan şeyler gibi oluverirler. Bunu bir kural olarak düşünüp, insanları bu kurala göre değerlendirebilirsin." (*Age.* c.I. s.302)

İlkel Toplulukların 'Yenebilme' Özelliği

İnsan yerleşik hayata geçip, düzenli yaşamaya başlayıp zenginleştikçe, rahata kavuşur, kabile yaşamından, çekirdek aileye, soy-sop ilişkisinden bireysel yaşama geçer, bireysel kaygılar ön plana çıkar, maddi ihtiyaçlar, yaşamsal zevkler ağırlık kazanır, rahat yaşam insanı tembelleştirir.

Kuşkusuz bir yaşamdan diğerine geçiş bir anda olmaz. Örneğin köyden kente göç sancılı olur, geçmiş alışkanlıklar uzun süre devam eder. Çünkü her yaşamın kendine has bir kültürü ve yaşam biçimi vardır. Kültürler uzun tarihi birikimin sonucuyla ortaya çıkar ve şekillenir. Şekillenen kültür, toplumun veya bireyin yaşam biçimini de şekillendirir. Bir yaşamdan diğerine geçerken ciddi sıkıntılar yaşanır, uyum sağlamakta güçlük çekilir, geçmiş yaşamın alışkanlıkları, yeni yaşama taşınır, yeni yaşama uyum uzun bir süreyi alır. Nitekim günümüzde büyük devletlerin kentlerde yoğunlaştıklarını görüyoruz. Ancak bu kentlerde lüks yaşam sürdürenler geçmiş yaşamlarının alışkanlıklarını da uzun süre sürdürüyorlar.

İlkel yaşamdan uygar yaşama geçiş döneminde, ilkel kuvvetler geçmişin öcünü alırcasına daha da saldırganlaşırlar. Geçmiş Avrupa kıtası, ilkel saldırganlıklarıyla dünyayı kasıp kavurmuş, her yere saldırmışlar, dünyayı cehenneme çevirmişlerdir. Birkaç asır devam eden bu saldırganlık, yerini adım adım yerleşik yaşama bırakmış, ilkel Avrupa halkı yerleşik yaşama uyum sağlayıp, rahata kavuştukça geçmişe oranla pasifize olmuştur.

İlkellik döneminde Amerika kıtasını işgal eden güçler bayrağı devralırcasına saldırganlık bayrağını ele almışlardır. Avrupa kıtasından Amerika'ya göç eden topluluklar, öncelikle, yerli halkı yoketmiş, bununla yetinmeyerek, dünyayı ele geçirmek için saldırganlıklarına devam etmektedirler.

İbni Haldun ilkel toplulukların 'yenebilme' niteliğine ilişkin şu belirlemeyi yapmaktadır:

"Göçebelik ve kırsal yaşam, yürekliliğe neden olunca, bu yabanıl topluluklar ister istemez, öteki toplumlardan daha yürekli oluyorlar. Yenebilme ve baskın gelebilme ve başka toplumların ellerindekini çekip alabilme özelliğini daha çok taşırlar. Hatta aynı ilkel topluluk bile zaman içinde değişir, zamanların değişmesiyle değişik durumlar ortaya çıkar bu konuda: Yüksek ve verimli yerlere kondukları, nimetlere, geniş geçim olanaklarına kavuştukları ve bol, mutlu yaşam biçimleriyle tanıştıkları zaman, yüreklilikleri eksilir. Yabanıllıklarının ve göçebeliklerinin eksilmesi oranında... Yabanıl hayvanlarla, geyik, yabanıl sığır, yabanıl eşek gibi yabanıl hayvanların biraz evcilleştirilmiş olanlarını karşılaştırarak bu konu üzerinde düşünebilirsin: İnsanlar arasına karışıp da, bol yiyecek, rahat ortam bulmaları sonucunda yabanıllıklarından yitirdikleri zaman, bunların çeviklik ve sertliklerinde nasıl değişmeler olduğunu görüyorsun. İnsanların yabanılları da böyle olur, biraz uygarlaşınca ve yerleşiklere özgü alışkanlıklar edininceye... Nedeni: Karakterler ve doğal yapılar, tanışılıp alışılanlar bütünüdür.

Topluluklardaki üstün ve baskın gelmeler atılım ve yürekli-likle sağlanabildiğine göre, karşılaşan iki topluluktan hangisi ilkellik ve göçebelikte daha bozulmamış bir durumda, daha yabanılsa, öbürüne oranla, baskın ve üstün gelme başarısına daha yatkındır. Eğer iki topluluk eşit sayıda ve eşit hısım-akraba gücünde bulunuyorlarsa... Mudaroğullarının kendilerinden önce mülk ve devlete, nimet ve mutluluğa erişmiş olan Himyeroğullarına, Kehlanoğullarına ve Irak'ın yüksek, bol verimli yörele-

rinde, yurt tutan Rebaioğullarına karşı başarıları bu nedenle olmuştur. Mudaroğullarının daha göçebe ve ilkel oluşlarının, öteki topluluklarınsa onlardan önce bol geçim ve geniş yaşam olanaklarına kavuşmuş bulunmalarının sonucudur bu. Görüyorsun, Mudaroğullarını ilkellik nasıl bileyip keskinleşirdi ve baskın gelmekte nasıl başarılı yaptı. Nasıl basıp aldılar öteki toplulukların elindekileri, nasıl çekip kopardılar olanakları öteki topluluklardan! Tayoğullarının Sa'saa oğlu Amiroğullarının, Mansuroğlu Süleymanoğullarının ve benzerlerinin durumları da böyledir. Bunlar öteki Mudar kabileler topluluklarından ve Yemenli kabilelerden daha geç kalmışlardı göçebelikten ayrılmakta. Dünyalıklarından pek fazla şey elde edememişlerdi. Bunlardaki ilkellik ve göçebeliğin, ilkel kabilelerdeki yakınlık-akrabalık bağlarını nasıl ayakta tuttuğu ve bol geçim yollarına sürüklenip o özelliklerini nasıl pek yitirmedikleri görüldü. Bu nedenle, onlar, öteki kabile topluluklarına oranla daha çok 'yener durumda' oldular. Bol geçim ve yaşam olanakları bulunan her Arap topluluğu, o topluluktan bu yönde daha aşağı durumda olan topluluklara oranla daha az yenebilme özelliğini taşır. Çünkü ilkel topluluk, daha çok baskın gelir ve karşısındakini yenmeyi daha çok başarır. Eğer karşısındakiyle eşit güçte ve eşit sayıdaysa..." (*Age.* c.I. s.327)

Yabanıl Toplumların Ülkeleri Daha Geniştir

İbni Haldun, yabanıl toplumların saldırgan olduklarından, geniş alanı ele geçirmek için her tür yönteme başvurduklarını ve pervasız oldukları için hiçbir kural ve kaideye uymadan, yenme hırsıyla her türlü saldırıyı gerçekleştirdiklerine dikkat çekmektedir. Günümüz ABD'sinin saldırganlığı dikkate alındığında, İbni Haldun'un ne kadar haklı olduğunu görebilmekteyiz. Uluslararası savaş kurallarını bile dikkate almadan istediği ülkeyi bombalama,

istediği kişiyi kaçırma hakkını kendilerinde bulmaları bu gücün vahşi olduğunun göstergesi değil de nedir?

İbni Haldun şöyle demektedir:

"Çünkü yabanıl toplumlar, başkalarını daha çok yenebilir durumdalar ve daha çok bağımsız yaşama gücündeler. Bu toplumların, başka toplumları kendi boyundurukları altına alarak köleleştirebilir olmaları, kendilerinden başka toplumlara karşı olan savaş güçlerinden, savaşkanlıklarındandır. Bunlar, yerleşik halklara oranla, yabanıl yırtıcı hayvanlar gibidirler. Bu toplumlar; Araplar, Zenateliler ve onların durumunda olan Kürtler, Türkmenler ve Sinhacelilerden Müllessimlerdir. Bu yabanıl toplumların varlıklı duruma gelebilecekleri yurtları, sevip kalabilecekleri ülkeleri yoktur. Tüm yöreler ve yurtlar, onlar için birdir. O nedenle bu toplumlar, ne kendi ülkelerinin sınırları içinde ne de komşu ülkelerde kalırlar. Kendi ufuk düzlemleri alanında durmayıp, uzak uzak ülkeleri ele geçirmeye yönelirler. Uzaklardaki toplumları yenerler.

Ömer'den aktarılagelen sözleri bu konuda düşünüp değerlendirebilirsin. Ona 'biat' edildiğinde ve o, kalkıp Irak'a kışkırtırken şöyle demişti: 'Hicaz yöresi sizin için yurt olamaz! Sadece otlak ve av alanı olabilir. Bu yörenin halkı, bunun dışında bir olanak sağlayarak güçlenemez. Nerede o, Tanrının verdiği söze dayanarak göçen Kur'an okuyucular! Haydi, Tanrının kitabında miras olarak alacağınıza ilişkin söz verdiği topraklara doğru yeryüzünde koşup dolaşın! 'Tanrı o Tanrıdır ki, dinini, tüm dinlere üstün kılsın diye size peygamberini doğru yol ve hak dinle gönderdi. Putataparlar, bunu istemeseler de' demişti Tanrı.

Bu durumu, Yemen hükümdarları ve Himyerliler gibi eski Araplarda görüp üzerinde düşünebilirsin. Bunlar bir kez Yemen'den batıya doğru, bir başka kez Irak'a ve Hindistan'a doğru akınlar yaptılar, düşün! Toplumlar içinde Araplardan başka hiçbir toplumda bu denlisi görülmemiştir. Batıdaki Mülessimlerin durumları da öyledir. Bunlar da, devlet kurma ülküsüyle, Sudan yöresinde, birinci bölgede bulunan dolaşım yerlerinden

kalkarak, Endülüs illerindeki beşinci ve altıncı bölgelere değin tırmanmışlardır. Hem de hiçbir araç olmaksızın... Yabanıl toplumların durumu böyledir işte. Onun için bu toplumların ülkelerinin sınırları çok geniş olur, merkezlerden çok uzak yörelere ulaşır." (*Age.* c.I. s.340)

Yakınlar Birliğinin Varacağı En Son Basamak Devlettir

Kabileler veya onun daha ileri bir aşaması olan milletlerin egemenleri veya çıkarları örtüşen, ortak kader birliği yaşayan güçler, son aşama olarak devletleşmek için yoğun bir çaba içine girerler. Çünkü bu topluluklar devletleşme ile kendilerini daha da güvende gördükleri gibi iktidar olmanın hazzını da yaşamak isterler. Devlet olmanın verdiği haz ile kendilerini daha huzurlu ve mutlu görürler. Devletleşme arzusu içinde olan güçlerin güçlü ve tarihsel dayanakları olmalıdır. Milletler güçlerini geçmiş tarihi birikimden alırlar. Devletleşme bu topluluklara yeni alanları işgal etme, egemenliklerini yayma fırsatını verir. Nitekim, günümüz devletlerinin gerçekliğinde bunu görebiliriz.

İbni Haldun 6 asır öncesine kadar gerçekleşen devletleri irdelemiş ve şu sonuçlara varmıştır:

"Egemenlik, onurlu ve çekici makamdır. Dünya yaşamının çıkarlarını, bedensel istekleri, ruhsal tatları tümüyle çatısında toplar. Bu nedenle, genellikle, onu elde etme yarışları olur. Çok az kimse yenilmeden, onu bir başkasına kaptırmak ister. Bu yüzden çekişmeler olur. Savaşa, öldürüşmeye, ezişmeye değin varabilir çekişme. Bunların hiçbirinde yakınlık bağı olmadan gerekli güç sağlanamaz. Ne var ki, bunu, genellikle herkes anlayamaz. Çünkü çok kimseler, yakınlık bağının bu özelliğini unutmuşlardır. İlk döneminde devletin nasıl kurulabildiğini unutmuşlardır çünkü. Çok uzun zamandan beri yerleşik yaşam

ortamında yetişegelmişlerdir. Arada birbirini izleyen birçok kuşak geçmiştir. Onun için ilk devlet kurulurken neler yapıldığını bilmezler. Bunlar, sadece kamu üzerindeki ağırlıklarını güçlendirmiş, kendilerine boyun eğilip teslim olunmuş ve devletteki egemenliklerini sağlamlaştırmak için, artık yakınlık bağının desteğine gereksinmeleri kalmamış devlet adamlarını bilip tanıyabilirler. Devletin başlangıçta nasıl kurulduğunu, kuranların o uğurda hangi güçlüklerle karşılaştıklarını bilmezler.

Korumanın, savunmanın, hak arama girişiminin ve toplulukça üzerinde birleşilen her tür çabanın, yakınlık bağıyla oluşmuş toplulukla yürütüleceğini daha önce anlattık. İnsanlar insanlıklarının doğal gereği olarak, her toplulukta, kiminin kimine saldırısını, haksızlığını önleyebilecek bir düzenleyici ve yargılayıcı güce gerek duyarlar. Bu gücün, yakınlar birliğinin yardımıyla, yönetilenlere egemen olması gerekir. Yoksa o güç, söz konusu işlevinde yetersiz kalır. İşte bu egemenlik devlettir. Devlet, topluluk başkanlığının üstünde bir şeydir. Çünkü başkanlık, yalnızca ululuktur. Bu ululuğun sahibi de uyulan bir kimsedir. Ama hüküm ve kararlarında uyanlar üzerinde bir baskı ve ezicilği yoktur onun. Devlete gelince: O, başlıbaşına bir ezicilikle egemen olma, ezicilikle hüküm yürütmedir.

Yakınlar birliğine dayanan kimse, başa geçmekte bir basamağa ulaştığı zaman, daha üst basamağa ulaşmak ister. Onun için, ululanır ve uyulur olma basamağına ulaşınca, baskı niteliğinde egemenlik yolunu bulabilir. Bulduğu zaman da bırakmaz artık. Çünkü öyle bir noktaya ulaşmak, hoşa giden şeydir. Bunu da, kendisini uyulur duruma getiren yakınlık bağıyla, yakınlarıyla sağlar. Devlet egemenliği, yakınlık bağı ve yakınlar birliğiyle ulaşma amacı güdülen son basamaktır. Bir kabile içinde çeşitli aileler, birçok yakınlar toplulukları bulunur. Bu durumda, bunlardan birinin ötekilerin hepsinden güçlü, ötekilerin hepsini yenecek, kendisine bağlayacak ve kendi içinde eritecek durumda olması gerekir. Öylesine ki, hepsi, bir tek ve büyük akraba toplu-

luğu durumuna gelmiş olmalıdır. Böyle olmazsa bölünme olur, o da çatışmaya, kavgaya götürür.

Kabilenin o en güçlü yakınlar birliğiyle kabile egemenliği sağlanınca, egemen güç, bir başka kabileye, yakınlık bağı olmayan bir kabileye de egemen olmak isteyecektir. O zaman, eğer o iki kabilenin gücü birbirininkine denkse, ya da ikincisi kendisini birincisine karşı gereği gibi savunacak durumdaysa, ortada savaş güçleri birbirinin dengi iki kabile var demektir. Bu iki kabileden herbiri, kendi sınırları içinde egemenliklerini sürdürürler. Dünyanın çeşitli kabile ve toplumlarının hepsinde durum budur. Yok eğer, iki kabilenin güçleri denk değil de, biri öbürüne saldırmış, öbürünü yenmiş ve kendisine bağlayıp sınırları içinde kendisiyle bütünleştirmişse, o zaman, egemenlikteki gücünü bir kat daha artırmış demektir. Artık, daha üstün bir egemenlik isteyecektir. Sınırlarını genişletmek için daha uzaklara uzanmaya yönelecektir. Ve gücünü devlet gücü durumuna getirinceye dek bu böyle sürüp gidecektir.

Bu çaba içindeyken karşısına bir devlet çıktığında, eğer bu devlet kocamışlık dönemindeyse ve devletin yöneticileri, yakınlar birliklerinden oluşan bir kabile gücüne, karşı koyacak güçte değilse, o kabile bu devleti de ele geçirecektir. Devletin tüm yetki ve egemenliği o kabilenin elinde olur. Yok eğer, karşısındaki devlet kocamışlık döneminde değilse, sadece devlet işlerini düzene koymak için öyle bir topluluğun yardımına gerek duyuyorsa, o kabile kendi amaçlarına giden yolu da hazırlamak için o devlete yardım edebilir. Kabilenin o sıradaki egemenliği, devlet egemenliğinin biraz altındadır. Abbasi imparatorluğundaki Türklerin durumu, Kütame devletindeki Sinhace ve Zenate kabileler topluluklarının durumları, Ali yandaşı devletlerde ve Abbasi imparatorluğundaki ilişkileri yönünden Hamdanoğullarının durumu işte böyleydi." (*Age.* c.I. s.330)

Yakın akraba toplulukları veya milletler, güçleri ve birikimleri oranında devletleşmeye çalışırlar. Kuşkusuz devletleşmek

için fiziki güç, yönetme tecrübesi, ekonomik güç, etkin insanların sayısı, aralarındaki örgütlülük düzeyi, topluluğun başkanının yetenekleri, uluslararası konjonktürün elverişliliği, ittifak kurulacak güçlerin durumu, egemenliği altındaki devletlerin etkinliği, devletleşmede veya yakın bir güç ile ittifak içinde ya da etkin gücün vereceği olanaklar ölçüsünde varlığını sürdürebilir. Bu gerçeğe dikkat çeken İbni Haldun değerlendirmesini şöyle sürdürmektedir:

"Şimdi anlaşılmıştır ki, devlet egemenliği, yakınlık bağıyla oluşan topluluğun amaçladığı son aşamadır. Böyle bir aşamaya ulaştığı zaman, kabile için devlet egemenliği oluşur. Ya bağımsız bir devlet alarak oluşur, ya da bağımsız bir devlet yönetiminde yardımcı göreve gelme niteliğinde oluşur. Zamanın, çağın elvermesi ölçüsünde... Bununla birlikte, aşağıda anlatacağımız gibi, kabilenin son aşamaya varmasına birtakım engeller çıkabilir. O zaman kabile, güç yetirebildiği aşamada kalır." (*Age.* c.I. s.330)

Refahın Artması, İsyancı Güçlerin Büyümesini Engeller

Devletler, egemenliği altındaki güçleri etkisizleştirmek ve egemenliklerini güçlendirmek istiyorlarsa; halkı veya farklı grupları ezmek ve baskı kurmak yerine, onlara olanaklar sunarak sisteme uyum sağlayabilecekleri ortamı sunmalı ve sisteme uyumlu hale getirmelidirler. Bir devlete sorun çıkaracaklar, kimi zaman bir kabile, kimi zaman etnik bir grup, kimi zaman da siyasal bir güç olabilir. Varolan güçleri etkisizleştirmenin yolu, sistemin olanaklarından onları yararlandırmak ve düzene dahil etmek olmalıdır. Bu güçlere sağlanan olanaklar, onların sisteme olan tepkilerini azaltır ve düzenle uyumlu hale getirir. Nitekim büyüyen, gelişen uygarlıklar böyle büyümüşlerdir. Örneğin,

Arap milliyetçiliğinin veya Arap kabilelerinin kendi aralarındaki iktidar kavgası İslamiyeti güçlendirmek yerine parçalamış ve zayıflatmış, 'bağımsız' olmak isteyen güçleri dışındaki güçlerin oyuncağı durumuna getirmiştir.

Yine, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süre yaşamasının nedeni, çeşitli etnik veya dinsel güçleri ezmekten çok onları düzenle uyumlu hale getirmiş, düzenle entegrasyonu sağlamış ve böylelikle, her güç devletin birer parçası olduğunu düşünerek onu sahiplenmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, etnik kimlikleri öne çıkarmak yerine Osmanlı kimliği esas alınmış, farklı dinlere gösterilen hoşgörü, İmparatorluğu güçlendirmiştir. İmparatorluğun son yıllarında bu dengeler değişmiş, sistemin ana çekirdeği olduğunu iddia eden güç, dışındaki güçleri dıştaladıkça bu büyük İmparatorluk dağılmıştır. Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında da bu gerçeği görmek mümkündür. Sovyetlerde yaşayan halklar etnik gruplar, siyasal organizasyonlar, asgari müştereklerde birleşip, dünyanın en güçlü uygarlığını kurabilmişlerdir. Ne zaman ki, Sovyetler Birliği içinde, ana çekirdek olduğunu iddia eden Rus milliyetçiliği kendisini diğer farklılıklara dayatmıştır, işte o zaman Sovyet tılsımı bozulmuş, büyük devlet dağılmaya yüz tutmuştur.

O halde, devletler uzun süre yaşamak istiyorlarsa, çoğunluğun asgari müşterekleri etrafında birleşmeli, ayrılıkları değil, birlik noktalarını ön plana çıkarmalıdır. Azınlıkları, azınlık psikolojisinden çıkarıp, sistemin bir parçası durumuna getirmelidir. Bu durum baskı ile değil, kimsenin kendisini 'yabancı' göremeyeği ortamlar sağlanarak, birleştirici argümanlar temel alınarak sağlanmalıdır. Çünkü baskı, sistemin dışındaki gücü büyütür, refahı küçültür ve sisteme uyumunu sağlar. İbni Haldun bu gerçeğe şöyle dikkat çekiyor:

"...Kabile, yakınlar birliğinin gücüyle egemenliğin birazına ulaşınca, o ölçüde 'nimet'e de ulaşmış olur. O zaman kabile üyeleri, nimet ve refah sahipleriyle, mutluluk ve bolluk içinde

yaşam olanaklarını paylaşırlar. O devlette ne derece etkin durumda bulunuyorsa ve devlet onların yardımına ne oranda dayanıyorsa, o ölçüde pay alırlar refah ve mutluluktan. O devlet, eğer içindekilerden kimsenin devlet egemenliğini devletin başındakilerden çekip almak, ya da onlara egemenlikte ortak olmak için başkaldırma gereğini duymayacak ölçüde güçlüyse, kabile üyeleri de devletin bu niteliğini anlarlar, bolca elde ettikleri nimetlerle yetinirler. Tüm özellikleriyle varlık-mutluluk sahiplerinin yaşamlarına katılırlar. O zaman artık başkaldırıp devletin egemenliğine el koymaya, herhangi biçimde yeltenmezler. Ne egemenliğe, ne de ona götürecek nedenlere el atma girişiminde bulunurlar. Tüm girişimlerini, o devletin gölgesinde mutluluk, kazanç, bol ve kaygısız yaşam yollarında gösterirler. Olabildiğince rahat yaşamaya bakarlar. Devletin sağladığı olanaklarla, daha iyi yapılarda yaşarlar, daha iyi giysiler giyerler. Tabii bu olanakları bolca kullanmaları, parlak yaşamları, olanaklardan ve bolluktan aldıkları paya, onu sağlayacak nedenlerin etkinliğine bağlıdır.

Parlak yaşama koyulunca, kabile üyelerinin göçebelik ve ilkellikteki sertlikleri gider, keskinlikleri yiter. Yakınlık bağları ve yiğitlikleri güçsüzleşir. Yalnızca kendi gereksinmelerini düşünürler. Onun dışında, yakınlık bağlarının gerektirdiği tutum ve davranışlarda bulunmazlar. Giderek bu tutum, onlar için bir karakter biçimini alır. Yakınlık bağları ve yiğitlikleri, kuşaktan kuşağa gittikçe gücünü yitirir ve sonunda büsbütün tükenir. Ne ölçüde mutlu ve parlak yaşam oluşmuşsa, kabilenin yokluğa gidişi o ölçüde hızlanır. Tam egemenlik aşaması şöyle dursun, kabile erir gider. Çünkü bolluk içinde yaşam, kabilelikteki yakınlık bağının gücünü kırar. O güç ki, ona dayanılarak egemenliğe ulaşılabilir ancak. Kabilenin, yakınlık bağları kopunca, yeni haklar peşinde koşması şöyle dursun, savunma gücü ve koruyuculuğu da kalmaz. Ve kabile, ister istemez, başka toplumlara lokma olur.

Şimdi anlaşıldı ki, bolluk içinde yaşam, kabilenin egemenliğe ulaşmasını engelleyen nedenlerdendir." (*Age.* c.I. s.331)

Baskı Yöntemleri, Halka Zarar Verir

Devletler, halkın gücü ve desteğiyle ayakta dururlar. Halkın desteği ve gücünü almayan, kendilerini ulaşılması güç 'büyük kuvvet', yenilmez güç sayan yöneticiler, 'elit' hale geldikçe içten içe çürürler, kendilerini en 'güçlü' sandıkları bir dönemde, bir 'yumruk' darbesiyle dağılmaya başlarlar. Bunun sayısız örnekleri vardır. Bu nedenle, devletlerin büyüklüğü, güç gösterisi değil, halkın içinde bulunduğu durumun doğru tespiti ve üretilecek çözüm önerileri ile mümkün olabilir.

Devletin görevi, suskun bir toplum yaratmak yerine, konuşan, kendine güvenen bir toplum yaratmak olmalıdır. Halk devlete, devlet halka yabancılaşmış, halk gelişmelere karşı ilgisiz ise, o devletin uzun süre yaşama şansı yoktur, çünkü hiçbir devlet ebedi değildir. Kendisini yenilmez, yıkılmaz gören güçler, tarihten en küçük bir ders almamışlardır. Geçmişten ders çıkarmayanların sonu hüsrandır. Bu gerçeğe dikkat çeken İbni Haldun, baskı yönetimlerinin kalıcı olamayacağını belirtir:

"Kimse işlerinde kendi başına buyruk değildir. Çünkü yönetilenlere oranla azınlıkta olanlar, başkanlar, buyruk verenler, tüm halkın işlerinde yetkilidirler. İnsanların çoğu, başkasının eliyle yönetilir durumdadır çoğu kez. Eğer yönetim kaba değilse, adaletliyse, bu yönetimin hiçbir kararı üzüntüyle karşılanmaz. Tepki görmez. Kararları önleme çabası gösterilmez. Yönetim altında bulunanlar, ister yürekli ister korkak olsunlar, kendilerine güven duyarlar. Baskı olmayacağına güvenirler. Öylesine ki, halkta kendine güven, giderek 'doğuştanlık' kazanır. Ama eğer yönetim ve yönetimin kararları ezici, baskıcı ve korkutucu olursa, halkın yüreklice direncini kırar, dayanma gücünü yitirir. Çünkü o zaman, ezikliğe uğratılmış olan ruhlara bir gevşeklik çöker...

Yönetimin kararları, bir de, sert biçimde 'cezalandırıcı' olursa, halkın dayanma gücünü iyice, tümüyle yitirtir, halktaki yürekliliği öldürür. Çünkü bu tür cezalandırma olduğu ve halk

kendini savunamaz duruma getirildiği zaman, bir 'aşağılık' oluşur halkta. Öylesine bir aşağılık durum oluşur ki, halkın yüreklilik gücünü alıp götürür. Kuşkusuz bu böyledir. Ama yönetimin kararları cezalandırıcılığı yanında öğretici, eğiticiyse ve halkın bu yönetimle eğitimi çocukluktan başlatılmışsa, bu kez de halkta, daha eğitim dönemindeyken başlayan korku ve boyun eğmenin izleri kalır. Halk yine kendi gücüne, yiğitliğine güvenmez... Ve onun için, ta eğitim dönemlerinden başlayarak, sanatlarda, bilimlerde ve dinsel konularda yola getirme ve öğretme amacıyla üzüntü-sıkıntı verici hükümler-kararlar uygulanan kimseleri, yüreklilik yönünden çok eksik buluyoruz. Bunlar, neredeyse karşı konulması pek güç olmayan işlerde bile kendilerini savunamazlar. Hiçbir yönde savunamazlar kendilerini. Bir otorite ve baskı altında, hocalardan ve eğitim, öğretim uzmanlarından 'kıraat' alan, bilgi alma yoluna giden öğrencilerin durumu da böyledir. Karşı koyma gücünü ve yürekliliği öldüren nedenlerdir bu anlattıklarımız.

...Bilgiyi inançla alanlarda sağlam olan yüreklilik güçleri ölmez. Onları yıldırıcı ve baskıcı yönetimin pençesindeki tırnaklar rahatsız etmez...

Ne zaman ki insanların dinsel yönleri gücünü yitirdi ve buna koşut olarak insanlar buyurucu hükümler almaya başladılar, ne zaman ki şeriat ancak uslandırıcı eğitim yollarıyla öğrenilir durumuna geldi, ne zaman ki insanlar kent uygarlığına koyuldular ve hükümlere boyun eğme yolunu tuttular, işte o zaman, dinsel öğretim yıldırıcı ve insanlardaki yüreklilik özelliğini eksiltici bir duruma geldi. Şimdi anlaşıldı ki, baskıcı-buyurucu ve öğretime yönelik hükümler-kararlar, yürekliliğe zarar veriyor. Çünkü bu tür hükümler-kararlar, insanın kendi dışından birer yabancı olarak yöneliyor insana. Dinsel hükümler-kararlarda ise, 'buyurucu', insanın kendinde, kendi içindedir. Bu nedenle, ta çocukluk ve delikanlılık dönemlerinden başlayarak yılgınlıklara uğratılmaları yüzünden özbenlikleri güçsüzleştiği için, söz ko-

nusu buyurucu ve zorla öğretici hükümler çok etkiliyor. Çöl ve kırsal kesim halkı içinse, böyle bir duruma düşmek söz konusu değildir. Çünkü bunlar, buyurucu, baskıcı ve zorla öğretici hükümlerden-kararlardan ve uslandırıcı durumlardan uzaklarda bulunuyorlar...

İnsanların doğal yapılarında bulunan kötülüklerden biri, 'zulüm'dür, 'başkalarının hakkına geçme'dir. Kimin gözü bir insan kardeşinin geçimliğine uzanmışsa, onun eli de uzanmıştır o geçimliği çekip almak için. Meğer ki ona dur diyecek bir 'yasak koruyucu' ola... Şairin dediği gibi:

Zulüm, haksızlık, kişilerin huylarındandır.
Eğer dürüst bir insan bulursan,
Demek ki o, kimseye zulmetmiyor."

İnsanın karakterinde iyilik yapma, yardımlaşma eğilimi olduğu gibi, haksızlık ve zulüm yapma eğilimi de vardır, o halde bu eğilimde bulunanlar, inançlarını ve kurumlarını bu 'huyları' doğrultusunda yönetir ve yönlendirirler. Bu nedenle, insanın bu gerçeğini görmeden, salt inançları suçlamak doğru olmadığı gibi, dogma biçiminde, anlamadan, adeta dayatma ile öğretilen öğretinin de pek yararı yoktur. Bu tür öğretiler ne tür olursa olsun, kişiyi esirleştirmeye yarar. Esir insan ise, kötüye boyun eğer, iyi olanı pek bilmez ve anlamaz.

İnsanlık tarihinin çelişkiler ve gelgitler tarihi olduğu açıktır. Çoğunlukla egemenlerin zalim oldukları da bilinmektedir. Bu zalim yöneticilerin, her şeyi kendi çıkarları temelinde kullandığı veya kullanacağı da bir gerçektir. Nitekim günümüzde dinlerin egemenler tarafından nasıl hor kullanıldığı ve halkı uyutmak için kullanıldığı açıktır. Ancak bütün bu nedenlerden ötürü, inançları kötülemek, bunun sebebini dinlere bağlamak da saçmalıktır. Bu nedenle egemenler, halkı çıkarları doğrultusunda yönetmek için her türlü yönteme başvurmuşlardır, başvuracak-

lardır. Egemenlerin halkla daha çok temasta bulunduğu yerlerde esirleştirme ve köleleşme daha çok yaşanmaktadır. Çünkü, insan doğuştan başkaldırma eğilimindedir, bu başkaldırma eğilimi de, ancak dayatma ve dogmalarla kırılabilir.

İbni Haldun, zulmün insanı esirleştirdiğini ve direncini kırdığını söylemektedir:

"Önce büyük-küçük kent halklarını ele alalım:

Kentlerde, kimi insanın kimi insan hakkına el atmasında, yargıçlar ve devlet adamları, yönetimleri altında bulunanlardan herkesin 'elini' tutabilir, kimilerinin haklarına 'el' uzatmalarını önleyebilirler. Kiminin kimine zulmetmesine engel olabilirler. Bu durumda kentliler, ezici ve güçlü yargıçlarla, devlet adamlarıyla, birbirlerine yönelebilecek zulüm ve haksızlıklara karşı dizginlenmişlerdir. Ama yargıcın, devlet adamının bizzat kendinden zulüm ve haksızlık gelirse, o başka. Kent dışından, geceleyin ansızın, habersizken bir saldırı olduğunda ya da gündüzün gelen bir saldırıya karşı konulamadığında, kale duvarlarının dikenli telleri koruyabilir kent halkını. Gerekli hazırlık ve karşı koyma girişimi olursa, devletin yardıma hazır güçlerinden kentin savunmasına ayrılmış güçlere eklenerek, bu güçler artırılarak halk saldırıya karşı korunabilir.

Gelelim kent-dışı kesimde yaşayanlara, göçebelere:

Bu insanları birbirine kötülük etmekten alıkoyacak güç, bunların yaşlıları ve büyükleridir. Bu topluluk insanlarının tümünün içinde, yaşlılarını ve büyüklerini sayan ve ululayan duygular yaşar. Bunların obalarını, konup yerleştikleri kesimleri, topluluğun koruyucusu genç ve yürekliliklerıyle tanınan kişileri savunurlar saldırılara karşı. Ne var ki savunucu, koruyucu kişilerin topluluklarını yürekten savunmaları için, topluluklarıyla aralarında yakınlık-hısımlık bağının bulunması ve savunucularla savunulanların hepsinin aynı soyda birleşmeleri gerekir. Böyle bir nedenle ancak güçleri bilinebilir ve düşmanlarının gönlüne korku salınabilir. Çünkü her insanın kendi soyuna-sopuna ilişkin

coşkusu vardır ki, bu, çok önemlidir. Bu, insanların doğasında vardır. Kenetlenmeleri ve birbirlerine yardım etmeleri bununla sağlanır. Ve bununla düşmanlarının kendilerinden çekinmeleri büyük ölçüye varır. Yakınlık bağlarıyla bağlı arkası-topluluğu olan kimseye saldırı düşünülemez.

Soyları birbirinden kopuk olanlara gelince:

Bireyleri böyle olan bir topluluktan birine bir saldırı olduğunda o topluluktan bir başkasının haykırıp arka çıkması pek az görülür. Onun için savaş ortamında hava kötülükle-tehlikeyle karartıldığı zaman böyle toplulukta herkes kendini kurtarmak için kılıca sarılır. Korkacağı ve yalnız yardımsız bırakılacağını düşünüp paniğe kapılacağı için, herkes kendi başının çaresine bakar. O nedenle böyle topluluklar, çölde kırsal kesimde yaşayamazlar. Çünkü kendilerini yutmak isteyen başka topluluklara lokma olurlar bu kesimde yaşarlarsa. İnsanlarda, doğuştan karşı koyma, başkaldırma eğilimi vardır. Kavgaya girişildiği zamansa, yakınlık, akrabalık bağı çok gereklidir." (*Age.* c.I. s.303)

Yenilgiyi Kabul Eden Güç Devletleşemez

Devlet kurmak güç gerektirir, güç olmanın bazı koşulları vardır. Birincisi; devlet kurmak isteyen gücün arkasında önemli bir kitlenin -bir kabile, millet veya güçlü çıkar grupları- olması gerekir. İkincisi; arkasındaki kitleye güven verecek bir önderliğin olması gerekir. Önderlik gerektiğinde korkusuzca savaşa girebilecek, her türlü riski göze alacak, gerektiğinde, ittifak kurabilecek esnekliğe sahip olmalıdır. Üçüncüsü; devlet kurmak kolay değildir, birikim gerektirir. O halde, devlet kurmak isteyen gücün uzun süreli bir hazırlığı, bürokratları, askeri dehaları, diplomatları, filozofları, bir yığın sivil-askeri organizasyonu, düşünce üretim merkezleri, araştırma grupları, uluslararası destekleri olmalıdır. Dördüncüsü; devlet kurmak isteyen gücün es-

kisinden daha ileri ve yenilikçi olması gerekir. Her güç devletleşmek ister. Ancak önemli olan, devletleşmek isteyen gücün öncekinden ileri olması gerekir ki, halka ve dışındaki güçlere güven verebilsin. Devletleşmek isteyen güç, eskisinden geri ise, yaşama şansı yoktur.

Devletleşmek için güç gerekir ve güç olmak için de kararlı ve güven verici olmak gerekir. Yenilgiye boyun eğen güçler, halkına güven veremez, güven veremeyen güçlerin de arkasında pek kimse durmaz. Bu duruma dikkat çeken İbni Haldun geçmişte bir türlü devletleşemeyen İsrailoğullarını örnek vermektedir. Günümüzde İsrailoğullarının devletleştikleri bilinmektedir. Ancak bu kez, yüzyıllarca devletleşemeyen, oradan oraya savrulan, korkak ve sinsi davranan halk, bu kez, geçmişin intikamını alırcasına, geçmiş korkaklığın aksine, bu kez yersiz, 'yiğitlik' gösterilerinde bulunarak, hem insanlığın geleceğini tehlikeye sokmakta, hem de, kendi geleceğini tehlikeye sokmaktadır. Bu demektir ki, abartılı korkaklık zamanla, abartılı saldırganlığa yol açabilmektedir. Her şeyin zıddını bağrında taşıdığını bir kez daha ispatlamaktadır. Her iki eğilimin de tehlikeli olduğunu, büyük zalimlerin kılıç artıklarından meydana geldiğini, İsrailoğulları örneği göstermiştir. "Kendine aşırı güvenin" yarar yerine zararı vardır. Bu durum bir kompleksi gidermenin ve başına bela almanın bir kriteri gibi görülmektedir:

İbni Haldun şöyle demektedir:

"Yenilgiyi kabullenmek ve başkalarına boyun eğmek, kabilenin bireyleri ve üyeleri arasındaki yakınlık bağlarının keskinliğini ve gücünü kırar. Kabiledekilerin başkalarına boyun eğmeleri ve aşağılığı benimsemeleri, öyle bir keskinlik ve gücün bulunmadığını gösterir. Kendilerini savunamayacak ölçüde aşağılığa düştükleri sürece, başkalarına karşı koyamayacakları, bir direnç gösteremeyecekleri, haklarını arayıp soramayacakları açıktır. İsrailoğullarının tutumlarını gözönünde tutarak bunu düşünebilir, akıl yürütebilirsin:

Musa İsrailoğullarını, Şam egemenliğine çağırdığı ve Tanrının, Şam egemenliğini kendilerine yazdığını haber verdiği zaman, onların nasıl güçsüzlük gösterdiklerini düşün. Güçsüzlük gösterdiler ve: 'Dediler ki, Musa! Orada zorba bir toplum var. Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya girmeyeceğiz' (Maide suresi, ayet 22). Yani: 'Tanrı kabile güçleriyle değil, kendi gücüyle onları vurmadıkça biz oraya girmeyeceğiz. Musa, öyle bir tanrı vuruşu olmalı ki, senin için de mucize sayılsın' demek istediler. Musa diretince, onlar çağrıya uymadılar yine. Direndiler başkaldırdılar Musa'ya. Ve 'dediler ki, Musa! O zorba, güçlü toplum orada olduğu sürece biz oraya girmeyeceğiz hiçbir zaman. Savaşa, sen ve Tanrın gidin. Gidip savaşın biz burada oturacağız' (Maide suresi, ayet 24). Onların bu tutumu, alışıp benimsedikleri güçsüzlükten, karşı koymaya ve hak aramaya güç yetiremeyişlerinden ileri geliyordu. Onlarda 'başkalarına boyun eğme huyu' oluşmuştu bir kez. Yüzyıllarca Kıptilere (Mısırlılara) boyun eğerek küçülmeye alıştıkları için, Musa'nın çağrısına uymuyorlardı. Küçülmeye o denli alışmışlardı ki, birbirleriyle olan yakınlık bağları büyük ölçüde gücünü yitirmişti. Şu da var: Onlar, Şam egemenliğinin kendilerinin olacağı yolunda Musa'nın söylediklerine iyice inanmıyorlardı. Düşmanlarından hesap sorabileceklerine ilişkin kendilerine güveni yoktu. Çünkü onlarda kendilerini küçük görme, bir huy olmuştu. O yüzden peygamberlerinin verdiği haberi güvenilir bulmuyorlardı. Peygamberin verdiği buyruğu da, yerine getirilmesi zorunlu bir buyruk görmüyorlardı. O nedenle Tanrı onları Tih çölünde cezalandırdı. Şam'la Mısır arasında otsuz-susuz topraklarda kırk yıl tükenesiye dolaşıp durdular. Ne toplumsal yaşama elverişli bir yere gidebildiler, ne de Mısır'a girebildiler. Tih çölünde bırakılmalarının özellikle amaçlandığı anlaşılıyor. Amaç, aşağılayıcı ve ezici pençeden Tih çölüne çıkan, bir başka gücün pençesinde ezilmeye alışık, yakınlık bağlarını yitirmiş olan kuşağı orada yokedip, yeni bir kuşağın oluşmasına olanak vermektir.

Güçlü, başkalarının hükmü altında ezilmek nedir bilmeyen, küçüklüğe düşmeyen bir kuşağın oluşmasına... Böylece Tih çölünde yepyeni bir yakınlar topluluğu doğurmuştur. Haklarını alabilecek, bağımsız egemenlik kurabilecek bir topluluk...

Bundan anlaşılmıştır ki, kırk yıl, bir kuşağın yokolup, bir başka kuşağın doğması için gerekli olan 'en az' süredir. Bütün bunlar, yakınlık bağının, yakınlar birliğinin özelliğini ve savunma, karşı koyma, koruma ve hak arama gibi şeylerin ancak onunla sağlanabileceğini, o olmadığı zaman bu işlerden hiçbirine güç yetirilemeyeceğini gösteren en açık bir kanıttır." (*Age.* c.I. s.332)

Ağır Mali Yükümlülükler

Devletler egemenliklerini güçlendirmek için bir yığın önlem alır ve hilelere başvururlar. Bu yöntemlerden biri de, egemen gücün dışındakileri etkisizleştirmek için başvurduğu vergilendirme politikasıdır. Egemenler, dışındaki güçleri pasifize etmek için, ağır mali yükümlülüklere tabi tutar, mali yükümlülükler, başkaldırma eğilimi içinde olan gücü zor durumda bırakır. Mali yükümlülükleri ödedikleri takdirde mali ve siyasi açıdan zayıflama, ödememeleri durumunda ise, egemen gücün ezme tehlikesi vardır. Böylesine iki ucu keskin bir bıçak söz konusudur. Bütün sorun egemenin gücü ve karşı gücün etkisinin ne kadar olduğundadır. Bu durumda ya egemen güç kimi tavizlere gidecek, karşındaki gücü kazanıcı politikalar güdecek veya ezerek yok etme yoluna gidecektir.

İbni Haldun, egemenlerin dışındaki güçlerin vergilendirme politikalarını şöyle değerlendirmektedir:

"Türlü vergi ve ödemelerle kabile üyelerinin yükümlü tutup ağır yükler altına sokulmaları da, onların ezilmelerine ve aşağılanır durumlara itilmelerine yolaçabilir. Çünkü ödeme yü-

kümlüsü topluluk ve üyeleri, aşağılanmayı kabullenmeden öyle vergileri yüklenip ödemezler. Çünkü öyle ödeme yükümleri haksız ve aşağılayıcıdır. Direnici, karşı koyucu nitelikte olanlar, bu tür şeyleri onurlarıyla bağdaştıramazlar. Meğer ki, öldürülme ve yokedilme çekincesi, daha az sakıncalı yapmış ola böyle bir duruma katlanmayı. Ve meğer ki, yakınlık bağlarındaki güç, savunuculukta ve koruyuculukta yetersiz kalmış ola. Bir yakınlık bağı ki, zulme, haksızlığa karşı koyamıyor, düşmana karşı koyma, düşmandan hesap sorma ve yeni olanaklar arama gücünü nasıl verebilir? Yakınlık bağı böyle güçsüz olan bir kabile, küçüklüğe, aşağılanmaya boyun eğer, bu da onun egemenlik aşamasına ulaşmasına engel olur. Onun için, Tanrının iyilik ve esenliği üzerine olası peygamber, kimi Medinelinin evinin çevresinde gördüğü saban demiri için: 'Bu araç hangi topluma girmişse, onunla birlikte aşağılığa, aşağılanmaya boyun eğme de girmiştir' biçiminde, tarıma ilişkin bir söz söylemiştir. Peygamberin bu sözü açıkça gösterir ki, ağır vergiler, bu vergilerin altına girenlerin aşağılanmalarını, küçük duruma düşmelerini sonuçlandırır. Vergilerin küçültücülüğünün yanında gelen şeyler de olur: Hile, oyun yoluna gitme alışkanlığı. Baskı yönetimi nedeniyle bu yola gidilir. Bir kabile ve üyelerinin, vergi yükümlerindeki aşağılıktan oluşan hayvan bağıyla bağlandıklarını gördüğün zaman, onların, onların bağımsız bir devlet kurabileceklerini hiçbir zaman *ummamalısın*, onlar hiçbir zaman o aşamaya ulaşamazlar." (*Age.* c.I. s.334)

Küreselleşen bir dünyada yaşıyoruz, günümüzde, devletin kendi içindeki kimi kabilelere ağır mali yükümlülükler getirmekten çok, daha güçlü olan devletler veya bu devletlerin etkisindeki uluslararası kuruluşlar, güçsüz gördükleri devletleri ağır mali yükümlülükler altına sokarak, borçlandırma ve çeşitli siyasal dayatmalarla ele geçirme tutumu içindedirler. Bu durum öylesine bir hal almaktadır ki, bu ağır mali yükümlülükleri kabul eden devletler yıkımla karşı karşıya kalmaktadırlar. Kabul etmeyenlerse, uluslararası kuruluşların yaptırımları ile karşıkarşıyadır.

İyilik Egemenliği Güçlendirir, Kötü Davranışlar Yok Eder

"Doğuştan varolan toplumsal yaşam özelliği dolayısıyla insanoğlu için devlet-egemenlik doğal bir şeydir. Ve insanoğlunun, yaratılışındaki temel özellik ve algılayıcı, değerlendirici gücü nedeniyle, iyi tutum ve davranışlara daha çok yakınlığı vardır kötülerine oranla. Neden ki, kötü eğilim ona, hayvansı güçleri yönünden gelir. 'İnsan' olması dolayısıyla, iyiye, iyinin gereklerine daha yakındır o. Devlet egemenliği ve devlet politikası yalnızca ona vergidir, insan olduğu için. Niye ki, bu iki şey de, öteki hayvanların değil, yalnızca insanın başarabildiği şeylerdir. İyi ve iyinin gerekleriyse, devlet politikasına da, devlete de uygundur.

İyi ve iyinin gerektirdiği tutum, devlet politikasına uygundur, çünkü... egemenlik yapısının üzerine kurulacağı temel, onurlu ululuktur. Devlet egemenliğinin çekirdeği olan yakınlık bağı, yakınlar topluluğu, bu ululukla gerçekleşebilir ancak. Ululuk, yakınlar topluluğunun varlığını tamamlayan ve yetkinleştiren dalı da sayılır. Devlet nasıl kabile düzeninin son basamağıysa, bu düzenin dallarının ve tamamlayıcılarının da son basamağı olmalıdır. Yani iyi olmanın gerekleri yönünden de üst basamakta olmalıdır. Tamamlayıcıları olmadan ortaya çıkan devlet, organları kesik bir vücut ya da halk içinde çıplak kalmış bir kişi gibidir. Kabile düzeni, övgüye değer tutum ve davranışları, aileler ve soya bağlı üyeler, kişiler arasında geçerli kılmadan eksik olursa, ululuğun ve soya dayalı her topluluk onurunun üstünde, üst basamağında olan devlet yetkililerinin, iyi tutum ve davranışlar olmadan nasıl eksik kalacaklarını var düşün. Devlet politikası ve devlet, halk için sorumluluk almaktır.

Yakınlık bağlarıyla oluşmuş topluluğu olan kimsenin, devlet egemenliğine hak kazandığını, ancak, o kimsede bulunan iyi,

yararlı tutum ve davranışlar gösterebilir. Birçok ülke ve topluma karşı yenebilirlikleri gerçekleşmiş olan akraba topluluklarına, kabilelere göz attığımız zaman, onların iyide-yararlıda ve iyi-yararlı olmanın gereklerine yarıştıklarını görürüz. İyilik ufak tefek suçları bağışlamak, güç yetiremeyenlerin yükünü kaldırmak, konuklara iyi davranıp konukseverlik göstermek, ağır yüklerin altına girmek, yok olan olanakları sağlamak, güçlüklere-sıkıntılara katlanmak, verilen söze, yapılan sözleşmeye uymak, ırz ve namusun korunmasına gerekli ödeneği ayırıp harcamak, yasaya saygı göstermek, şeriat-yasa bilginlerini yüceltmek, onların yapılması ve ya da yapılmaması gerektiği konusunda çizdikleri sınırlar içinde kalmak, onlara iyi niyet göstermek, din çevrelerinin inançlarına saygı göstermek, onların dilek ve dualarına önem verir olmak, büyüklere, yaşlılara utanma ve saygı çerçevesinde davranmak, onları gereken yücelikte tutmak, hakka, hukuka çağırana boyun eğmek, güçsüzlere ve durumları sarsık olanlara insaflı-adaletli olmak, hak ve adalete bağlı kalmak, yoksullara alçakgönüllülük göstermek, yardım isteyenlerin isteklerine, yakınmalarına kulak vermek, dinsel gereklere uymak, zulümden-haksızlıktan, hileden-oyundan, sözü-sözleşmeyi bozmaktan sakınmak ve benzeri erdemler alanında yarışır buluruz onları. O zaman anlarız ki, onlarda politika ahlâkı oluşmuştur. Anlarız ki, onlar, yetkileri altındakileri ya da daha geniş çapta uyrukları yönetmeye layıktırlar. Gün gelir, toplumun yöneticilerini kınanası şeyler yapmaya, yolsuzluklarda bulunmaya, rezil-aşağılık tutumlar göstermeye ve aşağılık yollara sapmaya yöneltir. Böylece onlardaki yöneticilik ve politika erdemleri tümüyle yok olur. Ellerinden egemenlik gidene dek, onlardaki erdemler eksildikçe eksilir. Sonunda onlar gider, değiştirilir ve başkaları onların yerine geçer.

Yakınlık bağlarına sahip kabilelerin yarıştıkları ve kendilerinin egemenlik kuracaklarını gösteren yetkin tutum ve davranış-

lar arasında, şunlar da var: Bilginlere, iyi kişilere, ileri gelenlere, soylulara, ticaret esnafına, ve 'gariplere' iyiliklerde bulunmak ve insanları, yerlerine durumlarına göre değerlendirmek... Çünkü yakınlık bağı olan toplulukların, kabile ve aşiretlerin başında olanların, kendileriyle boy ölçüştükleri, kabile ve akrabalık bağını birlikte çektikleri, ün-şan alanında ortak oldukları kimselere ilgi gösterip iyilik etmeleri, doğal bir şeydir. Böyle iyilikçi tutum, çoğu kez, ya ün ve onur kazanma eğiliminden doğar, ya ilgi-saygı gösterilen toplumdan korkulduğu için olur, ya da benzer bir ilgi ve saygının kendilerine de gösterilmesini ister olmadan ileri gelir. Ama eğer, ilgi saygı gösterilen kimseler, korkulacak ya da bir şeyler beklenilecek kimseler değillerse kuşku ortadan kalkar o zaman... Anlaşılır ki ilgi-saygı, ululuktan dolayı gösterilmiştir. İyi olmanın gereklerini eksiksiz yerine getirme amacı güdülmüştür. Genel yaygın politikaya hazırlanmak istenmiştir. Çünkü kişilerin, kendileriyle eş ya da benzer durumda olanlar ilgi-saygı göstermeleri, akranlar arasındaki özel politika da zorunludur. Erdemli ve özel nitelikli kimselere ilgi-saygı göstermeleriyse, genel politikadaki olgunluk, yetkinlik gereğidir.

Öyleyse, gösterilen ilgi-saygı iyilere olursa, din içindir; bilginlere olursa, dinsel merasimlerde onlara başvurulduğu içindir; ticaret erbabının olursa, onları ticarete özendirmek ve onlar eliyle kamuya yönelik çıkar elde etmek içindir; 'garip'lere olursa, bu da güzel, övülesi huylar edinmiş olmaktandır. İnsanları, yerlerine-durumlarına göre değerlendirmekse; insaftandır, adalettendir. Kabile-akraba topluluğu hakkında ve önderinde bu tutum görüldüğü zaman, onların genel politikaya, yani devlet egemenliğine doğru gelişip hazırlandıkları anlaşılır... Herhangi bir toplumda bunun kalktığı görüldüğünde anlamalısın ki, o toplumdan erdemler yokolmaya doğru gidiyor. Artık o zaman, o toplumdaki devletin de yıkılıp gideceğini bekleyebilirsin." (*Age.* c.I. s.336)

Devlet Egemenliği, Toplumun Bir Boyu'ndan Diğerine Geçer

Gün gelir, tıpkı canlılar gibi günü gelince, devletler yok olur, ya da yok olmak yerine el değiştirir. Devletlerin kuruluşları bir kaç türlü oluşur. Birincisi; dünya genelinde en etkin güç olan egemenin desteği ile adeta dayatma ile oluşabilir, bu tür devletler köksüzdürler. İç dinamiklerden çok dış dinamiklerle ayakta durur. İkincisi; bir devletin işgali ile sonuçlanır, eskisi yıkılır. Üçüncüsü; eskinin çürümesi ile birlikte, radikal bir değişim olabilir. Dördüncüsü; yeni devlet eskinin bağrında doğar, kabile devletlerinde, bir kabileden diğerinin eline geçer, uluslarda bir ulus boyundan diğer bir boyun eline geçer. Kapitalist toplumda ise, kabuk değiştirir, egemen olan bir kuvvetten diğerinin eline geçerek biçim değiştirir.

İbni Haldun şöyle demektedir:

"Devlet egemenliği, başka toplumlara karşı üstünlük sağlama ve bunun bilincinde olmayla elde edilir toplumlarda. Elde edilince, toplum içinden, devlet işlerine girişebilecekler ve devlet tahtına oturabilecekler belirip ortaya çıkar. Çünkü hepsinin olamaz o makamlar. Hepsi çok gelir. Üşüşmelerin ve ulaşmak için gösterilen kıskançça çabaların çemberi içine sığmaz. Makama uzanan birçok burunlar, ulaşamadan kopuverir.

Devlet işlerini yönetecekler belirlenip işbaşma geçirilince, bunlar dalarlar mutluluğa. Varlık ve bolluk denizine dalarlar. O toplumdan kardeşleri durumunda olanları bile kendilerine köle yaparlar. Devletin çeşitli olanaklarını ve gelir yollarını alabildiğine kullanırlar, kendilerine hizmet edenlere harcarlar. Yetkiden-yetkiliden uzakta olanlar geride kalır. Yetkililere soyda ortak oldukları halde, devlet gücünün gölgesinde çıkarlara ortak olmamaları için bu geri kalanların dizginleri çekilip kısılır. Ama bunlar, kocamışlıktan, yıpranmaktan kurtulurlar o sayede. Varlıklardan ve varlık kaynaklarından uzaklarda oldukları için...

Geçen günler, ilk yöneticilerin-yetkililerin üzerine çullandığı, kocamışlık özlü balçıklarına süreğen hastalıkları getirdiği, devlet onları pişirdiği, zaman onları yediği, içtiği ve mutluluklarını törpüleyerek yuttuğu, varlıklı ve gösterişli yaşamın doğal yapısının, onların suyunu içip tükettiği ve onlar, insan uygarlığı ve politik üstünlüğünün doğal olan son aşamasına geldikleri zaman başkaları atılırlar ortaya.

'İpekböceği tırtılları gibidir bunlar, bu tırtıllar/Önce ağlarını örerler, sonra ağlar tersine çevrilirken ölüp giderler.'

İlk yöneticilerin yerlerini almak için o gün koşacaklar çok olur. Ortaya atılanların güçleri, üstün gelme özellikleri yıpranmamıştır daha. Yeniler, bozulmadık güçleri ve üstünlükte bilinen özellikleriyle umutlarını devlet yönetimine doğrulturlar. Onlar ki daha önce o devlet yönetimine geçmek isterken, kendi kabilelerinin soyundan kişilerin üstün güçleriyle engellenmişlerdi. Bu yenilerin üstün gelecekleri anlaşılacağı için çekişme sona erer. Ve bu yeniler işe başlarlar, başa geçerler. Zamanı gelince bunlar da öncekilere dönerler. Bunların yerine de kalanlardan, aynı toplumun boylarından gelme bir başka aile geçerek öncekilerle aynı yazgıda birleşir. Ve devlet yönetimi, o toplumda yaslanılacak bir dayanak olarak sürer gider. O toplumdaki yakınlık bağı özelliğini yitirinceye, ya da o toplumdaki boylar, başa geçebilecek aileler tükeninceye dek...

Bir devlet yıkıldığında, herkesi kendine boyun eğdirecek özelliği bilinen, tüm boylara, ailelere baskın geldiklerine, üstünlüklerine tanık olunan eski yöneticiler ailesiyle bu özelliği hangi aile paylaşıyorsa, devlet yönetimine o aile geçer. Bu paylaşıma da ancak, soyda, eski ailenin çok yakınlarından olmakla anlaşılır. Çünkü yakınlık bağının niteliği, o eski ailenin yer aldığı soya yakınlığı ve uzaklığıyla değişir. Dünyada büyük bir değişiklik olana dek bu böyle olur." (*Age.* c.I. s.341)

Yenik Olan, Yenene Uyma Eğilimindedir

"İnsan her zaman, kendini yenende bir üstünlük bulunduğuna, ona boyun eğilmesi gerektiğine inanır. Ya, çok saydığı için onun üstün olduğuna inanır ya da, ona boyun eğmenin onun doğal yengisinden ileri gelmediği ve onda üstün bir yetkinlik bulunduğu yolundaki yanlışa kapıldığı için inanır. Bu yanlışlığa düşünce ve inancını bu yanlışa bağlayınca, artık yeninin tüm yol ve yöntemlerini benimser, ona uymaya çalışır. Bu sadece bir uymadır... Yenik olan, yenenin gerçekleşen yengisinin, yakınlık bağından ya da sertlikten ve baskın gelme özelliğinden değil de, onun tuttuğu yoldan, inançlarından, alışkanlıklarından, yaşama biçim ve çizgisinden ileri geldiğine inandığı için uyar ona. Ki, yengiyi açıklama yönünden bu da yanlıştır. Ama bu yanlış, öbür yanlışa varır.

Bu yanlış nedeniyledir ki, yenik olanı her zaman, yenene benzeme çabasında görürsün: Giyiminde-kuşamında, binitinde-binişinde, silahında, bunları yapış-kullanış yönteminde ve bunlara verilen biçimlerde, bunlardan başka konularda, başka durumlarda, benzeme çabasını bulursun. Aynı durumu, babalarına benzemeye çalışan çocuklarda da görebilirsin. Düşün, çocuklar nasıl, her zaman, babalarına benzemeye çabalarlar. Neden? Çünkü çocuklar, babalarında eksiksizlik, yetkinlik bulunduğuna inanırlar.

Dünyanın çeşitli ülkelerini incele istersen. Bak da, çeşitli ülkelerin halkları üzerinde, koruyucuların, egemenin ordusunun, askerlerinin kılık ve görünüşleri nasıl egemendir gör. Genellikle, çoğunlukla böyledir bu. Egemen ve savunma güçlerinin halk üzerinde bu denli etkili olmalarının nedeni yenenlerin, onlar oluşudur. Komşu olan iki toplumdan biri öbürüne oranla, yenebilme yönünden daha güçlü durumdaysa, o zaman bile, yeterli güçte olmayanlarda, bu benzeme ve uyma çabasının büyük ölçüde varolduğu görülür. Bu çağda Gallere komşu olan Endülüs halkında görüldüğü gibi. Çünkü Endülüs'tekileri (Müslümanla-

rı) öbürlerine benzemeye çalışıyor bulursun. Giyim-kuşamlarında, gelenek ve göreneklerinde, başka durumlarında, duvarlara, yapıtlara, evlere çizip işledikleri biçimlere, resimlere, heykellere varana dek her konuda benzemeye çalışıyorlar. O denli ki, bilinçli bir gözle bakıp değerlendiren kimse, bunların birer 'istila' belirtileri olduğunu düşünür. Düşünürlerin söylediği şu sözün gizini burada düşün: 'Kamu, egemenin dinindedir!' Düşün, çünkü bu sözle anlatılmak istenen de aynı kapıya çıkar. Çünkü, 'egemen', altındakileri 'yenmiş olandır'. Halk ona uyar. Onda bir yetkinlik bulunduğuna inandığı için uyar halk. Çocukların babalarına, öğrencilerin öğretmenlerine inanmaları gibi...

Başkasının egemenliğine girip kendi işlerini başkasına bıraktıkları, köleleştirilerek başkasının birer aracı ve ele bakıcısı durumuna geldikleri zaman, insanlarda, bir tembellik ve uyuşukluk başgösterir. İleriye dönük düşünceler azalır, nüfus artışı ve toplumsal yaşam, gücünü yitirir. Nüfus artışı ve toplumsal yaşam olanaklarına ilişkin çabalar, ileriye dönük güçlü düşünce ve amaçlara bağlıdır. Bunlara ve bunlardan doğan hayvansı yeteneklerindeki sevince (moral gücüne) bağlıdır. Uyuşukluk yüzünden ileriye dönük umutlar ve düşünceler sönerse, umutlara götüren durumlar yitip giderse ve bunun yanında bir de yakınlık bağı üzerindeki yengi ve baskının gücü altında ezilip yokolursa, insanların toplumsal yaşam olanakları yolundaki çabaları eksilir, uygarlığa yönelik çalışmaları azalır, kazanç, üretim ve çalışma yolları dağınık, önemsiz duruma gelir. Bunun sonucunda kendilerini savunamaz olur o insanlar. Çalışma güçleri, sevinçleri kırılmıştır artık. Her güçlünün zoru karşısında boyunlarını büküp yenilirler. Her yiyene lokma olurlar. Amaçladıkları egemenlik yolunda olsunlar ya da olmasınlar, bu insanların durumları böyledir genellikle.

İnsanoğlu, 'yeryüzünde Tanrının halifesi-halefi olsun diye' yaratıldığı için, doğuşta başkandır. Bir başkanın yenilip başkanlığı elinde gittiği ve başkanlık gücü baltalandığı zaman, bir uyu-

şukluk çöker ona. Karnını doyurmaya ve ciğerlerini serinletmek için su içmeye bile üşenir. İnsanların yapılarında bu durum vardır. Denir ki 'yırtıcı hayvanlarda da vardır bu durum'. Yırtıcı hayvanlar, insanların eline geçtiklerinde çiftleşmezler.

Başkasının boyunduruğu altına geçmiş olan toplumun eksilmesi ve çöküntüye gidişi, o toplum yokolup silininceye dek durmaz. 'Kalıcılık yalnızca bir olan Tanrıya özgüdür.' Fars toplumunu ele alarak düşün bu konuda: Düşün ki bu toplumdan olanlar, çoklukları nedeniyle bir zamanlar dünyayı doldurmuşlardı... Arap egemenliği ve ezici pençesine geçince bunlardan pek azı kaldı. Çoğu, daha önce hiç yokmuşlar gibi silinip gitti. Bu silinmenin, onların üzerine inen zulümden ya da onları içine alan düşmanlıktan ileri gelmiş olacağını sanma. Onların sönüp silinişleri şundandır ki, egemenliğine el konulduğu ve başkasına bir araç durumuna getirildiği zaman, insanoğlu doğal olarak böyle çöküntüye doğru gider, silinir." (*Age.* c.I. s.344)

Çöl ve Kırsal Kesimdekiler, Ekonomik Nedenlerle Kentlilere Yeniktir

"Çöl ve kırsal kesim uygarlığı, yerleşme merkezlerinin ve kentlerin uygarlıklarından eksiktir. Çünkü, uygarlık ve toplumsal yaşam yönünden zorunlu olan her şey, çöl ve kırsal kesim halklarında bulunmaz. Bu halkların yaşadıkları yörelerde yalnızca tarımsal işler olur. Ne var ki, tarım araç ve gereçleri üretilmez. Tarımsal alanların en çok bağlı bulunduğu alansa, zanaatlardır. Zanaatlarsa o halklarda yoktur. Marangoz, terzi, demirci gibi. Çiftçilik, vb işlerle uğraşırlarken kendilerini ayakta tutan ve toplumsal yaşamları için zorunlu olan zanaatçılar bulunmaz onların yaşadıkları yerlerde. Sonra onların altın paraları ve gümüş paraları da yoktur. Sadece bu paraların karşılıkları olabilecek şeyler vardır: Tarım ürünleri ve süt, yün kıl, deri gibi hayvansal ürünler. Kentlilerin gerek duydukları şeyler. Bunları

kentlilere, altın ve gümüş paralar karşılığında verip değiştirirler. Ancak, çöl ve kırsal kesim insanları, kentlilere, zorunlu gereksinmeleri için başvurdukları halde, kentliler onlara, zorunlu olmayan ve sadece daha yeterli bir yaşamda gerekli olan şeyler için başvururlar. Demek ki, o insanlar, varolabilmeleri için zorunlu, temel gereksinmeleri için kentlerde olanlara gerek duyarlar. Çölde ve kırda yaşadıkları, bir devlet kuramadıkları ya da kentleri ele geçiremedikleri sürece, kentlilere muhtaçtırlar. Kentlilerin işlerini görürler, onlara boyun eğerler. Elverir ki, kentliler buna çağırsınlar ve bunu o insanlardan istesinler.

Kentte hükümdar varsa, o insanların başeğmeleri, boyun eğmeleri, hükümdarların gücü ve baskısından ötürüdür. Hükümdar yoksa, hiç değilse bir başkan ve halkının üzerinde bir çeşit egemenlik kurmuş bir güç vardır. Çünkü hiçbir başkan ve yönetim gücü olmazsa, kentteki bayındırlık ve toplumsal yaşam eksik kalır. Kentin o başkanı, egemeni, o insanlara kendine boyun eğme ve işlerine koşma yükümünü yükler. Ya onların da isteklerini sağlayarak yükler: Onlara mal-para vererek... Kentinde bulunup da o insanların zorunlu olarak gerek duydukları olanaklardan verebilir. Bu olanaklarla da toplumsal yaşam düzenleri bir ölçüde yoluna girmiş olabilir. Ya da yükümlülüğü zorla kabul ettirir o insanlara. Güç yetirebildiği zaman öyle yapar. Güç yetiremediğindeyse, kabileleri ayırır, kimini dilediği yere sürer. Kendisine onların içlerinden yandaşlar sağlayana ve sağladığı yandaşlarla birlik olup öbürlerini yola getirene ve gücünü kabul ettirene dek böyle yapar. Bunda başarı sağladığı zaman, öbürleri de ister istemez kendisine boyun eğerler. Toplumsal yaşamları bozulur kaygısıyla... Kimi zamansa, sürülebilecek o insanların, bulundukları çevreden, bir başka çevreye gitmeleri olanaksızdır. Her yan, kendileri gibi yaşam sürenlerle dolmuştur. Ve başka kabileler, yabancıların, aralarına sokulmalarına engel oluyordur. Öyle durumlarda o insanlar için, kentin egemenlerine boyun eğmekten başka çare bulunmaz. Ve böylece ister istemez kentlilere yenik düşerler." (*Age.* c.I. s.354)

Devlet Egemenliği Güçlenince, Yakınlık Bağına Gerek Kalmaz

Devletlerin egemenliklerini kurmaları, kontrolü sağlamaları kolay değildir. Başlangıç itibariyle halk yığınları devlete uyum sağlamakta güçlük çeker. Bu uyumu sağlayabilmek, bir yandan halkın ikna edilmesini ve gönlünün kazanılması gerektirirken, diğer yandan otorite gerektirir. Yeni dönemde yeni devlete uyum sağlamak için zaman gereklidir. Geçmiş alışkanlıkların değişmesi, gelenek ve göreneklerin farklılığı bir uyumsuzluk ortamı yaratır.

Devleti elinde bulunduran güçlerin gelişmişlik düzeyi, deneyim ve birikimleri devletin yaşamasını veya yıkılmasını belirler. Bu da kolay değildir, sabır, birikim ve olgunluk gerektirir. İktidar olmayı salt otorite ile sağlamaya çalışanların, sağlıklı ve istikrarlı bir devlet kurmaları olanaklı değildir. Herşeyden önce devleti kuranların, bulunduğu toplumu iyi bilmeleri, gelenek ve göreneklerine yabancı olmamaları, halk içinde en azından önemli bir dayanak bulmaları birinci koşuldur.

Devletin kuruluşunda, devlet başkanının yerleşik ve etkili ailelerden olmasının yararı vardır. Çünkü, halk, tanınmış ve güçlü bir aileden gelene boyun eğme eğilimdedir. Devlet güçlendikçe, yakınlık bağına gerek duymaz, halk iktidarını pekiştiren, halka şefkatli davranan hükümdarların yönetimlerini benimser.

İbni Haldun şöyle demektedir:

"İnsanlar, onların yanında, onlara karşı olanlarla savaşırlar. O aileden olanlar egemen kalsınlar diye savaşırlar. Bu yolla dinsel inançlarını korumuş olacaklarını düşünerek savaşırlar. Onun için de böylesine bir güç kazanmış aileden gelenler, egemenliklerini sürdürebilmek için büyük bir yakınlık bağına gerek duymazlar. Neden ki, onlara boyun eğmek, Tanrının yazıp gerekli kıldığı bir ödev olmuştur insanlar için. Değişmez ve tersi düşünülmez bir ödev. Bundan ötürü 'imamlık' (halifelik/devlet başkanlığı) ko-

nusu, temel inançlardan söz edilirken sona eklenir. Bu egemen aileden olanlar, ellerindeki devlet egemenliğini sürdürebilmek için, ya öteden beri ailelerinin yardımı ve koruyuculuğu gölgesinde yaşayagelen 'kuralları'ndan, hizmetlilerden yardım görürler, ya da kendi soylarının dışında, ama egemenliklerinin içinde bulunan ailelerden destek alırlar." (*Age.* c.I. s.361)

Büyümek İsteyen Devlet, Din Temeline Dayanır

Dünya bir bütün, sorunları ortaktır. İnsan, yeryüzünde yaşayan canlıların bir türüdür, bu nedenle insan türünü birbirinden ayıran, görünüş olarak farklı olan bir kesimini diğerinden üstün veya aşağı görmek, ne ahlâkidir, ne de bilimseldir. Bu nedenle insanlığa ilişkin düşüncelerin küresel olması doğal ve kaçınılmazdır. Dünyayı salt kendi ülkesinden veya yöresinden veya 'ırk'ından ibaret gören güçlerin gelişme, genişleme ve uzun süre ayakta kalma şansları yoktur. Dolayısıyla, insanlığın mücadele tarihinin ana ekseni, küresel boyutludur. Dinler tarihini küresel boyutlu toplumsal mücadele tarihi olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Dinler, salt bir ülke veya milletle sınırlı kalmak yerine insanlığın bütününe yayılmanın mücadelesi içinde olmuşlardır. Kuşkusuz dinlerin her zaman iyi amaçlara hizmet ettiği söylenemez. Roma saldırganlığının Hıristiyanlık maskesi altında sömürgeci politikalar gütmeleri, İslamiyetin bir aşamadan sonra iktidar kavgasına dönüşmesi gibi... Bu tespitten, dinlerin 'kötü' amaçlı oldukları sonucu çıkmaz. İnsan, iyiliği bağrında taşıdığı gibi, eksik ve kötüye de eğilimlidir, dolayısıyla elindeki gücü kötüye kullanmasından, dinin veya ideolojilerin bütünüyle kötü oldukları sonucunu çıkarmak, dar ve yüzeysel bir yaklaşımdır. Keza kapitalizm de küresel bir projedir, ancak bu düşüncenin insana ve doğaya zararları ideolojinin karakterindedir, çünkü bu ideoloji sömürü ve çıkar üzerine kurgulanmıştır.

İbni Haldun'un yaşadığı dönem, gerek Hıristiyanlığın, gerekse İslamiyetin dünya çapında yaygınlaştığı dönemlerdir. Büyük egemenlik kurmak isteyen güçler, din temelinde yayılmışlardır. Roma, ayakta durmak ve yayılmak için Hıristiyanlığı benimsemiş ve büyümüştür. İslamiyet küçük Arap kabileleri arasından çıkmış, dünyaya yayılmış ve oldukça büyümüştür. İnsanlığı dar ve çoğunluğu kapsamayan kavramlarla bir araya getirmek olanaklı değildir.

İbni Haldun, dönemine kadar gelişen güçlerin din temeline dayandığını dikkate alarak, büyümek isteyen güçlerin, küresel düşüncelere sahip olması gerektiğine dikkat çekmiştir:

"Egemenlik, zorla, yengiyle sağlanır. Yengiyse, ancak, yakınlık bağı ve eğilimleri, hak arama noktasmda birleştirmekle oluşur. Gönülleri birleştirmek ve kaynaştırmak Tanrının yardımıyla olur. Dinini ayakta tutmak için yapacağı yardımla... Yüce Tanrı der: 'Yeryüzündekileri tümüyle harcasaydın bile, gönüllerini uzlaştıramazdın...' (Enfal suresi, ayet 63). Bunun gizi şudur: Gönüllerde, çürük isteklere doğru çağrışım ve dünyaya eğilim oluştuğunda, yarış başlar, ters düşmeler yaygınlaşır. Ama hakka, doğruya dönüldüğünde, dünya ve yanlış olan şey bırakıldığı ve Tanrıya yöneliş olduğu zaman, yönelişler birleşir. O zaman yarış biter, ters düşmeler azalır, güzel yardımlaşmalar ve kenetleşmeler başlar, söz ve düşünce birliğinin sınırları genişler bu yolda. Ve böylece, böyle bir oluşum nedeniyle devlet egemenliği büyüyüp güçlenir." (*Age.* c.I. s.366)

İnsanlığın geneline hitap edecek argümanlar insanları birleştirebilir. Bu nedenle, kendilerini ateist veya materyalist olarak ifade edenler, İbni Haldun'un 'Tanrı' kavramı yerine, 'Evren' veya 'Doğa' kavramlarını kullanabilirler. Din veya dinsel inanış yerine de evrensel düşünceyi değerlendirebilirler. Kitabın ilk girişinde belirttiğimiz gibi, asıl amacımız, kelimeler içinde boğulmak, biçimle uğraşmak değil, özü doğru kavramaktır.

İbni Haldun şöyle devam etmektedir:

"Dinsel inanış kabile halkındaki yarışmaları, kıskançlıkları giderir, yönelişleri hak doğrultusunda birleştirir. Dine inanların yapacakları işlerde, girişimlerinde bilinçli olmalarını sağlar bu boya. Böyle bir niteliği almış olan kabile halkını, artık hiçbir şey durduramaz. Çünkü o halktaki bireylerin yönelişleri birdir, istekleri, amaçları birdir. Onlar amaçları için ölebilirler. Bu nedenle, ele geçirmedikleri bir devletin halkı, dinle boyanmış olanlardan kat kat çok bile olsa, onlara karşı koyamaz. Çünkü onların karşısında olanların, yanlış çizgideki amaçları değişiktir. Ölüm korkusundan birbirlerini bırakır kaçarlar. Bu nedenle o dinden birleşenlere karşı koyamazlar. Sayıca çok olsalar bile... Dinle boyanmış olanlara yenilirler. Yenilen toplumların içinde bulundukları varlıklı ve aşağılık yaşam, yıkılıp yokoluşlarını daha da hızlandırır. Dinsel inanış, çözülüp bozulduğunda, egemen olmanın da buna koşut olarak nasıl bozulduğunu ve yenginin, dinsel güç olmaksızın, yalnızca kabile gücüne dayandığını düşünerek de, konuyu değerlendirebilirsin. Bu duruma düşmüş olan devlet, elinin altındaki kabilelere artık yenilebilir. Kabile gücüne din gücü eklendiği zaman, boyları kendininkinden daha çok ve ilkellikleri daha bozulmamış olduğu halde, kendilerine yenilmiş olan kabilelere..." (*Age.* c.I. s.366)

Kuşkusuz bir düşünceyi yaymak için, o düşünceyi yayacak bir topluluğa, bir organizasyona ihtiyaç vardır. İbni Haldun döneminde, bu topluluklar kabilelerdi, günümüzde ise, siyasal örgütlenmelerdir. Siyasal örgüt, amacı doğrultusunda kenetlenir, kendi içinde disiplinli ve örgütlüdür. Örgütün etki gücü olduğundan, düşüncesini yayma ve etkin kılma olanağı da vardır. İbni Haldun, dönemin örgütü olan kabileleri değerlendirir ve şöyle der:

"Kamunun yöneltildiği her işin, her girişimin sonuca ulaşabilmesi için, kesinlikle bir yakınlık bağının, kabile gücünün desteğinde bulunması gerekir... Olağanüstü şeylere güç yetirmekte insanların en başarılıları olan peygamberler, yakınlık ba-

ğına, kabile gücüne dayanmak zorunda kalırlarsa, olağanüstülükleri bulunmayan kimselerin yakınlık bağı, kabile gücü olmadan sonuç alamayacaklarını kolayca düşünebilirsin. Bu nedene dayalı bir başarısızlık, gizemcilerin 'şeyh'lerinden ve gizemcilik konusunda yazılmış Hal'u'n Na'leyn (Nalınları Çıkarmak) adlı kitabın yazarı İbni Kıssi'de görülmüştür. Bu Şeyh, Endülüs'te herkesi 'hakk' yoluna çağırmaya koyuldu. Yandaşlarını 'Murabıtlar' diye adlandırdı. Şeyhin yaptığı girişim, Mehdi'nin (Muvahhidler devletinin kurucusu Tumert oğlu Muhammed Mehdi) kendi egemenliğine çağrısından biraz önceydi. Kısa bir süre egemenlik kurdu. Ne var ki, atılımında kendisini destekleyecek ve koruyacak yakınlar topluluğu ve kabilesi olmadığı için tutunamadı. Muvahhidlerin Batı Afrika'ya saldırıp oraları ele geçirmeye koyuldukları zaman, onların başaracaklarını kavradı. Onların çağrılarına katıldı, ilişip egemenlik kurduğu Erkeş kalesinde, onların sınırlarından içeri geçmelerine engel olamayarak boyun eğdi onlara.

...İbadete ve din yoluna yönelmişlerin çoğu, zalim devlet adamlarına karşı ayaklanma yoluna giderler. Dince doğru olmayan, yasak olan şeylerin önlenmesi ve buyrukların yerine getirilmesi için halkı ayaklanmaya çağırırlar... Kendilerine çok da uyanlar bulunur. Çokları da kendileriyle birlik olurlarken, kavgada ayak sürürler. Böylece birlikte hareket ettikleri kimselerle birlikte ayaklananlar, başlarını dertlere sokarlar ve kendilerini çekincelere atarlar. Çoğu yokolup gider bu yolda. Hükümdarların ve devletlerin durumları, genellikle güçlü biçimde yerleşmiştir. Güçlü bir hak arama girişimi olmadan, onları sarsmak ve yapılarını yıkmak olası değildir. Arkasında dayanak olarak kabilelerin ve boyların gücü bulunan bir hak arama girişimi gereklidir sarsmak ve yıkmak için. Demek ki, insanlardan herhangi biri, bu yolda gitse, savında haklı bile olsa, topluluk gücünden kopuk, bireysel biçimde çıkış yaptığı sürece, yokolmaya sürüklenmekten kendini kurtaramaz." (*Age.* c.I. s.368)

Halifeliğin ve İmamlığın Anlamı

İktidarın gücü ile insan egosunun bitmez tükenmez arzuları birleştiğinde, gerek doğa, gerekse insanlık için kapanması güç yaralar açılabilmektedir. İnsanlık tarihi incelendiğinde bunun sayısız örnekleri görülebilir. Sumerler insanlığın bilinen tarihinin ilk uygarlıklarından sayılmaktadır. Gilgameş, döneminin güçlü, çalışkan, adil kahramanlarındandır, ama her şeye rağmen insandır ve insan olmanın bitmez tükenmez hırsıyla çalışmaktadır. Bu hırs bir aşamadan sonra öylesine bir rahatsızlık yaratmaktadır ki, dönemin yazar ve şairlerinden Sinnunni'nin aşağıdaki dizeleri bir isyanı, bir eleştiriyi dile getirmektedir:

"Ey tanrısal Ma,
Sen ki Marduk'la beraber insanları ve hayvanları,
Ve bu kahramanı yaratansın,
Acı bize,
Bak, şu satırları yazanın parmakları yara bere içinde.
Fakat insanların kalplerini neşeyle dolduran
Güzel şiirler yazmaktan dolayı değil.
Aksine devamlı hesap yapmaktan,
Ve bu hesapları kil tabletlere geçirmekten.
Kralın emirlerini tüm dünyaya yaymak için,
Sadece ben yüz tane tablet yazdım,
Daha yüzlerce yazacağım herhalde,
Çünkü kralın emirleri bitecek gibi değil...

Kudretli bir adam yarat, her şeye kâdir olan Ma,
Gilgameş'e benzeyen bir varlık.
Güçlü olsun onun gibi, fakat onun gibi canavar olmasın.
Bir insan olsun sadece. Ve vakit geldiği zaman,
Yarattığın bu kudretli insan Uruk'a gelsin,
Gilgameş'le boy ölçüşmek için."
(*Gilgameş*, **İbrahim Ülger,** Berfin yay. s.72)

İnsanın doyumsuzluğu ve hırsı her zaman sorun olmuş, bu nedenle doğaüstü güçlere ve tanrılara ihtiyaç duymuştur. Doğaüstü 'kurumlar' insanın bu hırsını frenleyici rol oynamıştır. Tanrının da rolü budur. Bu nedenle, iktidar gücünün dışında, bir üst kurumun varlığı, düzenleyicilik açısından yararlı olmuştur. Bütün bu ihtiyaçların insanlığın tecrübelerinden ortaya çıktığı dikkate alındığında, İmamlık ve halifeliğin gerekliliği de bu ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Dönem dönem adlar değişmiş, ancak rol hep aynı olmuştur. Günümüzde, 'Birleşmiş Milletler' kurumu da bir anlamda aynı ihtiyaçlar yüzünden ortaya çıkmıştır. Zygmunt Bauman, insanlığın sorunlarını yerel çerçevede ele almanın doğru olmadığını belirtmekte şöyle demektedir: "Küreselleşmiş bir dünyada yerel kalmak, toplumsal sefaletin ve geriliğin bir göstergesidir." (**Zygmunt Bauman,** *Küreselleşme*, Ayrıntı yay. s.9)

İbni Haldun İmamlığın veya Halifeliğin gerekliliğini şöyle açıklamaktadır:

"Gerçekte insanlık için zorunlu bir topluluk demek olan devletin gereği, birer öfkeli saldırı ve hayvansı nitelik ürünü olan üstün gelme eğilimi ve ezicilik olunca, onun sahibi de, çoğu kez, haktan, hukuktan uzaklaşıcı ve yönettiği halkı -dünyalarına ilişkin durumlarda- tüketici olur. Kendi amacı ve istekleri uğruna, halkı, güç yetiremeyeceği yüklerin altına soktuğu için. Devlet egemenliğinin, eskileriyle yenilerinin istekleri de değişik olunca, halkın bunları karşılamaları daha da güçleşir. O sırada kargaşaya ve kan dökmeye yol açıcı nitelikteki yakınlık bağı kendini gösterir. İşte o zaman, herkesin 'teslim' olacağı ve hükümlere boyun eğeceği nitelikte belirli siyasal yasalara başvurmak gerekli olur, Farslarda ve başka toplumlarda olduğu gibi. Bir devlet, bu tür yasalardan uzak kalırsa, yönetim işleri başarıya ulaşamaz ve egemenliği tam olmaz."

İnsanın veya kurumların erken yozlaşmaya açık oldukları açıktır. Bu nedenle, insanlar, iktidar gücünü elinde bulundukları

zaman, kurumları kendi çıkarları için kullandığı açıktır. Einstein'in, şu belirlemesi doğrudur: "Çoğu zaman önder, hükümdar ya da ayrıcalıklı sınıf, yeryüzündeki egemenliğini güçlendirmek için kendisine dinsel görevler eklemiştir, ya da politik gücü elinde bulunduran sınıfla, papaz sınıfı arasında çıkar ortaklığı kurulmuştur." (**Albert Einstein**, *Dünyamıza Bakış*, Alan yay. s.34). Kimi zaman, papaz yerine, imam veya halifenin de aynı yola başvurduğu açıktır. İbni Haldun da bu gerçeği görmüş ve şu belirlemeyi yapmıştır:

"İşte bu yasalar, eğer aydınlar, devlet büyükleri ve ileri görüşlüleri tarafından konulmuşsa, 'akıl siyaseti' niteliğini alır. Yasalar, Tanrı tarafından konulmuşsa, bir şeriat koruyucusu tarafından getirilmişse, burada da, 'din siyaseti' söz konusudur. Bu siyaset, bu dünya ve öbür dünya yaşamına yararlı olmayı amaçlar. Çünkü, din siyasetinde söz konusu olan, insanların yalnızca dünyaları değildir. Dünyanın tümü boş ve gelip geçicidir dinde. Çünkü tümünün sonu, ölüme ve yok olmaya varır... Temelde amaçlanan insanların dinleridir. O din ki, insanları öbür dünya mutluluğuna, göklerde ve yerde ne varsa, hepsi, kendinin olan Tanrının yoluna götürücüdür... İnsan toplulukları için doğal olan devlette amaçlanan da budur. Öyleyse, 'din siyaseti'nin yürütmesi, din yolu doğrultusunda olur. Tüm yönetilenlerin, şeriat koruyucunun denetimi altında bulunmaları için... Bu din siyasetinin uygulandığı devlette, eğer, ezicilik ve baskı eğiliminin ardından sürüklenir ve öfkeli saldırı gücü, kendi alanında başıboş bırakılırsa, zulüm ve düşmanlık vardır. İnsan aklına dayalı siyaset gereği yapılanlar gibi, bu da, şeriat koruyucusu katında kınanasıdır. İnsan aklına dayalı siyaset gereği yapılanlar da, şeriat koruyucusuna göre kınanasıdır çünkü. Bu tür siyaset, Tanrı ışığından başka bir şeyle dünyaya bakmaktır. 'Tanrının ışık vermediği kimsede ışık yoktur' (Kur'an, Nur suresi, ayet 40).

Ve çünkü, şeriat koruyucusu, insanların öbür dünyalarına ilişkin ve kendilerine karanlık olan konularda, kamunun yararına

olanı herkesten daha iyi bilir. Devlet işlerinde ya da başka konularda, insanların tüm işleri, öbür dünyada kendisini yakından ilgilendirir olacaktır. Peygamber şöyle der: 'Tüm işleriniz, döne dolaşa önünüze çıkarılıp konacaktır.' Akla dayalı siyasetteyse, hükümler, yalnızca dünyaya ilişkin kamu yararını gözetir. 'Onlar, dünya yaşamının dış yanını bilirler. Ahiret yaşamınıysa, hiç bilmezler' (Kur'an, Rum suresi, ayet 7). Şeriat koruyucusunun amacıysa, insanların öbür dünya yaşamlarına ilişkin yararlarını kollamaktır. Onun için, insanların gerek bu dünyalarına gerek öbür dünyalarına ilişkin konularında, kamuyu şeriat hükümleri çerçevesinde yaşamaya yöneltmek gerekir. Bu alanda görev, şeriat adamlarına düşer. Ve anlaşılmıştır ki, doğal devletin anlamı da, kamuyu, amaç ve istekleri doğrultusunda yöneltip yönetmektir. Dünya işlerinde, kamu yararına olanları sağlama ve kamu zararına olanları savma amacına yönelik olarak... Halifelikse, kamuyu, gerek öbür dünya, gerek öbür dünyaya varıp dayanan bu dünya işlerinde elverişli olan yolu izlemeye, şeriata dayalı bakışın gereğine göre yöneltmektir.

Bu makama geçmenin koşullarına gelince, koşullar 4 tanedir: Bilgi, adalet, yeterlilik ve gerek duyu organlarının, gerek görüşü ve işi etkileyebilecek öteki organların sağlamlığıdır. Bilgi koşulunun aranması gerektiği de açıktır. Çünkü, halife, ancak bilen kişi olduğu zaman Tanrının hükümlerini yürütebilir... Halifenin bilgili olması da yeterli değildir, kendi kafasını kullanıp düşünebilmesi (müçtehid olması) de gereklidir. Çünkü, kendi kafasını kullanıp düşünce ve akıl yürütmeksizin, başkalarına gözü kapalı uyması bir eksikliktir. Oysa imamlık 'kemal' ister. Adaletli olma koşulunun aranması da gerekir. Adalet olmadığı zaman, organların haram ve benzeri kötü işlere sürükleneceği tartışmasız kabul edilir. Adalet olmadığı zaman, bid'at'a (türedi inançlara) sürüklenme olabilir. Yeterlilik koşulunun aranması gerektiğine gelince; halifenin yeterliliği, gerektiğinde ceza yaptırımlarını uygulayacak yürekliliği gösterebilmesi, gerekli gördüğün-

de uyanık biçimde savaşlara yönelebilmesi ve halkı yöneltebilmesi, yakınlık bağının önemini ve devlet yönetimi alanlarında başına gelebilecek sıkıntıları, hileleri güçlü biçimde bilip kavrayabilmesidir." (*Age*. c.II. s.38)

Gelelim duyu organlarının ve öteki organların sağlam olması koşuluna. Bu organların, delilik, körlük, sağırlık, dilsizlik gibi eksikliklerden ve iş görmez durumda olmalarından, bir de iki elin, iki ayağın bulunmaması gibi, organların iş görmesini etkileyebilecek durumlardan uzak bulunacak biçiminde sağlıklı olmalarıdır.

Her Devletin Genişleyebileceği Bir Sınır Vardır

Küresel güçler etkin güç olabilir, ancak dünya insanlığını tek bir çatı etrafında toplamaları ve tek başına egemen olmaları güç olduğu gibi, insanlık açısından yararlı da değildir. İnsanın eksik olduğu gerçeğinden hareketle, insanlık için sağlıklı olan, dengelerden oluşmasıdır. Terazinin iki kefesi vardır ve kefelerin dengeli olması gerekir. Hangi düşünce, eğilim, ideoloji veya din olursa olsun, tek başına egemen olması insanlığa yararlı değil, zararlıdır.

Küresel bir gücün, dışındakileri yok sayarak bütün dünyayı zorla ele geçirmeye çalışması, insanlık için büyük felaketlere neden olmuştur. Geçmişte haçlı seferleriyle dünyayı kana bulayan sömürgeciliğin, ya da günümüzde, tek başına 'dünyanın horozu' olduğunu söyleyen küresel sömürgeci ABD'nin tahribatları ortadadır. O halde, küreselleşme kaçınılmazdır, ancak, küreselleşme, karşıt küresel güçlerin yok edilmesi, dünyanın kana boyanması değildir. Kaldı ki, bir güç ne kadar küresel olursa olsun, ülkelerde alabileceği bir sınır vardır. İbni Haldun küreselleşen güçlerin gücünün sınırlı olabileceğine dikkat çeker:

"Bir devleti ayakta tutan, kurup güçlendiren aile ve toplulukların, sahip oldukları ve ele geçirdikleri illere ve kentlere da-

ğıtılmaları gerekir. Oraları düşmanlarından korusunlar, vergi toplama ve düzeni sağlama gibi devlet işlerini oralarda yürütsünler diye... Söz konusu topluluktakiler tümüyle dağıtılınca da sayıları tükenmiş olacaktır. İşte o zaman, yetkililerin gönderildiği illerde devletin sınırları çizilmiş demektir. Egemen ailelerden görevlilerin ve koruyucu güçlerin gönderildiği, yetiştirebildiği iller ülkenin nerelere dek varabileceğini ve çerçevesini oluşturur. Devlet bunun ötesine taştığmda, elindeki yörelerin sınırlarını daha da genişlettiğinde, o zaman bu fazla yerler koruyucusuz kalır. Düşmanların fırsat ele geçirmelerine, komşu devletlerin, sınırların içlerine doğru saldırmalarına elverişli bir ortamda bırakılmış olur. Bu da devlet için ağır sorunlara yol açar; düşmanlar yüreklendirilmiş, devletin korku ve saygı uyandıran çemberi yırtılmış olur. Devlete güç veren boy ve aileler çok olduğu, bunlardan olan kişiler, topluluklar kendilerine düşen illere, yörelere ve sınır kentlerine dağıtılırlarken tükenmeyip daha da kaldığı sürece, sınırlarının ötesine taşması ve ülkesini varabileceği en son sınırlara değin ulaştırması için, devletin elinde güç var demektir. Bu alanda doğal dayanak, yakınlık bağının; devleti kuran ve yöneten ailenin gücüdür. Bu güç de, öteki doğal güçlerdendir. İşin, eylemin dayanağı olan her güç, eylemi alanında böyledir."

Küresel devletin sınırları genişledikçe gücü genişlemesine artar, derinlemesine azalır. Deyim yerindeyse, küresel güç, büyüdükçe içten içe çürüme yaşar ve küçülür. Bu nedenle, çevrelerdeki etki zayıftır, zayıf halkanın her an kopması mümkündür. Sorunların artması, merkezin, 'güvenlik' nedeniyle baskılarını arttırmasına neden olur, rahatsızlık çevreden merkeze doğru dalga dalga yayılır. İbni Haldun bu gerçeği şöyle değerlendirir:

"Devlet, ülkesinin merkezinde, ülkesinin çevre ve sınır kentlerinde olduğundan daha güçlüdür. Sınırlarını, artık daha öteye vardıramayacağı bir sınıra ulaştığında, merkezden sınırlara doğru güçsüzleşir, yetersizleşir ve bu nedenle daha öteye taşamaz.

Devletin gücü, merkezden çevreye doğru, ışınların ve aydınlığın kaynaklarından çevreye yayılışları gibi yayılır. Ya da içine taş, ağaç atılan suyun yüzeyindeki dalgaların birer çember niteliğinde, merkezden çevreye doğru açılıp yayılışı gibi... Sonra, devlete kocamışlık gelip çatınca ve güç yetersizliği belirince, bu kocamışlık ve yetersizlik, çevreden merkeze doğru eksilmelere yol açar...

Devlet tümden yıkıldığı zaman, ancak o zaman, yıkılır merkezdeki egemenlik. Ama devlet, merkezinden yıkılmış olsa, çevrenin ve sınırların varlığı bir işe yaramaz, devleti artık ayakta tutamaz çevre. Merkez düşer düşmez, hemen ardısıra, devlet tümüyle yıkılır. Çünkü, merkez 'kalp' gibidir. Canın canlının dayandığı kalp gibi... Kalp yenilirse ve ele geçirilirse onun dışında tüm çevre de birlikte yenilgiye uğramış olur. Her devlet, kendini ayakta tutan güçlerin azlığı ve çokluğu oranında yaşar. Devleti ayakta tutan güçler dağıldıkları zaman, yeni il ve yörelere gidecekler kalmazsa, artık 'fetih'lerin, saldırıların arkası kesilir." (*Age.* c.I. s.373)

Devletlerin Büyüklüğü, Yönetenlerin Gücü Oranındadır

Devleti ayakta tutan güçlerin azlığı veya çokluğu, o devletin ömrünü belirler. Devlet, yukarıdan aşağıya doğru yayılmış, geniş kesimleri içinde barındırıyor, iktidarı onlarla paylaşmayı biliyor, yüzünü geleceğe çevirmişse, dün ile bugünün sentezini kurabiliyorsa, o devletin ömrü nispeten daha uzun olur. Devlet, azınlık bir kesimin desteği ve gücüyle ayakta duruyor, dışındakilerle iktidarı paylaşmaktan çekiniyor, yüzü hep geçmişe yöneliyorsa, halka güven duymuyor baskı oluşturuyorsa, o devletin ömrü pek uzun olmaz, her an bir parçalanma yaşayabilir. Bu nedenle, devletler uzun ömürlü olmak istiyorlarsa, geniş halk ke-

simleriyle iktidarı paylaşmaktan çekinmemelidir. Güç paylaşımı, devleti zayıflatmadığı gibi, güçlendirir. Bölünme sendromu, güvensizlik bir devletin kendi temelini dinamitlendirmekten başka bir işe yaramaz.

İbni Haldun şöyle der:

"Devlet, yakınlık bağına dayanır. Yakınlık bağıyla bağlı olanlar, devletin koruyucularıdır. Devletin tüm kent ve bucaklarını koruyan, korumak için her iline, her köşe-bucağına dağılıp görev yapan güçlerdir. Bir devletin kabileleri, yakınlık bağıyla bağlı olan halkı ne denli çoksa, o denli güçlüdür, o devletin illeri o denli çok, sınırları o denli geniştir. Başkalarına baskın gelen, kuruluş dönemlerinde güçlü olan toplulukların kurdukları devletlerin büyüklüğü ve küçüklüğü hep böyledir, sayılarının çokluğuyla orantılıdır. Bu toplulukların devletlerinin ömürleri de, yine, sayılarıyla orantılıdır. Çünkü sonradan oluşmuş her varlığın ömrü, iç yapısının gücüne göredir.

Devletlerin iç yapıları, yakınlık bağlarından oluşur. Yakınlık bağı ne denli güçlüyse, devletin iç yapısı da, bağlı olarak o denli güçlü, ömrü de o oranda uzun olur. Yakınlık bağının gücüyse, bu bağla bağlı olanların sayılarının çokluğuyla ölçülüdür. Bunun temel nedeni odur ki, bir devlet küçülürken, çevresinden başlar küçülmeye. İlleri, yöreleri çoksa, sınırlar, merkeze o oranda uzak demektir. Ülkeden her parçanın eksilişi için bir zaman, bir süre gereklidir. Eksilecek yöreler çoksa, geçecek zaman, süre de o oranda çoktur. Her bir eksiliş için bir zaman, bir süre gerekli olduğuna göre, bu böyledir."

Devletler büyüdürken, dar ve çekirdek kadro ile sınırlı kalmaktan kaçınmalı, denetleyici güçleri çoğaltmalıdırlar. Geçmişte kabile, sonraki aşamalarda ulus biçiminde örgütlenen devlet, sınırlarını genişletirken yönetimi paylaşmasını bilmelidir. Kuşkusuz bu birlik, disiplini ve otoriteyi zayıflatmaz. Geçmiş argümanlar, devletin büyümesi önünde engel oluşturuyorsa, yeni dönemde yeni ve birleştirici argümanlarla birlik sağlanmalıdır.

Örneğin, bir devletin sınırları genişledikçe, kabilenin o devleti yönetmesi güçleşir, daha üst kavram olan ulusun etki alanı daha geniştir. Uluslar kimi zaman genişleyen devleti yönetmekte yetersizleşebilir. Din faktörü, 'anayasal vatandaşlık' ya da Avrupa'da yaşanan, 'Batılı' veya 'Avrupalı' kimliği daha birleştirici olduğundan, geçmiş, milli kimliklerini 'alt kimlik' olarak kullanabilirler. Araçları amaç haline getirerek, geçmiş argümanlarla varlığını sürdürmek, devleti dağıtmak anlamına gelebilir.

Günümüzde yakınlık bağları ile devleti sürdürmeye çalışmak, devletin temelini dinamitlemekten başka bir anlam taşımaz. Kabile, millet kavramları güçlü devletleri kurmada yetersiz kalmaktadır. Çünkü, yakınlık bağları (kabile, millet veya din) 'öteki'leri dıştaladığından, dışlanan 'öteki'ler, devleti sahiplenmemekte, dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı koymadıkları gibi, devletin yıkılmasına güç vermekte, en azından herhangi bir saldırı karşısında ilgisiz kalmaktadırlar. O halde devlet, sınırları içinde bulunan hiç kimseyi yabancı görmemeli, yönetimi paylaşmalıdır. Bu durum o devleti daha da güçlendirir. Zamanla, bu dağınık kesimleri içine alan yeni bir kimlik oluşur. Devletin dağınık olması, farklı kimliklerin farklılıklarını koruması uzun vadede yararlı değil, zararlıdır. Yeni kimliğin nasıl olacağı ise, döneme, koşullara ve farklı kesimlerin istemlerine göre değişebilir. Örneğin, Amerika kıtasına giden değişik uluslardan insanlar 'Amerikalı' kimliği altında yeni bir kimlik edinmişlerdir.

İbni Haldun, kendi dönemindeki kabile gücünü dikkate alarak şöyle demektedir: "Her kabilenin, her topluluğun, kendine özgü ve başkasınınkini engelleyecek görüş ve istekleri olabilir. Bu yüzden, her zaman devlete yönelik çatışmalar ve başkaldırmalar olur. Devletin başındakilerin arkası, kabile ve yardımcıları olsa bile... Çünkü iktidardaki kabilenin yönetimi altındaki her kabile, sesini yükseltip karşı koyma gereği duyar ve iktidara gelme gücü bulur kendinde. Çeşitli soydan kabilelerin bulunmadığı ülkeler, böyle değildir: Devlet kurup yerleştirmek kolay-

dır bu tür ülkelerde. Egemenleri, hükümdarları, güçlü ve egemendir. Bu tür ülkelerde kargaşa ve çatışma olmadığı için... devlet, ayakta kalabilmek için yakınlık bağına, kabile gücüne pek gerek duymaz." (*Age.* c.I. s.375)

Tek Başına Egemen Olmak, Devletin Gereklerindendir

Egemenlik başkası ile iktidarı paylaşmayı güçleştiren bir kavramdır. Bu nedenle, çok sesli kimlikler bir devleti kısa sürede güçlendirse bile, uzun vadede, dağılmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, küresel düşünceler, büyük çoğunluğu kendi düşünceleri doğrultusunda şekillendirmek istemişlerdir. Hıristiyanlığın girdiği her yerde, kendisini egemen kılması, İslamiyetin aynı şekilde, girdiği toplumları Müslümanlaştırya çalışması, kapitalizmin veya sosyalizmin aynı kaygılarla hareket etmesi, egemenliğin doğası gereğidir. Bu nedenle, egemen olan güç uzun süreli ayakta kalmak istiyor ve varlığını sürdürmek istiyorsa, çok sesliliği bir koroya dönüştürmek zorundadır. Küçük ve dar bir gücün diğerlerini salt şiddete dayalı politikalarla asimile etmesinden çok, büyük çoğunluğun üstünde birleşebileceği yeni argümanlarla yeni bir birlik yaratması gerekir. Örneğin, Osmanlı imparatorluğu'nun, Osmanlı kimliği genişlemesi, döneme uygun birleştirici bir kimlik olmakla birlikte, zamanla Osmanlı kimliğine bir içerik, kimlik, kültür ve kişilik verememesi kendi sonunu getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin başlangıç itibariyle, farklı kültürleri yeni bir 'Sovyet' kimliği etrafında birleştirmesi doğru ve yerindedir. Ancak, zamanla, Sovyet kimliğine yeni bir biçim, kültür ve kişilik kazandıramaması, dağılmasına neden olmuştur. Oysa, yeni Sovyet kimliği ile yeni bir dil, kültür, kimlik kazandırılabilirdi. Hıristiyanlığın ve İslamiyetin gücü, uzun yaşamasının sırrı burada yatmaktadır.

İbni Haldun bu gerçekten hareketle, devletlerin uzun vadede tek başına egemenliğinin, devletin karakterinde olduğunu belirtmektedir. Kuşkusuz geçmişte, yakınlık bağları, kabile bağları ile mümkün olabiliyordu. Günümüzde 'yakınlık bağları' farklı ve yeni biçim almıştır. Örneğin, kıta Avrupası için bir zamanlar yakınlık bağı, Fransa için Fransız, Almanya için Alman iken, günümüzde Avrupa kimliği, 'yakınlık bağını' ifade etmektedir. Bu nedenle İbni Haldun'un 'yakınlık bağı'nı yeni dönemdeki, yakınlık bağları temelinde yorumlamak yanlış olmaz. Devletin yeni kimliğine biçim verecek gücün, en güçlü ve ileri olan, ağırlıklı gücün birleştirici olması gerekir. Ağırlıklı olan güç, yeni duruma göre, 'yeni bir yakınlık' bağı kurmaktan kaçınıp, eski kimliğini dayatmaya kalktığı anda, kendisi de yok olmaya mahkumdur. Hıristiyanlık döneminde, Roma geleneği, İslamiyette Araplar, Sovyetler Birliğinde, bu kimliği kazandıracak gücün Ruslar, Avrupa'da, Alman, Fransız ve İngilizin olması, işin doğası gereğidir.

İbni Haldun şöyle demektedir:

"Devlet, yakınlık bağıyla kurulur. Yakınlar düzeni ise, birçok yakınlardan oluşur. Bunlardan biri, ötekilerin hepsinden güçlü olur, hepsine baskın gelir ve hepsini egemenliği altına alır. Tümünü kendi gücü çevresinde toplayana dek... Toplandı mı, bütünlük sağlanmış, devlet kurulmuş demektir. Yakınlık düzeni, kabileler topluluğu için yaratılış ve oluşumda 'mizaç' nasılsa öyledir: 'Mizaç', öğelerin bileşmesinden oluşur. Kendi bilim dalında açıkça saptanmıştır ki, öğeler, bileşimde eşit olarak bulunduğunda, 'mizaç', hiçbir zaman gerçekleşmez. Gerçekleşmesi için öğelerden birinin, ötekilerin hepsine baskın gelmesi, ötekilere egemen olması gerekir. Hepsini, kendi içinde toplayıp oluşturana, tümünü içeren bir çatıda hepsi birleşip bütün olana dek. Bu bütün gerçekleştiğinde, öğelerin hepsi, bu bütünün içinde bulunur. Yakınlık düzenindeki genel büyük topluluk,

başkanlar ailesinin içinde bulunduğu kabilenin egemenliğinde bütünleşmiştir. Ama bu kabile ve aileden de yalnızca birinin hepsine baş olması, baskın gelmesi gerekir. Bu baskın gelme sonucunda, içlerinden hepsinin tüm yakınlar topluluklarına başkan olacağı anlaşılır. Başkanın aile ve topluluğunun, tüm öteki aile ve topluluklara baskın gelmesinden ötürü.

Başkanın kim olacağı anlaşıldıktan sonra durum: Büyüklük ve baskı gösterme huyu, hayvanlığın doğallıklarındandır. Başkan olan kimse de, baskı gücünü ortaya koyarak, halkı kendisine boyun eğdirme ve halka 'hükmetme' işini, başkalarının kendisiyle paylaşmaya kalkmalarını önler. Başkan olduğu zaman 'tanrılaşma' huyu belirir insanda. Bu huy, zaten, insanoğlunun doğal yapısında vardır. Kaldı ki, devlet politikası da 'hükmeden'in, tek olmasını gerektirir. Çünkü 'hükmeden' çok olursa, kamu düzeni bozulur... Başkan, tek egemen olunca, başkalarının baskı gösterme eğilimleri kırılır, gemlerine bağlı dizginleri çekilir. O zaman artık, başkaları, 'hükmetme' işine katılmaya ve egemenliği başkanla paylaşmaya kalkışmazlar. Ve böylece yakınlık bağının doğuracağı duyguyla, ileri atılmalar, egemenliğe yeltenmeler engellenmiş olur. Sonuç olarak, başkan, gücü yettiğince tek egemen olarak bulunur devletin başında. Egemenliği topluluktan hiçbirine bırakmaz... O zaman, başkan, egemenlik yönünden 'ulu' olmakta tek kişi olur. Başkalarının bu ululuğu kendisiyle paylaşmasına izin vermez. Böyle bir durum devlet başkanlarının birincisinde tam olarak gerçekleşmeyebilir. Birincisinde gerçekleşmez de, ikincisinde ya da üçüncüsünde gerçekleşir. Yetkiyi ve egemenliği paylaşmaya kalkabilecek yakınlara, boylara engel olunabildiği ölçüde, gösterilecek güç oranında gerçekleşir bu durum, devlet egemenliklerinde vazgeçilemeyecek bir koşuldur." (*Age.* c.1. s.381)

Gösterişli ve Rahat Bir Yaşam, Devletin Çöküşünün İşaretidir

İktidar gücü ile, insanın egosu birleştiğinde, bir yığın felaketi beraberinde getirir. Gücü elinde bulunduranlar, bir süre sonra, kendilerini yenilmez ve sonsuz güç sahibi olduklarını düşünürler. Yeni durumlara göre tavır almak, iktidarı halk ile paylaşmak, halkın istem ve arzularını dikkate almak akıllarına gelmez. İşte bu aşamadan sonra, iktidar kuvvetleri, gösterişli ve rahat yaşam sürdürürler. Bu yaşam aynı zamanda devletin çöküşünün habercisidir. İbni Haldun bu gerçeğe şöyle dikkat çeker:

"Bir kabile, devlet aşamasına geçip zenginliği elde edince nüfus yoğunlaşır, yakınlar çoğalır. Bu yüzden yakınlık bağları artar. Bunlar köleleri, köle kökenli yardımcıları, yakınlık bağları kurdukları yapay akrabaları artırırlar. Bunların kuşakları da, mutluluk ve zenginlik içinde büyüyüp gelişince, çoğalan yakınlar ve artan ölçeklerle gittikçe sayılarına sayı, güçlerine güç katmış olurlar. Bununla birlikte, birinci ve ikinci kuşak yokolup devlet yaşlılık dönemine girince, o yapay akrabalar, yardımcı güçler, köle kökenli kimseler, kendi başlarına devleti ayakta tutup güçlendiremezler çünkü, temelde bu güçlerin varlıkları, yetkileri yoktur. Bunlar, yalnızca devletin asıl sahiplerinin yönetilen bireyleri ve yardımcıları durumundadırlar. Kök gidince, dal, kendi başına yer tutup ayakta kalamaz. Dallar da dağılıp gider. Ve devlet eski gücünü sürdüremez.

Egemenler, güçlerini gösterip, devlet egemenliğini kendilerinden öncekilerin olanaklarıyla birlikte alınca, yaşam ve mutluluk olanakları çoğalır. Ona göre de yaşam biçimleri olur. Başa geçenler, zorunlu yaşam gereklerinin ve kaba-saba biçimlerin ötesine geçerek, zorunlu olmayan, incelik ve süs gereği olarak uyulan yaşam biçimlerine yönelirler. Öncekilerin yaşayış ve durumlarına uyma yoluna giderler. Zorunlu olmayan yaşam biçimlerine öylesine alışırlar ki, zamanla bu yaşam biçimleri, elde

edilmesi zorunlu bir nitelik alır. Gerçekten zorunlu olanlarla birlikte, yenen içilen şeylerin, giyim ve kuşamın, yatılacak yatağın, kullanılacak kap ve kacağın en incesini, gösterişlisini ararlar artık.

Egemenler, devlet egemenliğini, atılımlar sonucunda elde ederler. Bu yolda atılım girişimleri sonucunda egemenlik ve üstünlük sağlanınca, çabalar amacına ulaşmış olur. Amaca ulaşınca da artık çabalar-uğraşılar sona erer. Şair şöyle der:

'Sevgilimle aramızın açılması için
Feleğin gösterdiği çabaya şaşıyorum
Sevgilimle aramızda her şey bitince
Felek suskunlaştı, huzura kavuştu artık.'

Devlette egemen olma gerçekleşince, egemenlerin daha öce giriştikleri sıkıntılı çabalar eksilir. Egemenler, bu aşamadan sonra, rahata huzura yönelirler. Yapı-konut, giyim kuşam gibi alanlarda, egemen olmanın meyvelerini toplamaya yönelirler. Köşkler, saraylar yaparlar, rahat yaşamayı sıkıntılı yaşamaya yeğlerler. Bu yaşama biçimine alıştıktan sonra, miras olarak da, kendilerinden sonrakilere bırakırlar."

Devlette egemenliği tek başına alma arzusu, devletin adım adım çöküşe doğru gittiğinin işaretidir. Çünkü, onun öncesinde, yönetim yukardan aşağıya doğru bir paylaşım, bölüşüm yaşadığından, herkes devletin kendisine ait olduğunu düşünür ve sahiplenir. Ancak, yönetimin bir elde toplanması ile birlikte bu sahiplenme arzusu azalır.

Bu duruma İbni Haldun şöyle dikkat çeker:

"Birincisi: Ne zaman ki, içlerinden biri, egemenliği tekeline alır, topluluğun öteki üyelerinin katılmalarına izin vermez, herkesin dizginini çeker, mali olanaklarla kendi dışındakiler üzerinde etkin olma yoluna gider, işte o zaman, 'gazalar-ganimetler'e koşmakta, topluluktakiler artık pek istekli olmazlar, tem-

belleşir, güçlerini yitirirler. Aşağılanmaya ve köleleşmeye boyun eğerler. Daha sonra gelen ikinci kuşaktakiler de öyle görüp yetişirler. Egemenin bekçiliğini, koruyuculuğunu ve destekçiliğini yapmalarının karşılığı aldıkları ücretlere, ödüllere bakarlar ve başka bir şey düşünmezler. Ücret ve ödül karşılığında da insan kendini ölüme pek atmaz. Bu durum devlette güçsüzlük doğurur. Devletin ciddiliğini ve gücünü sarsar. Ve devlet giderek güçsüzlük ve kocamışlık alanında yol alır.

İkincisi: Devleti ayakta tutan güçler, rahata kavuşanlar, rahat yaşam biçimlerine iyice alıştılar ve bu tür yaşamı huy edindiler mi, bu onlar için doğuştanlık kazanır. Doğal yapılarda, yaratılışlarında varmış gibi olur. Tüm öteki alışkanlık gibi... Yeni kuşaklarsa, bolluk içinde, rahat ve mutlu yaşam ortamında yetişirler. Yabanıl dönemin huyları tümüyle silinir, çöl ve kırsal yaşamın gelenek ve görenekleri iyice unutulur. Oysa devlet ve egemenlik bunlarla sağlanmıştı: Yürekli ve yırtıcı atılımlarla, çölde ve kırsal alanda at oynatabilmekten ileri gelen alışkanlık ve özelliklerle kurulabilmişti devlet. Bu çöl kökenli kimselerle, yerleşik kesimdeki yönetilen halk arasında, sadece kültür, taşınan işaret, giyim-kuşam farkı var. Bunların, koruyucu güçleri zayıflamış ve yüreklilikleri gitmiştir. 'Heybet'leri kalmamıştır artık. Bunun etkisi de devlette kendini gösterir, devlete kocamışlık giysisini giydirir. Devletin olanaklarıyla rahat ve mutlu yaşam sürenler, gösterişli ve kentli yaşam biçimleriyle renklenerek yaşamaya devam ederler. Tüm durumlarında mutlu, rahat, huzurlu ve ince olmaya özen gösterirler. Bu yaşam biçimine dalarlar tüm varlıklarıyla. Ve giderek göçebeliğin sert yapısından derece derece uzaklaşıp sıyrılırlar ve zamanla da, koruyuculuğun, savunma gücünün dayandığı yüreklilik özelliğinin ne olduğunu tümüyle unuturlar. Sonunda, bir başka koruyucu gücün gölgesine sığınırlar.

Kimi zaman, devlete böyle rahat ve gösterişli yaşam yüzünden gelen kocamışlık, devletin sahibi olan egemenin, kendi ka-

bilesi dışından yeni yardımcı güçler edinmesiyle geriletilmek istenebilir. Devlete taze ve keskin güçler sağlama yoluna gidilebilir. Egemen, böyle güçler sağlayıp bunlardan ordu oluşabilir. Ve bu ordu, savaşlarda daha güçlü ve sıkıntılara karşı daha dayanıklı olabilir. Açlığa, kıtlığa daha çok dayanıklılık gösterebilir bu ordu. Böylece devlet ömrünü uzatabilir." (*Age.* c.I. s.383)

Devletlerin Belli Bir Yaşam Süresi Vardır

Hiçbir devlet ebedi değildir, günü ve zamanını doldurduğunda, yok olur, yerine daha dinamik ve güçlü olan gelir. Devletleri, sonsuz ve yıkılmaz görmek, devletin mirası üzerinde asalakça yaşayan, kendilerini geçmişle özdeşleştirerek hep kalıcı ve yenilmez sanan asalak kuşakların doğmasına sebep olur. Bu üçüncü ve dördüncü kuşaklar, öylesine bir 'zafer sarhoşu' olurlar ki, doğuştan yönetici ve kalıcı olduklarına inanırlar, kendilerinden başka kimsenin devleti yönetemeyeceği gibi bir kibirlilik yaşarlar. Böylesi yaklaşımlar, zaten, devletin sonunun geldiğinin işaretidir. Oysa devleti kuran ilk kuşaklar, büyük bedeller ödemiş, devleti yaşatmanın önlemlerini almış, deyim yerindeyse sürekli tetikte olmuşlardır. İbni Haldun devletlerin belli bir yaşam süreleri olduğunu belirtir ve şöyle der:

"Bilesin ki, öğesel-maddi evren, içindekilerle birlikte 'olucu' ve 'bozulucu'dur. Ne varlıklarının kendileri yönünden, ne de varlıklarının durumları yönünden kalıcıdır. Öyleyse, madenleri, bitkileri, insan ve öteki hayvanlarıyla tüm varlıklar, 'olucu' ve 'bozulucu'dur. Bunun böyle olduğu 'gözlenebilen' açık bir gerçektir. Varlıkların kendileri değiştikleri gibi, kendilerinde beliren ve burada özellikle söz konusu ettiğimiz insansı durumlar da değişir.

Bilimler doğuyor ve bir zaman sonra ölüyorlar. Sanatlar ve benzerleri de öyle. Ve tabii insanlarda beliren soy-sop durumları da öyle... Bu durumlar da ötekiler gibi 'olucu' ve 'bozulucu'dur. Zorunlu olarak... İnsan toplulukları içinde hiçbir kimse-

nin soy-sop durumundaki parlaklık, Adem'den kendisine dek uzayan bir atalar zinciri içinde kesintisiz süregelmiş değildir. Kimilerinin anlattığı gibi, soy-sopta her parlaklık durumunun bir öncesi vardır. Yani her parlak durum, bir 'başkanlıktan ve onurlu durumdan uzaklaşma'yı ve bir 'alçalışa, düşüşe doğru gidiş'i izler. Bu, şu anlama gelir: Her onur ve soy-sop parlaklığından önce, bu onur ve soy-sop parlaklığının bulunmadığı bir dönem olmuştur. Sonradan var olan her şey gibi... Soy-sopun parlak durumu, dört 'baba'da kalır.

'Bunun nedeni: Bir ululuğun, parlaklığın kurucusu olan kişi, kurduğu yapının hangi güçlüklerle oluştuğunu bilir ve ona göre, yapının her kesiminde bulunan ve oluşumunu, yaşamasını sağlayan nedenleri korur. Kurucu kişiden sonra gelen oğlu, babasına dayanır. Kurulmuş olan yapının durumuna ilişkin babasını dinler, babasından bilgiler ve öğütler alır. Ne var ki o konuda babasından eksiktir. Her işiten-dinleyen kişinin, gören-tanık olan kişiye oranla eksik oluşu gibi... Sonra bu ataların ardından üçüncü kişi geldiğinde, yalnızca kendinden öncekine uyma, benzeme olanağı bulunur. Ne var ki bu da bir öncekine oranla eksiktir o konuda. Her benzeyen kişinin, benzenen kişiye oranla eksik oluşu gibi... Sonra dördüncüsü geldiğinde, öncekilerin hepsinden yol ve yöntemce eksik olur. Ululuklarının yapısını koruyan nedenleri işe yaramaz duruma getirir. Yapıyı çöküntüye uğratır. Bu dördüncü kişi sanır ki (miras aldığı) o yapı, güçlük çekilmeden, kendiliğinden oluşmuştur. Sanır ki, salt o soydan geldikleri için doğal olarak kurulmuştur ululuk yapıları. Yakınlık bağındaki gücün ve başka nedenlerin etkisi olmamıştır sanır. Kendinde ve ailesinde, insanlarda bulunmayan üstünlük görür.

Bu kişi, ululuk yapılarının nasıl ortaya çıktığını, hangi nedenlerle kurulduğunu bilmez. Yalnızca 'soy'un bunu sağladığını sanır. Yakınlık-akrabalık bağının bulunduğu halkına, topluluğuna karşı da içinde büyüklenme duyar, böbürlenir. Kendisini tüm halkından üstün görür. Çünkü halkının kendine ve kendinden öncekilere uyup boyun eğdiğini görerek yetişmiştir, buna

güvenir, buna dayanır. Ve çünkü o boyun eğişin gerektirdiği tutumu, halka alçakgönüllülük göstermek, yönetilenlerin gönüllerini kazanacak davranışlarda bulunmak gerektiğini bilmez. Halkını boyun eğiyorlar diye küçük görür. Bu yüzden yönetilenler de o kişiye içerlerler. O nasıl kendilerini küçük görüyorsa, onlar da onu küçük görmeye başlarlar. Ve sonunda onun yerine başka birini geçirme yolunu tutarlar. Aynı soy kökeninin herhangi bir dalında, ama onun dizimi dışında bulunan birini alıp başkanlığa getirirler.

Çünkü yukarda da belirttiğimiz gibi, topluluk, yakınlık-akrabalık bağı yönünden bilinçlidir. Kendilerini memnun edeceğine ve dostluğuna güven duyduktan sonra başkanlığa getirirler o yeni kişiyi. Bu kez bu yeni başkanın dalları gelişir. Eskinin dallarıysa söner gider. Böylece eski ailenin egemenlik yapısı yıkılmış olur. Hükümdar ailelerinde de, kabileler, emirler ailelerinde de, yakın akraba topluluklarında da durum böyledir. Kentlerdeki hükümdar ailelerinde bir ailenin egemenliği düşerse, bir başka ailenin egemenliği doğar. Aynı soydan başka aile egemenlikleri ortaya çıkar. 'O dilerse sizi gönderir (yok eder) ve yeni bir halk getirir, Tanrıya güç değildir bu.' (Fatır suresi, ayet 16).

Soy-soptaki parlak durumun, dört babada kaldığını söylerken 'çoğunlukla' böyle olduğunu söylemek istiyoruz. Yoksa başa geçen ailedört babadan daha aşağıda bozulup dağılabilir. Ailenin egemenliği daha önce de yıkılabilir. Beşinci ve altıncı babaya da uzayabileceği gibi. Yalnız ailenin yönetimdeki egemenliğinin çöküşü ve yıkılışı, genellikle dördüncü kuşaklarda görülür: Bu kurucu, bir kurucuyu izleyen, bir yansılayıcı (mukallid), bir de yıkımcı olur."

İbni Haldun'a göre; devleti ilk kuran kuşaklar, devletin büyük bedellerle kurulduğunu ve yaşatılmasının güç olduğunun farkındadırlar. Aldatıcı zenginlikler içinde yüzmenin, dışındaki güçleri görmezlikten gelmenin, düşmanı küçümsemenin bir devletin sonu olacağını bilirler. Bu zorlukları yaşamayan, hazıra konan kuşakların alışkanlıkları değiştiğinde, yaklaşımları farklılaşır. 'Ken-

dilerine sevdalanırlar. İşte o zaman tehlike çanları çalar. Bu gerçeğe dikkat çeken ibni Haldun şöyle der:

"Birinci kuşak, ilkelliğin alışkanlıklarıyla yaşar. Geçim sıkıntısından ileri gelen kabalık, yabanıllık, sertlik, saldırganlık ile onurda ve ululukta ortaklık gibi özelliklerden uzak kalmaz. Yakınlık bağının keskinliği, hiç eksilmeden korunur bu kuşakta. Bu kuşakta olanların kılıçları keskindir, çevreleri korkutulmuştur. İnsanlar hep bunlara yenilir. İkinci kuşakta olanlarsa, durumları değişmiştir. Mülke ve bolluğa ulaşarak durumları değişmiştir. İlkellikten, göçebelikten uygarlığa, yerleşikliğe geçmişlerdir. Darlıktan bolluğa, geçim genişliğine kavuşmuşlardır. Onurda ve ululukta ortak yaşamdan, ululuğu bir başkanın kişiliğinde toplayıp, topluluğun öteki üyelerini, bu ululuğu elde etme çabasından uzak tutma aşamasına geçmişlerdir. Başkalarının üzerine yürüme üstünlüğünden uzaklaşıp, başkalarına boyun eğme küçüklüğünü seçmişlerdir. Bu nedenle yakınlık bağının keskinliği bir ölçüde geçmiştir. Bu kuşak aşağılanmaya, boyun eğmeye oldukça alışmıştır. Bununla birlikte, söz konusu kuşakta, birinci kuşaktaki özelliklerden birçoğu daha vardır. Bu kuşaktakiler, birinci kuşaktaki olanaklara yeniden sahip olabilecekleriyle avunup dururlar. Üçüncü kuşağa gelince; bu kuşaktakiler, ilkellik ve yabanıllık dönemini tümüyle unuturlar. Baskının kendilerinde oluşturduğu sinmişlikten ve ezilmişlikten ötürü ve gösterişli, eğlenceli yaşam alabildiğine arttığı için, başkalarına saldırıp üstün gelmenin ve yakınlık bağının tadını artık yitirirler. Nimetlere, mutluluklara alabildiğine gömüldükleri, göz kamaştırıcı yaşamda kendilerinden geçtikleri için... Bunlar bu yüzden 'devletin çocukları' oluverirler. Savunmaya ve korunmaya muhtaç kadınlar ve çocuklar gibi olurlar. Genelinde dördüncü kuşakta yıkılırlar. Devletin yaşam süresi, gücün duraklama çağma dek artıp sonra gerilemesi yönünden insanın yaşam süresi gibidir. Onun için insanların dilinde 'bir devletin ömrü, 100 yıldır' sözü ünlüdür. Devleti yıkabilecek gücün bulunmayışı bu süreyi artırabilir."

Devletin Göçebelikten Uygarlığa Geçişi

Devletler insanlar gibi doğar, gelişir ve yok olur. Aslında bu yok oluş değil, yerini yeni bir güce bırakma veya biçim değiştirme olarak da ele alınabilir. Devletler ilk kuruluş itibariyle ilkeldir, ilkellik zamanla yerini uygarlığa bırakır. Uygarlık, devletin ilkel sürecinin, ekonomik, sosyal, kültürel gelişiminin en üst sınırıdır. İster ilkel dönem olsun, isterse uygarlık aşaması devletlerin doğal gelişimidir, biri diğerinin devamı niteliğindedir. İbni Haldun, devletin göçebelikten uygarlığa geçişini şöyle değerlendirir:

"Devletler için aşamalar doğaldır. Çünkü devlet ve egemenliği oluşturan yengi, ancak yakınlık bağıyla ve yakınlık bağına bağlı katı, sert çıkış ve yırtıcılık alışkanlığı gibi özelliklerle sağlanabilir. Bu ise çoğu kez, göçebelikle birlikte bulunur. Öyleyse, devlet, kuruluşunda ilkellik aşamasındadır. Sonra, egemenlik oluşup yerleşince, bolluk ve esenlikli durumlar gelir ardından. Yerleşik yaşam ve uygarlıksa, bolluğu, çeşitli dallara yansıtmada, zenginliğin türlerini ve yollarını elde etmede kullanılacak zanaatları, iş ve ustalıkları yerleştirme biçiminde olur. Bunların herbirini üretmek ve geliştirmek için zanaatlar bulunur... Demek ki, bir devletin uygarlık aşaması, ilkellik aşamasını izler ister istemez. Zengince yaşam, kaçınılmaz biçimde devletin kuruluşunu izlediği için..."

Devlet, kuruluşu itibariyle, gerek kendi, gerekse de başka ülkelerin deneyimlerinden ders alır. Çeşitli devletlerin yaşadıkları tecrübelerden doğru ders çıkaranlar, hızla gelişir ve zenginleşir. Statükoya sarılarak, geçmişe sarılanlar, kendilerini tekrarlayanlar, adım adım çürür ve her an yıkılabilirler.

İbni Haldun şöyle der:

"Uygarlık aşamasında devlet adamları, çeşitli durumlarda, kendilerinden önceki devletlerde görülenlere uyarlar. O devletlerdeki durumlara bakarlar, o devletlerdekileri örnek alırlar. Bir devletin uygarlığı, o devletin büyüklüğü ölçüsünde olur. Çünkü

uygarlık gelişmeleri, zengince yaşama bağlı olan şeylerdendir. Zengince yaşamsa, servete, nimete bağlıdır. Servet ve nimet de, devletle ve egemenlikle birlikte olur. Ve devlettekilerin ele geçirdiklerinin ölçüsüne bağlı olarak gelişir. Demek ki, tüm bu sayılan şeyler, devletin ve egemenliğin gücü oranında kendini gösterir."

Devletin Her Aşaması, Yeni Bir Yaşam Biçimi Yaratır

"Devlet, çeşitli aşamalardan ve yeni yeni durumlardan geçer. Her aşamada, o aşamanın kendine özgü durumlarından dolayı, devleti ayakta tutanlar huy ve yaşam biçimini değiştirir. Öylesine ki, bu huy ve yaşam biçimlerinin benzerleri, bir başka aşamada bulunmaz. Çünkü, huy ve yaşam biçimi, doğal olarak, içinde bulunulan durumun yapısına, ortamına ve devletin yeni durumlarına bağlıdır.

Devlet aşamaları, çoğunlukla 5 aşamayı geçmez.

Birinci aşama; 'coşkuyla amaca ulaşma', karşı koyacaklara ve kendilerini savunacaklara üstün gelme, mülkü ve devleti ele geçirme, yani egemenlik kimlerin elindeyse, onlardan çekip alma aşamasındadır. Bu aşamada, topluma örnek nitelikteki devlet ileri gelenleri, ululuk kazanmada, devlet için mal biriktirmede, devlete ait olan şeyleri koruyup gözetmede, tutumlarıyla örnek olan egemenler, toplumlarından, hiçbir şekilde kendilerini ayrı tutmazlar. Neden ki, bunun böyle olması, yengiyi, başarıyı elde ettiren asabiyetin gereğidir. Asabiyetse, egemenliğin elde edilişiyle ortadan kalkmış değildir.

İkinci aşama; topluma karşı bağımsızlık sağlama ve 'tek adam olma' aşamasıdır. Toplumun öteki bireylerinin dışında egemen olma, öteki bireylerin egemenliği paylaşma ve egemenliğe ortak olmaya yönelik çabalarını önleme aşaması. Bu aşa-

mada, devletin egemeni, kendine yardımcı adamlar edinmekle, köle kökenli yardımcılar, yapay akrabalar sağlamakla ve bunların sayısını çoğaltmakla, egemenliği paylaşmak isteyen kabile ve aşiret üyelerinin saldırılarını bastırma yoluna gider. Kendisi gibi egemenlikte payları olduğunu ileri sürüp egemenlik için çekişenlerin saldırılarını... Devletin egemeni, bunları yetkeden uzaklaştırır, her yönden bunların önüne geçer ve bunları, başardıkları noktadan, izlerinin üzerine geri döndürür. Tüm yetki, kendi amacına uygun kalsın ve kurduğu ululukta, kendi ailesi, tek ve bağımsız bir duruma gelsin diye... Kendisinden öncekiler devleti kurmak için uğraşırlarken, ne tür sıkıntılar çekmişlerse, devletin bu aşamasındaki egemen de, kendisiyle çekişenlerle uğraşırken o tür ya da daha çok sıkıntılarla karşılaşır. Onlara karşı koymak ve onları yenmek için... Kendinden önceki devlet egemenleri, yabancılara karşı koymuşlardı, bu nedenle de, savunmalarında tüm kabile üyelerini yanlarında yardımcı olarak bulmuşlardı. Ama, bu aşamadaki devlet egemeni, yakınlarına karşı koyuyor. O yüzden, çok az yardımcı buluyor kendine. O da, yakınlık bağı olmayanlardan, yabancılardan... Onun için, iş, daha da güçleşiyor.

Üçüncü aşama; sıkıntılı iş ve uğraşlardan boşalma ve egemenliğin, insanın doğal olarak can attığı meyvelerini toplayarak rahatlama aşaması. Mal ve servet edinme, kalıcı izler bırakma, uzaklarda ve gelecekte güzel anılarla anılmayı sağlama gibi... Bu nedenle, egemen, bu aşamada, vergi, haraç toplamaya, girdileri çıktıları hesaplamaya, bütçe yapıp ekonomiyi düzenlemeye, kalabalık nüfusların yaşayabileceği binalar yaptırmaya, büyük yapıtlar, geniş kentler ve yüksek yüksek heykeller oluşturmaya koyulur. Ulusların ileri gelenlerinden ve çeşitli kabilelerden gelen elçilere, armağanlar verir. Bununla birlikte, yardımcılarını, çevresini genişletmeye çabalar. Mal vererek, ün ve önem kazandırarak, çevresindekilerin durumlarıyla ilgilenir... Egemen, bu

durumla, barış yaptığı devletlere karşı övünür, savaşacak devletlere de korku salar. Bu aşama, devlet egemenlerinin bağımsız davranabildikleri aşamaların sonuncusudur. Çünkü anlatılan aşamaların tümünde, devlet egemenleri, kendi düşünceleriyle bağımsız olarak davranırlar, üstünlüklerini kurarlar ve kendilerinden sonrakilere gerekli yolları açarlar.

Dördüncü aşama; yetinme ve barış aşamasıdır. Bu aşamada, devletin egemeni, kendinden öncekilerin meydana getirdikleriyle yetinip hoşnut olur. Kendi gibi devlet egemenleriyle hiç dövüşmeksizin barış içinde bulunur.

Beşinci aşama, saçıp savurma aşamasıdır. Devletin egemeni, bu aşamada, kendinden öncekilerin toplayıp biriktirdiklerini, şehvetler, zevkler ve dostlarına, toplantılarında bulunanlara gösterdiği cömertlikler uğruna tüketici durumundadır. Ve kötü dostlar edinmesi, 'süprüntü yerlerindeki yeşillik' niteliğindeki güzel, ama kötü kadınlarla düşüp kalkması, bunlara, kendi başlarına üstesinden gelemeyecekleri ve neyi yapmaları, neyi yapmamaları gerektiğini bilemeyecekleri önemli devlet işlerini bırakması, dostlarına ve ehil olmayanlara devletin işlerini bırakırken, bunun, kavim kabileden büyük dostlarını ve atalarının yardımcılarını incitir olması nedeniyle gücünü tüketir. Bundan dolayı, o eski yardımcılar içerlerler ve artık yardım etmeyip egemeni kendi durumuyla başbaşa, yalnız bırakırlar. Sonra, askerlerine verilmek üzere ayrılanları, kendi özel istekleri alanında çarçur etmesi, araya perde koyup olaylarla yüzyüze gelmekten kaçınması ve bağlantıyı koparması da olur bu arada. Bu tutumsa, kendinden öncekilerin kurduklarını yıkıcı, onların oluşturduklarını altüst edici olur. Bu aşamada, devlette, doğal olarak yaşlılık başlar. Süregen hastalık, gövdeyi sarar. Artık, hasta, kolay kolay kurtulamaz bundan, iyileşmesi söz konusu olamaz. Ve devlet yıkılıncaya dek, bu durum sürer gider." (*Age*. c.II. s.15)

Hükümdarın, Yabancı Dostlar Edinmesi

İbni Haldun sık sık devletlerin kabile ve yakınlık bağı ile kurulabileceğini belirtmektedir. 'Yakınlık bağı' kavramı göreceli-dir. Kimi zaman aile, kabile, aşiret, ulus, ülke, din, ideoloji veya siyasal güç, 'yakınlık bağı' olarak değerlendirilebilir. Yoksa, salt 'yakınlık bağı'nı aile veya aşiret gücü ile sınırlamak sorunun özünü kavrayamamak anlamına gelir. Devletler başlangıç itibariyle, güvenilir toplulukların kendi aralarındaki dayanışmaları ile kurulur ve gelişir. Zamanla palazlanan hükümdar, her şeyin kontrolünü kendi elinde toplamak, tek başına söz sahibi olmak ister. O aşamadan sonra, yakınlarıyla kurduğu devletin ortaklarını tek tek etkisizleştirir. Gün gelir yalnız kalır, bu kez yalnız kalan hükümdar, 'yeni dostlar' edinir, onların gücüyle varlığını sürdürmeye çalışır. İçte desteğini kaybeden hükümdar, dışta her an bir saldırı veya paylaşımla karşı karşıya kalır veya 'yeni dostlarının' bitmez tükenmez istekleri ile karşılaşır. Bu aşamadan sonra, devletin varlığını sürdürme şansı yoktur, üzerinde yükseldiği temeli, kolonları dinamitlemiştir ve artık yaşama şansı yoktur. Bu konuda İbni Haldun şöyle demektedir:

"Devlet başkanı, toplumuna dayanarak işini sonucuna ulaştırır. Toplumu yakınlık bağı olanlardır. Bunlar görevlerindeki yardımcılardır aynı zamanda. Devletine başkaldıranları, bunların gücüyle bastırır, ülkesinin sorunlarını çözmeye, devletin yöneticiliklerine, devlet gelirlerini toplamaya, bunların içinden seçtiği kimseleri atar. Çünkü bunlar, başkalarına üstün gelme işinde ve birinci aşama boyunca, tüm öteki önemli konularda yetkisini paylaşan ortaklarıdır.

İkinci aşamaya gelindiğinde, onlardan ayrılıp bağımsızlaşarak, ululuğu tek başına ayakta tutmak ve onları devlet işlerinden uzaklaştırma olanağı belirdiğinde, o kimseler, bu kez devlet başkanının düşmanları arasına girip gerçek birer düşman oluverirler. O zaman devlet başkanı, yetkisini ve yönetimini, onlara

karşı savunmak ve onları devlet işlerine ortak olmaktan çıkarmak için, kendi kabilesinden, kendi soyundan sopundan olmayanların yardımlarına başvurma gereğini duyar. Eski ortakları bırakıp yeni dostlar edinir, onları önemli görevlere getirir.

İşte bu durum, devletin kendi içine kurt düşürdüğünü gösterir. Onulmaz hastalığının belirtisidir bu. Yenginin dayandığı kabile tutkunluğu bozulduğu için. O günden başlayarak, devlet adamlarının sağlıklarını bozan yürek sıkıntısı geldiği, devlet başkanına karşı düşmanlık oluştuğu için. Bunlar devlet başkanına içerlerler, onun için başına dertler, belalar gelmesini beklerler, dilerler bunun zararı da, döne dolaşa devlete dokunur. Böyle bir devletin söz konusu hastalıktan kurtulması, artık beklenemez. Çünkü, zamanla, bu hastalık, gelecek kuşaklarda daha pekişip güçlenir. Ve devletin izi bile kalmayana dek sürüp gider." (*Age.* c.II. s.26)

Devlet Başkanı Üzerinde Kurulan Egemenlik

Geçmişte yakınlık bağı ile kurulan devletler, zamanla, geçmiş yakınlık bağlarından uzaklaşır, yeni yakınlık bağları ve çıkar ilişkileri temelinde şekillenir. Kimi zaman biçimsel olarak devlet başkanı veya yöneticiler yerel seçilse bile, ilişkide bulunduğu etkin güçler, ahtapot gibi, yerel yöneticilerin çevresini sarar, onları kendi amaçlarının birer kölesi durumuna getirirler. Bu toplumun ileri gelenleri, egemen ülkenin kültürüyle yetiştirilir, bunlara olanaklar sunulur, ülkelerine davet edilir, bu kimselere karşı cömert davranılır ve egemen gücün düşünceleri ve çıkarları temelinde yetiştirilir. Bunlar, biçimde yerel olurken, asıl itibariyle uluslararası egemen gücün istekleri doğrultusunda hareket ederler. Bu duruma bir anda gelinmez, uzun süreli bir hazırlık sonucu gelinir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı gerileme yüzyılı olarak ifade edilir. Bu dönemin pa-

dişahları, vezirleri, aydınlarının birçoğu Avrupa ülkelerinde eğitim alır, sık sık oralara davet edilir. Adeta kendilerine bağlı insanlar kuşağı yetiştirilir. Askeri yöneticilerin birçoğu bu egemen güçler tarafından yetiştirilir. Daha sonraki yıllarda da bu bağlar sürer ve devlet üzerindeki etkileri devam eder. Öyle bir duruma gelinir ki, görünüm itibariyle yereldirler ama, aslında düşüncesi ve kişiliğiyle egemen gücün çıkarları doğrultusunda şekillendirilmişlerdir.

İbni Haldun devletlerin veya devlet başkanlarının egemenlerin etki alanına girmelerinin nedenini şöyle açıklar:

"Birincisi: Devlet egemenliğine kavuşulmadan önce dostluğa girenlerin durumlarında örnek alınacak bir özellik oluşur. Onun için de, bu tür dostlukla, soy bağından gelen yakınlık arasında, pek bir ayrım kalmaz. Pek az kimseler katında olur ayrım. Bunun için, söz konusu türden bir bağla topluluğa girip, dostluk kazanmış olanlar, o topluluktaki kan bağıyla birbirlerine bağlı olanlarla, hısım akrabalar arasına geçerler. İkinci neden: Devlet egemenliğinin kuruluş döneminden önce oluşmuş dostluk ve yakınlık, aradan zaman geçmesiyle, devlet başkanının soyundan gelenlerin zamanlarına göre, daha eski bir zamana sahip olur. Bu yüzden, o dostlukla kurulan kaynaşmanın kökeni gizli kalır. Bu kaynaşmadaki bağ, çoğunlukla soy bağı sanılır."

Egemen güçler, devletin tepe noktalarında etkin olan kimselere ve güçlü ailelerin çocukları veya yakınlarına zengin ve şatafatlı bir yaşam sunar, onları şatafatlı yaşam içinde boğar, bu kimseler devlet gibi ciddi bir organizasyonu sürdürebilecek yetenekleri yitirir ve tembelleşirler, bunların görevlerini, egemen gücün kontrolündeki kimseler yapar. Devletin yöneticileri artık biçimseldir ve hiçbir fonksiyonları yoktur. Nitekim günümüz yöneticilerinin yaşam biçimleri, ailelerinin durumu, şımarık yaşamları bunu göstermektedir. İbni Haldun da bu gerçeğe dikkat çeker:

"Onu, bu duruma, onun içinde bulunduğu gösterişli yaşam hazırlar. Bu yaşantı biçimi, onu, zengin ve gösterişli yaşamın

otlaklarında başıboş ve alabildiğine otlatır. Devlet işlerine bakmayı, onun aklına getirmez. Bırakmaz ki, o, devlet işlerine tam anlamıyla bağımsız biçimde egemen olabilsin... Bu durum nedeniyle, hükümdarın devletteki işinin, yalnızca, tahtta oturmak, sertçe bağırıp çağırmak ve perde ardında kadınlarla düşüp kalkmak olduğunu düşünür. Devlet işlerinde çözümü gereken sorunları çözmenin, sonuca bağlamanın, buyruk vermenin ve yasa koymanın, ordunun durumuyla, mali işlerle ve sınırlarla ilgilenmek gibi, hükümdarın doğrudan ilgili olması gereken işlerin de, yalnızca vezire (günümüzde bürokrat) düştüğüne inanır... Giderek devlet egemenliği vezire (bürokrasiye) geçer. Üzerinde baskı düzeni kurulup etkinlikten uzaklaştırılmış olan devlet başkanı, kimi zaman uyanıp durumu kavrayabilir. Etki ve baskı altından çıkıp kurtulmaya yönelebilir. Devletteki egemenlik, eski ölçüsüne ve niteliğine dönebilir... Ancak bu durum, çok az görülür. Çünkü devlet, bir kez, vezirlerin ve yardımcıların etkin baskıları altına girdikten sonra, o, öyle sürüp gider. Devletin o baskıdan kurtulabilmesine çok az rastlanır." (*Age.* c.II. s.27)

Devletin Niteliğine İlişkin

"Devlet, insanoğlu için doğal bir yükselme aşamasıdır. Çünkü, insanların yaşamları ve varlıklarını sürdürmeleri, ancak, yiyecek ve öteki zorunlu gereksinmelerini elde edebilmeleri için bir arada yaşamaları ve yardımlaşmalarıyla olasıdır. Biraraya geldiklerindeyse, beliren zorunluluk, onları, birbirleriyle iş yapmaya, ilişki kurmaya, gereksinmeleri birlikte karşılamaya zorlar. Ve birini, elini uzatıp arkadaşındakini alarak gereksinmesini karşılamaya iter. İnsanoğlunun doğal yapısındaki haksızlık, kiminin kimine düşmanlığı gibi hayvansılıktan ötürü... Kendisine haksızlık ve düşmanlık yönelen kimse, öfkesine ve saldırma dürtüsüne uyarak ve bu konuda insana özgü gücün, duygunun

sürüklenmesine göre karşılık verir ona. Bu yüzden de, öldürmeye yolaçabilecek kavgalar meydana gelir. Bu da, kargaşaya, kan dökmeye, kişileri yok etmeye götürür. Buysa, insan türünün kesilmesi sonucunu doğurur. Ne var ki, bu koruma işi, insanların kalıcılıkları, bir egemen olmaksızın, başsız kalarak olanaklı değildir. İnsanları birbirine karşı koruyacak bir egemen baş olmadan... Bundan dolayı, insanlar bir buyurucuya, kaçınılmaz biçimde gerek duymuşlardır. Söz konusu buyurucu, onların üzerinde egemen olan baştır. Bu egemen, insanoğlunun doğal yapısının gereğine uygun olarak, ezici ve 'hükmedici' hükümdardır. Böyle bir oluşum için bir yakınlık bağı gereklidir. Çünkü, birtakım isteklerle ortaya atılmalar ve karşı koymalar, yakınlık bağı olmadan sonuca ulaşamaz.

Ve devlet denen şey, onurlu yerdir. Ona karşı istekler yöneltip onu isteyenler çok olur. Karşı koymalara da gerek duyulur. Bunların hiçbiri de, yakınlık bağı olmadan gerçekleşemez. Yakınlık bağları çeşitlidir. Her yakınlık bağının da kendini izleyen topluluğa karşı bir güç göstermesi, baskın gelme çabası olur. Bununla birlikte gerçekte devlet egemenliği, her yakınlık bağı olanın eline geçmez, yalnızca halkı kendine adamakıllı bağlayabilen, mal ve vergi toplayabilen, elçiler gönderebilen, sınırları koruyabilen ve kendinin üzerinde ezici güç bulunmayan topluluğun eline geçebilir.

İşte, devlet egemenliğinin anlamı ve herkesin bildiği devlet gerçeği de budur. Öyleyse sınırları korumak, mal ve vergi toplamak, elçiler göndermek gibi işlerden bir kesimini yapmaya güç yetiremeyen bir hükümdar, eksik bir hükümdardır. Onda, devlet egemenliği tam gerçekleşmiş değildir. Yakınlık bağının gücü, tüm öteki toplulukları egemenliği altına almaya, tüm öteki elleri kırmaya yetmeyen ve kendisinin üstünde, başkasına özgü bir yönetim makamı bulunan kimse de eksik hükümdardır. Onun da devlet egemenliği gerçekleşmiş değildir." (*Age.* c.2. s.34)

Baskıyı Arttırmak Zararlıdır ve Devleti Batırır

Devletleri baskı yöntemi ile, şiddetle ayakta tutmak, varlığını şiddet üzerinde sürdürmek, devlet yönetmenin bir biçimidir. Baskıcı ve zulmedici sistemler, zulmü silah olarak kullananlar, günü gelir, kendi zulümlerinin kurbanı olur.

İbni Haldun şöyle der:

"Devlet, başkanının kendisinde ve cisminde var olan şey değildir. Yani, devlet başkanının biçiminin ya da yüzünün güzelliği, gövdesinin büyüklüğü, bilgisinin genişliği, yazısının düzgünlüğü, zihninin keskinliği gibi şeyler değildir halkın yararına olan. Halkın yararına olan, halka devlet başkanı olmaktır. Çünkü, devlet başkanlığı, hükümdarlık, göreceli (izafi) niteliklerdendir. Göreceli nitelik de, birbirlerine göre nitelik kazanan iki şey arasındaki 'nispet'tir. Öyleyse egemen devlet başkanının anlamı şudur: Devlet başkanı, yönetilen halkına sahip olan, yönetilenlerin işlerine bakan ve onları görüp gözeten kimsedir. Egemen devlet başkanı, yönetilen halkı olan, yönetilen halk da, egemen devlet başkanı bulunandır biçiminde bir görecelik söz konusudur. Devlet başkanının halkından dolayı kazandığı nitelik, 'meleke' diye adlandırılır. Meleke de, onun, halkına 'malik' (sahip, egemen) olması demektir.

İşte bu meleke ve ona bağlı olan şeyler, en güzel biçimiyle, gerekli saygınlık çerçevesinde gerçekleşirse, devlet başkanlığından beklenip amaçlanan şey de, tüm yönleriyle gerçekleşmiş olur. Çünkü, söz konusu melekenin güzel, elverişli olması, yönetilenlerin yararınadır. Ama, bu meleke kötü, adaletten uzaksa, o zaman da yönetilenlerin zararına olur. Böyle olmadığı zaman, melekenin halkın yararına olması söz konusu edilebilir. Melekenin güzelliğiyse, döne dolaşa, halka iyi tutum göstermekle toplanır. Çünkü, devlet gücünü kullanan egemen, ezici, sert yaptırımlarla cezalandırıcı, insanların ille de suçlarını araştırıp günahlarını sayıp dökücü olduğu zaman, yönetilenleri, korku ve bir aşağı-

lık duygusu kaplar. Yönetilenler, kurtuluş için yalana, hileye, aldatmacaya sığınmaya başlarlar. Giderek, bu huyları, alışkanlık durumuna getirirler. Ve bu yüzden, görüşleri, ahlâkları bozulur. Kimi zaman da, baskı ve ceza yanlısı olan o egemeni, savaş alanlarında yalnız ve yardımsız bırakırlar. Savunmazlar onu. Düşüncelerin bozulmasıyla, onun korunması işi de suya düşer. Yönetilenler, çoğu kez, toplanıp onu öldürmeye bile yönelirler. Bu yüzden, devlet düzeni de bozulur, devlet çatısı altüst olur.

Baskıcı egemen, halkının üzerindeki egemenliğini ve halkı ezen tutumunu sürdürmeye güç yetirse bile, yakınlık bağı bozulur. Devlet düzeniyse, kökünden bozulur. Düzeni korumaya güç yetirilmeyeceği için... Ama, devlet gücünü kullanan egemen, halkına arkadaşça bir tutum gösterir ve halkının suçlarını ille de cezalandırmaktan vazgeçerse, halkı ona ısınır, ona sığınır, onun sevgisine kendini verir ve düşmanlarıyla olan savaşında, onun uğrunda ölümü bile göze alır. İşte o zaman, işler, her yönden düzelir.

Gelelim melekeye bağlı olan şeylere: Halka nimet, mutluluk vermek, halka arka olmak, koruyucu bir tutum göstermektir bunlar. Halkı savunmakla ve korumakla, gerçek anlamdaki egemenlik gerçekleşmiş olur. Halka nimet, mutluluk vermek ve iyilikte bulunmaksa, devletin başındakinin halkla birlik olduğunu, halkın yaşamıyla ve geçimiyle ilgilendiğini gösterir. Devletin başındakinin böyle tutumu, kendini halka sevdirmesinin temel etkenini oluşturur."

İbni Haldun, devleti yönetenlerin halkın seviyesine uygun pratik sergilemeleri gerektiğini söyler. Niyet ne olursa olsun, halkın sırtına gücünden fazla yük yüklemek, halka zarar verir. Modern deyimle, somut koşullara uygun somut politikalar üretmek yerine, soyut politikalarla halka dayatmalarda bulunmak, 'toplum mühendisliğine' soyunmak, gelişmenin değil, zulmün aracı olur. Bu gerçeğe dikkat çeken İbni Haldun şöyle demektedir:

"Bilesin ki, arkadaşça, yumuşak başlı tutum gösterme özelliği, uyanık ve çok zeki kimselerde az görülür. Arkadaşça tutum ve yumuşak başlı olma özelliği, uyanık olmayan ya da uyanık değilmiş gibi gözüken kimselerde görülür genellikle. Uyanık kimselerde çok az görülür, çünkü, bu kimseler, halka, güç yetiremeyecekleri yükleri yüklerler. Halkın kavradıklarının ötesindeki şeyleri de görüp kavradıkları ve gelecekteki sıkıntılı durumları, işlerin hangi sonuçlara varacaklarını daha başlangıçta hemen sezdikleri için... Bu yüzden halk mahvolur. Bundan dolayıdır ki, Peygamber, şöyle der: 'En güçsüzünüzün yürüyüşüne göre yürüyün!" Şeriat yasası koruyucusunun, yönetimin başında bulunan egemende, zekâda çok ileri gitmemiş olması koşulunu araması bundandır. Bu da, Ebu Süfyan oğlu Ziyad öyküsünden esinlenmedir:

Ömer, Ziyad'ı Irak Valiliğinden almıştı. Ziyad, Ömer'e; 'Beni niye uzaklaştırdın ey inanırların emiri? Valiliğin üstesinden gelemediğim için mi, yoksa bir hainlikten ötürü mü?' diye sordu. Ömer, şu karşılığı verdi: 'Bunlardan hiçbiri için uzaklaştırmadım seni. Çok olan aklının yükünü, halka yüklemek istemedim, o kadar!" işte bu olaydan esinlenerek yönetimin başında bulunan kimsenin aşırı zeki, aşırı akıllı olmaması gerektiği sonucuna varıldı. Ebu Süfyan oğlu Ziyad ve Âs oğlu Amr kadar... Çünkü yönetimin başında bulunanların bu denli zeki olmaları zulmün kaynağını oluşturur, devletin düzenini bozar.

Bundan anlaşılıyor ki, devlet adamında aşırı akıl, aşırı zekâ, bir eksikliktir. Çünkü, bu durum, düşüncede ölçüsüzlüktür. Nasıl ki, bönlük de düşüncesizlik de ölçüsüzlüğe varmaktır. İnsana özgü olan her niteliğin iki yanı da kınanasıdır. Övülesi olan, orta (dengeli) niteliktir. Savrukluk ve cimrilik karşısında eli açıklık, gözü kapalıca ataklık ve korkaklık karşında yiğitlik gibi. İnsansı niteliklerden başkaları da böyledir. Bundan dolayıdır ki, aşırı akıllı olan kimse, şeytansı niteliklerle nitelenir: 'Şeytan adam, şeytanlaşmış adam' gibi sözler söylenir." (*Age.* c.II. s.36)

Adalet Kurumu

Günümüzde, devletler 'yasama, yürütme ve yargı' biçiminde üç temel kuvvetle yönetilmektedir. Bu kuvvetlerdeki bir bozulma doğal ve kaçınılmaz olarak diğerine yansımakta, diğerini etkilemektedir. Bu doğaldır. Ancak, 'yargı' veya 'adalet' kurumunun çürümesi devletin yok olma ile karşı karşıya kaldığının somut göstergesidir. Bir başka deyimle, 'adalet' kurumu kalp gibidir, kalbi düzenli çalışmayan bir insanın her an ölümle karşı karşıya kalabileceği açıktır. Böylesi bir durumla karşı karşıya kalındığında, 'kalbi yıpratmamak gerekir' gibi, yersiz ve anlamsız ifadelerle sorunu görmezlikten gelmek, sorunun özünü kapatmak, 'yargı'ya yapılabilecek en büyük kötülüktür. Eğer sorun varsa sorunu görmezlikten gelmek yerine sorunun üzerine gitmek, gerekirse ameliyat yapmak en doğrusudur. 'Adaleti' asıl yıpratmak sorunun üzerine gitmemek, sorunun üzerini kapatmaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 'kadı'ların zalimliği üzerine bir yığın fıkra anlatılır. 'Adalet' kurumlarının halkın çıkarlarını korumak yerine, 'egemenin' çıkarlarını korumaya yeltenmeleri 'adalet' açısından ciddi bir sıkıntı yaratmaktadır. Kuşkusuz bunun asıl nedeni insanın 'ben' duygusunun egemenliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü, 'ille de saygı görmek, kendilerini onurlu göstermek isteyen kaba, korkunç bir sürü adam vardır ve bunların doğruyu söylemeye, bir şey bilmezlerken biliyor görünmek istemelerinin açığa vurulduğunu söylemeye dilleri varamaz bir türlü.' (Akt. **M.A. Ağaoğulları,** *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge yay. s.147).

İbni Haldun, bu nedenle 'adalet kurumu'nun önemine işaret eder ve şöyle der:

"Yargı, adalet işlerinin yürütülmesine yarayan mesleklerdendir. Bu görevin gerçek anlamı, yargıçtan alınan izinle ve yetkiyle, insanlar arasında, insanların yararlarına ya da zararlarına ta-

nıklık yapabilecek, istendiğinde tanıklık yapabilecek nitelikte gözlemde bulunmaktır. İstendiğinde tanıklık etmek, çekişmelerde durumu belgelemek, defterlere yazmak ve insanların haklarını, mülklerini, borçlarını ve öteki işlemlerini koruyacak biçimde kayıtlar yapmak amacıyla yapılır bu görev. Bu görevde bulunmanın koşulu, şeriatın istediği biçimde güvenilir ve kınanmışlık damgasından uzak olmaktır.

Yargıca bu konuda düşen görev, söz konusu görevde olanların durumlarını incelemek, nasıl yaşadıklarını ve ahlâklarını açık seçik ortaya koymaktır. Bu, söz konusu görevdekilerde 'adaletli' olma koşulunun bulunup bulunmadığını öğrenmek için gereklidir. Yargıç bu konuda, kendine düşeni savsaklamadan yerine getirmelidir. Neden ki, insanların hukukunu korumak, söz konusu görevdeki insanların tutumlarına bağlıdır. Bu konudaki sorumluluk, her yönden yargıçların omuzundadır. Yargıç, söz konusu görevdekilerin durumları için güvence vermiş sayılır ve gerektiğinde zararı karşılar. Aranan koşullarda, insanlar, söz konusu göreve getirildikleri zaman, güvenilirlik dereceleri yargıçlarca bilinmeyen kimselerin ortaya çıkmaları bakımından da çok yararlı olacaktır. Kentler, çok yayılıp geniş-lediği, insanların durumları her zaman aydınlık olmadığı ve yargıçlar, birbirlerini dava edenler hakkında kararlarını verirken güvenilir belgelere dayanmak zorunda bulundukları için, açıklanan nitelikteki insanları, söz konusu göreve getirmek zorunludur. Yargıçlar, belgelerin, kanıtların ne ölçüde sağlam olduğu konusunda, söz konusu görevdekilere güvenirler çoğunlukla.

'Adalet' sözcüğü, içerik bakımından, ne olduğu açıklanan bu görevle 'şeri adalet' arasında ortak bir anlamı kapsar. 'Şeri adalet' arasında kavram ki, eleştirinin kızkardeşidir o. (Yani güvenilirlik anlamındaki adalet, güvenilmezliği ortaya çıkaran eleştiriyle birlikte anılır.)"

Devletlerde 'Kılıç' ve 'Kalem'

Devletlerin iktidarını korumak için şiddete başvurmaları doğaları gereğidir. Makyavel şöyle der: "Hükümdarlığa halkın veya büyüklerin yardımıyla erişilir, çünkü her şehirde bu iki temayül mevcuttur. Bundan şu doğar ki, halk büyüklerin tahakkümü ve zulmü altında kalmamayı arzu eder; büyükler ise halkı tahakküm ve zulüm altında tutmak isterler... Bu ciheti açıklamak için derim ki, büyüklerin davranışları başlıca iki türlü mütaala olunabilir, ya tutumları ile o şekilde hareket ederler ki, her hususta senin talihine bağlanırlar veya bağlanmazlar, bağlananlara ve soyguncu olmayanlara itibar edilmeli ve onları sevmelidir." (**Machiavelli**, *Hükümdar*, Düşünen Adam yay. s.48)

İbni Haldun, 'kılıç' ve 'kalem'in devlet yönetimindeki önemini şöyle belirtir:

"Bilesin ki, 'kılıç' ve 'kalem', ikisi de, devletin başındakinin, yönetimi için yardımına başvurduğu birer araçtır. Ancak, devletin ilk döneminde, yönetimi yörüngelerine oturtma süresi içinde, kalemden daha çok askersel çabalara başvurma gereğini duyar. Çünkü, bu dönemde, 'kalem', yalnızca hizmetçidir, egemenliğin hükmünü yürütme hizmetindedir. 'Kılıç' (askerlik) ise, egemenlik yükümüne ortaktır devlet başkanıyla. Devletin son döneminde de, bu, böyledir... Devleti ayakta tutan devlet adamları, başlarına gelen... yaşlılık nedeniyle azalmışlardır. Bu sıralarda, devlet ister istemez, sırtını 'kılıç erbabı'na yaslama gereğini duyar ve böylece, iki dönemde de, kılıcın üstünlüğü olur kalem gücüne. 'Kılıç erbabı' (komutanlar), daha geniş yetki, daha çok dünyalık ve daha parlak kazanç sahibi olurlar.

Devletin orta (yaş) dönemine gelince, bu döneminde, devletin sahibi, bir ölçüde de olsa, 'kılıç' işlevine 'ihtiyaçsız' görür kendini. Çünkü, artık, yönetimi yörüngesine oturtmuştur ve artık, baştakinin devlet malını toplayıp depo etme, devletlerle övünç yarışlarına girişme ve hükmünü yürütme gibi, egemenli-

ğin meyvelerini toplama işiyle uğraşmanın dışında bir kaygısı olmaz. Bu meyvelerin toplanmasındaysa, 'kalem' yardımcı olur kendisine. Dolayısıyla, kalem işlevinden yararlanma çabası, daha geniş çapta görülür. 'Kılıç'larsa, uyudukları kınlarında işlemez durumda bırakılır. Meğer ki, bir çekince belire ya da kılıçların kınlarından çıkınasını gerektiren bir 'açık kapama' zorunluluğu doğa... Bunun dışında, kılıca gerek duyulmaz. İşte bu dönemde 'kalem erbabı', kendilerine duyulan gerekten ötürü, en geniş etkinliğe, en üstün yere, en büyük nimete ve servete, devlet başkanıyla en yakın ilişkiye, onun huzuruna en çok gidip gelme olanağına ve onunla en çok yalnız kalabilme şansına sahip düzeydedirler. Neden ki, bu dönemde, 'kalem', egemenliğin meyvelerinin toplamasında, meyvelerin dağıtımını denetlemede, çevresiyle ilişkilerin sürekli kılınmasında, durumlarıyla övünme gösterilerinde, devlet başkanının yardımına başvurduğu güçlü bir araçtır." (*Age.* c.II. s.159)

Savaşlar ve Savaş Yöntemleri

İnsanlık tarihi savaşlar tarihidir. İktidar olma hırsı, egemenlik, varlığını sürdürme, fetih veya ne amaçlı olursa olsun, çeşitli nedenlerle insanlık, savaşmanın bir gerekçesini bulmuştur. Kuşkusuz her savaş aynı nedenle değildir. Bütün savaşları aynı kategoride değerlendirmek kaba bir yaklaşımdır. Fetih amaçlı bir savaş ile kendini korumak amaçlı bir savaşın niteliği aynı değildir. Öyle devletler vardır ki, asıl geçim kaynakları savaştır, ekonomileri savaş sanayisine dayanmaktadır. Örneğin, günümüzde birçok Batı devleti özellikle İngiltere ve Amerika ekonomileri savaş sanayiine bağlıdır, bu ülkeler bir gerekçe bularak sürekli bu sanayiyi dinamik tutmak durumundadır. Nitekim birkaç asırdır, bir gerekçe bularak dünyayı sürekli bir savaş ortamında tutmaktadırlar. İnsanlar bazen savaşarak geçimlerini sürdürmekte-

dirler. Bu topluluklar savaşı bir amaç haline getirmişlerdir. Her zaman bir gerekçe yaratarak zayıf gördükleri topluluklara saldırmışlardır. Ya da haksızları ve zalimleri bertaraf etmek için sürdürülen savaşlar vardır. Bu tür savaşlar ise, meşrudur.

İbni Haldun savaşların nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

"Savaşlar ve türlü öldürüşmeler, Tanrının yarattığından bu yana, yaratıklar arasında var olagelmişlerdir. Buysa, insanlardan kiminin kiminden öç almak istemesi kökenine dayanır. Her bir yan için, öbür yana karşı yandaşlar arasında bir kenetleşme oluşur. Savaşa kışkırttılar da, iki yan, karşı karşıya geldiler mi, yanlardan biri, öç almaya yönelirken öbür yan da kendini savunur. Ve sonuçta, savaşlar patlar. Öç alma eğiliminin nedenleri, çoğu kez, ya kıskançlık ve karşılıklı yarıştır, ya hakkı çiğnemektir, ya Tanrı ve din için öfkelenmedir, ya da devlet için coşup egemenliği iyice yerleştirme çabası göstermedir.

Birinci neden, daha çok, komşu topluluklar ve karşı karşıya bulunan 'aşiret' ve kabileler arasında olur. İkinci neden, yani hakkı çiğneme, daha çok çölde yaşayan yabanıl toplumlardan gelir. Arap, Türk, Türkmen, Kürt ve benzeri toplumlardan... Çünkü, bu tür toplumlar, geçimlerini, süngülerine bağlamışlar ve geçim yollarını, başkalarının ellerindekini alarak sağlama yolunu tutmuşlardır. Bunlara, karşı, ellerindekini koruma çabasını gösteren oldu mu, hemen savaş açarlar ona. Bu tip toplumların bu amaç dışında bir erekleri yoktur. Ne makam, ne devlet egemenliği... Bunların tek istekleri ve gözlerini diktikleri yön, baskın yapıp insanların ellerindekini almaktır. Üçüncü nedenin şeriatça adı 'cihad'dır. Dördüncü nedene gelince; bu da, devletlerin, başkaldıran ve boyun eğmek istemeyenlerle savaşlarında görülür. Bunlardan ilk ikisinin yol açtığı savaş, azgınlık ve 'fitne' savaşları, son iki nedenin yol açtığı savaşlarsa 'cihat ve adalet savaşları' diye nitelenir." (*Age.* c.II. s.183)

Savaşların birçok nedeni vardır. Sonuç itibariyle, savaş, 'hile ve oyun' üzerine kuruludur.

Thucydides, 'Polopenez Savaşı Tarihi' adlı kitabında kitabında Atinalılarla Spartalılar arasındaki savaşı değerlendirirken şöyle der: "Savaş ise vahşi bir öğretmendir ve size yalnızca ahlâksız olmayı değil, aynı zamanda ahlâksızlıklarınızı iyi görünen şöhretler ardına saklamanızı da öğretmektedir." (Akt. **Deniz Ülkü Arıboğan**, *Kabileden Küreselleşmeye*, s.38)

Savaşta Yengi, Yenilgi

"Her oyun kendi kuralları ölçüsünde oynandığı zaman kazanılır. Sonuç itibariyle ister devlet yönetimi, isterse savaş yönetimi olsun ustalık gerektirir. Çünkü, yönetmede esas amaç, hüküm gücüdür. Bu bakımdan yönetende iyi niyet aranmaz; her şey kuralına göre oynanır. O halde oyun ve kural çok önemlidir... Yönetme sanatında, gizemli, uyanık, güçlü ve iyi görünmek oyunun gereğidir. Kurban üzerinde etki bırakmak önemlidir. Bu etki kimi zaman çıplak zor; kimi zaman inceltilmiş ve estetize olmuş kibar bir davranış, bir gülümseme olabilir." (**İbrahim Ülger**, *Sömürgecilik*, Beşeri yay. s.562-563)

İbni Haldun savaşlarda yengi ve yenilgi gerçeğine dikkat çeker ve şöyle der:

"Savaşta yengi sağlanacağı kesin söylenemez. Nice nedenleri gözönünde tutulup hazırlıkları yapılmış olsa bile, savaşta başarı ve yengi elde etmek, bir şans ve rastlantı işidir denilebilir. Bunun açıklaması da şudur: Çoğunlukla, yenginin nedenleri birtakım görünür etkenlerde toplanır. Asker, asker çokluğu, yeterli silah, yeni silah, çokça yürekli savaşçı, sıra ve savaş düzeni, savaşı canla başla yapmak ve benzeri etkenlerdir bunlar. Bir de gizli oluşturulan etkenler vardır. İnsanları aldatma, 'gafil avlamaya' yarayan panik yaratma ve berbat haberler uydurma çabaları, daha öce davranıp yüksek kesimleri tutarak, aşağıda kalan düşmana korku, kuruntu verecek biçimde savaşmak, ormanlık ya da

düz arazide pusuya yatıp ya da engebeli kesimlerde, düşmana gözükmeden bekleyen askerlerin fırsat bulunca birden ortaya çıkmaları, ki o sırada, düşman çıkmazda bocalıyor ve kurtuluş için yol arıyordur... Örneğin düşmanların yüreğine korku salmabilir. Bu korku düşmanların tümünü sarabilir ve merkezleri, bu korkuyla bozulup yenilgiye uğrayabilir... Çarpışan iki yandan ikisi de, yengi sağlama amacıyla, çok şey yapma yoluna gideceği için, bu arada, gizli oluşturulan etkenler de söz konusu olabilir. İki yan için de başvurulan yolun başarı sağlamakta etkin olması şarttır, zorunludur. Onun için, peygamber, 'savaş hiledir, aldatma oyunudur' demiştir. Bir Arap atasözü: 'Öyle bir hile vardır ki, başlıbaşına, bir kabileden bile daha çok işe yarar' der. Şimdi anlaşılmıştır ki, savaşlarda yengi sağlanması, çoğu kez, görünürde belli olmayan, gizli gizli oluşan etkenlere bağlı olarak gerçekleşir. 'Şans işi' sözü de, 'birtakım sonuçların gizli nedenlere bağlı olmasından meydana geliyor' anlamındadır.

Turtuşi (ölümü: H.520-M.1126) şunları yazıyor: 'İki yandan birinde, yüreklilikleriyle ünlü savaşçı sayısının öbür yandakinden daha çok olması yengi nedenlerindendir. Örneğin, iki yandan birinde 10 ya da 20 ünlü yürekli savaşçı bulunsa da, öbür yandaki ünlü yürekli savaşçı sayısı (10'a karşı) 8, ya da (20'ye karşı) 16 olsa, savaşçı sayısı 1 sayı çok olan yan başarı sağlar' demektedir.

Savaşlardaki yengi, başarıya götüren gizli ve doğaüstü nedenlerin varlığı konusundaki anlattıklarımıza, ün ve iyi tanınmış olma konusu da eklenebilir. İnsanlar arasında, hükümdar, bilgin, iyi kişi ve genellikle erdemleri kendinde toplamış görünenlerden hangisi olursa olsun, üne ve iyi tanınmışlığa layık olan çok az bulunur. Kötü olarak ün yapmış birçok kimse, gerçekte iyidir, birçok ünü sanı duyulmamış, bırakılıp geçilmiş olan kimse de, gerçekte ün kazanmaya layıktır ve ün onun hakkıdır. Kimi zaman da, ün, tam adamını bulmuştur ve adam, haklı olarak ün kazanmıştır.

Bunun böyle olmasının nedeni, ünün ve iyi tanınmışlığın, duyulan, işitilen haberlerle oluşmasıdır. Oysa, ondan ona geçerken haberdeki temel nitelik ve amaç unutulur. İşe, bağnazlık, yalan dolu abartmalar karışır, kuruntular karışır, anlatılan öykülerin gerçek durumlara uyup uymadığını bilememe karışır, sinsice yakıştırmalar, karıştırmalar, uydurmalar, ya da aktaranının bilgisizliği yüzünden bunların hepsi olabilir. Sonra ulu kişilere, dünyalıklı makam sahiplerine yaranıp yakınlaşma çabaları, örneğin, övmeler, dalkavukluklar, övgüsü yapılanların durumlarına ilişkin beğeni gösterileri, durumları çok güzel gösterip yaymalar da karışır işin içine. İnsanlar övgüde bulunma (dalkavukluk) sevgisiyle doludurlar. Dünyalığa ve makam, servet gibi dünyalıklara düşkündürler. Çoğunun, erdem kazanma yolunda çabası ve erdemlileri bulma konusunda bir yarış eğilimi yoktur."

Savaşlar çeşitli nedenlerle sürdürülebilir. Savaşı sürdürmenin haklı nedenleri de olabilir. Çinli düşünürün şu sözleri, nasıl bir dünyadan yana olmak gerektiğini özetler: "Silahlar, uğursuz araçlardır, aydınlanmışlara özgü değildir. Ortada onları kullanmaktan başka seçenek yoksa, dingin ve hırssız olmak, zaferi kutlamamak en iyisidir. Zaferi kutlayanlar, kana susamışlardır ve kana susamışlar dünyada kendi yollarını uygulayamazlar." (*Age.* c.II. s.194)

Vergi Toplamada Azlık ve Çokluğun Nedenleri

İbni Haldun, devlet politikalarının her zaman aynı olmadığını belirtir. Yeni kurulan bir devlet ile gerilemeye doğru giden bir devletin her alanda olduğu gibi, vergi toplarken de, farklı tutumlar içine girdiğini söyler:

"Devletin ilk döneminde yüklediği vergi yükleri az, ama topladığı vergi gelirleri çok olur. Son dönemdeyse, yüklediği vergi yükleri çok, ama vergilerden elde ettiği az olur. Bunun ne-

deni, devletin (ilk döneminde) ilkellik vardır. İlkellikse, ince eleyip sık dokumamayı, hoş görmeyi, iyi yumuşak davranmayı, kanat germeyi, halkın malından el çekmeyi, çok az rastlanan durumlar dışında vergi toplamada titiz davranmamayı gerektirir. Bundan dolayı, sade olan vergi toplama işi de, vergilerin türü ve miktarı da, vergi yükümlülükleri de az olur. Halka yüklenen vergiler, yükümlülükler az olursa, halk işine, uğraşma sevinçle koyulur, istekle üretir. Bunun sonucunda, vergi yükünün azlığına karşılık, coşkulu çabalar olduğu için, üretim artar, ürün çoğalır. Üretim artınca, buna bağlı olarak yeni üretim alanları doğar, vergi toplama alanında çok iş görülür, çok vergi toplanır. Böylece, devletin toplam vergi geliri de çoğalmış olur.

Devletin varlığını sürdürüp, birbiri ardından gelen devlet başkanlarıyla gelişince ve devlet başkanları akıllı diye nitelenen politika izlemeye koyulunca, bu arada ilkelliğin, sadeliğin tüm yararları, gelenek ve görenekleri devlet organlarından uzaklaşınca, dolayısıyla, kimsenin malına dokunmama yöntemi bırakılınca, ardından herkesi ısırıcı bir devlet yönetimi, ince eleyip sık dokumaya iten bir uygarlık gelince, ki bu sırada, devlet adamları, gereğinden çok akıllı görünen bir yöntem izlerler ve içine daldıkları bir mutluluk, zengince bir yaşam nedeniyle, alışkanlıkları ve gereksinimleri pek çok artar. Buna koşut olarak devletin başındakiler, halka tarım emekçilerine, çiftçilere ve tüm ağır yük altında olanlara, yeni yükümlülükler getirerek vergi yükümlülüklerini alabildiğine artırma yoluna giderler. Üstelik her kesimdeki vergi oranlarını da artırırlar, pek çok artırırlar, daha çok vergi toplasınlar diye bunu yaparlar, alım satım işlerine ve ileride anlatacağımız gibi sınır kapılarından geçirenlere de vergiler koyarlar. Devlette vergiler çeşitlenir ve vergi oranları giderek basamak basamak artar, çünkü bu sırada, gittikçe artan gösterişli yaşam, kabaran gereksinimler ve buna bağlı harcamalar alanındaki alışkanlıklar da artarak çeşitlenir ve sonun-

da halkın sırtına çok ağır vergi yükleri biner, ama halk bunu sineye çeker ve bu, olması gereken bir gelenek durumuna gelir. Öyle ki, ne vergi yükümlüsü belirli bir artışın pek farkında olur, ne de vergiyi koyan artışın pek bilincindedir. O, sadece, artışların halkın üretimdeki tutumuna etkisiyle durumu saptayabilir. Çünkü, vergi yüzünden pek az yararını görüyor diye, halk artık üretime istekli değildir, ürünüyle, vergi yükünü ve emeğiyle, emeğin meyvesini ve yararını karşılaştıran halk, tüm isteğini yitirmiştir.

İşte, tüm bunlar olunca, çoğu emekçi eller, üretimden geri çekilir ve devletin toplayabileceği vergi de az olur. Üretim alanlarının azalmasının sonucu, vergi alanlarının da azalması buna yol açar. Ne var ki, devlet adamları, hesap kitap yapıp toplanan vergideki bu eksikliği gördüklerinde, eksikliği gidermek için, kimi zaman vergi oranlarını arttırma yoluna giderler. Sonunda, vergi oranı öyle bir noktaya varır ki, ötesine geçildiğinde, üretimden hiçbir yarar umulamaz. Çünkü, o sırada, hem üretim için yapılan harcamalar çoktur, hem de vergi yükü pek ağırdır. Öyle ki, beklenen ve elde edilen yarar, bunları karşılamayacak durumdadır artık. Bununla birlikte, toplanan vergilerdeki eksilmeler ve vergi türlerinin çoğaltılması ve oranlarındaki artışlar sürüp gider. Çünkü, devlet yöneticileri, yeni vergiler koyarak devletin vergi gelirlerini artırabileceklerine inanırlar. Üretim, tümüyle eksilip durana dek bu, böylece sürer. Artık, üretime yönelik istekler kalmayacağı için, üretim azalır. Bunun zararı da, devletin olur. Çünkü üretimle sağlanan ürünler, üretimdeki gelişmeler, devlete yarar sağlar sonuçta. Bunu öğrenince, devletteki üretim ve uygarlık nedenlerinin en güçlüsünün, üretim ve uygarlık emekçilerine, olabildiğince az yük yüklemek olduğu anlaşılır. Bu yöntemle, elde edilecek yararı görüp güveni artacağı için, herkeste bir sevinç, bir rahatlama oluşur." (*Age.* c.II. s.197)

Devletin 'Tüccarlaşması'

Günümüz sorunları, 14. asrın sorunlarıyla öylesine benzerlik göstermektedir ki, dün ile bugün arasındaki benzerliğe şaşırmamak elde değil. Günümüzde, "devletin ekonomik faaliyetleri bırakması", "kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi" tartışılmaktadır. Kimileri 'özelleştirmenin' zararlarından söz ederken, kimileri tersini iddia etmektedir. İbni Haldun, devletin ekonomik faaliyetler içinde olmasının yarardan çok zarar getirdiğini söylemekte ve gerekçelerini şöyle sıralamaktadır:

"Zengince yaşam ve bu yaşama bağlı alışkanlıkların, giderlerin artması yüzünden, devletin maliyesi daralıp elde edilenler, gereksinimlere, harcamalara yetmeyince ve daha çok mala, daha çok gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulunca: Kimi zaman, halkın alım satımlarına ve çarşı pazardaki nesnelere vergi koyma yoluna gidilir... kimi zaman, alım satım vergilerinin türleri artırılır, eğer eskiden bu türden vergi konulmuşsa, yeni adlarla yeni vergiler eklenir. Kimi zaman, gösterdiklerinden daha çoğunu, halktan topladıkları ve bunu hesap uzmanlarının gözlerinden kaçırdıkları düşünülen vergi toplayıcılarının ellerindekilere el konularak paylaşır ve istenen, iliklerine dek soyularak alınır."

Günümüz Türkiye'sinde, sözde kamu yararına bir yığın 'kamu kuruluşu' vardır, bu kamu kuruluşlarının birçoğu zarar ederken, geri kalanları da, devlet yöneticilerinin bitmez tükenmez 'ihtiyaçları' için kullanılmaktadır. Yine, ülke topraklarının çoğu, 'devlete' aittir. Devlete ait olan bu toprakların ne devlete ne de halka bir yararı vardır. Genel olarak halk bu kamu kuruluşlarının 'açıklarını' kapatmakla mükelleftir. Bu gerçeğe dikkat çeken İbni Haldun şöyle demektedir:

"Kimi zaman 'devlete kaynak yaratma' bahanesiyle, devlet başkanı adına ticaret ve tarım yapma yolu açılır. Neden ki, devlet egemenleri, tüccarların ve tarımcıların az bir sermayeyle ve tohumculukla çok kâr ve ürün ettiklerini görürler ve kazancın, sermaye oranında olacağım düşünerek davranırlar. Bu nedenle,

sermayelerini, hayvan ve tahıl üretiminde kullanırlar. Bu üretimi de, elde ettiklerini, ticaret mallarını satın alarak ve bu malları piyasaya sürerek değerlendirme amacıyla yaparlar. Ve bu yolun, gelir kaynaklarını artırıcı, çokça kazanç sağlayıcı olduğunu düşünürler. Bu büyük bir yanılgıdır ve halka birçok yönden zararlıdır. Şöyle ki:

1) Bu durum, tarımcıların ve tüccarların hayvan ve ticaret malı alım satımlarında güç durumlarda kalmalarına, olanaklarını kolaylıkla kullanamamalarına yolaçar. Çünkü, mal varlığı yönünden, halk kesimindekiler, denk ya da birbirlerine yakın durumdadırlar. Kiminin kimine bindirmesi (rekabetleri), ellerindekinin tümünü ya da tümüne yakın bir bölümünü kullanarak olur. Halkın mal varlığı büyük olduğu buyken, devlet de onlarla yarışa girişince, devletin mal varlığı büyük olduğu için, onlardan hiçbiri, zorunlu olanaklarından hiçbirini karşılayamaz olur neredeyse. Bu yüzden herkes, kaygıya, tasaya gömülür.

2) Devlet egemeni, kimi zaman, ticaret mallarının ve tarım ürünlerinin çoğunu, karşılıksız ya da az bir fiyatla çekip alır. Çünkü, satın almada kendisiyle yarışacak kimseyi bulmaz karşısında. Ve satıcının malının fiyatını alabildiğine düşürür.

3) Sonra, devletin elinde, tarımda sağlanan tahıl, bal, şeker ya da başka tür tarım ürünü, bu arada çeşitli ticaret malları biriktiğinde, konuyla devlet adına uğraşanlar, devlet giderlerini karşılama zorunluğunun itmesiyle, piyasada normal satış dönemini, alım satımlarının kızıştığı zamanı beklemeden satışa çıkarırlar, ticaret ve tarım kesimindekileri, bunları almaya zorlarlar, üstelik değerinden ve değerinin üstünde bir fiyattan başka türlüsüne de 'evet' demezler. Alıcılar, ister istemez, tüm mal varlıklarını vererek satın alırlar. Ne var ki, satın alınanlar, 'donmuş' birer varlık olarak kalır satın alanların elinde. Tüm yaşam biçim kaynakları ticaret olan kimselerin elinde bile, ticaret alanında kullanılmaksızın bekler durur. Bu kimseler, kimi zaman da, gerek duydukları bir malı satın almak için, devletten satın aldıklarını satmak zorunda kalırlar. Bu yüzden, alım satımların elveriş-

siz döneminde, en düşük bir fiyatla satarlar ister istemez. Bu durum, kimi zaman ticaretle ve tarımla uğraşanın başına birkaç kez gelir. Sermayesini, elinde avucunda olanı, tümüyle alıp götürene dek... Sonuçta, tüccar ve tarımcı kıpırdayamaz duruma gelir. Güç duruma düştükçe elindekini satar, elindekini sattıkça güç duruma düşer. İşte bu durum, halkı sıkıntıya, darlığa, kârkazanç dengesizliğine sürükler. Üretim ve ticaret alanında çaba harcama istekleri söndüğü sürece, bu, böyle sürüp gider. Aynı durum, devletin toplam gelirini de sarsar. Çünkü, devletin en büyük geliri, tarım ve ticaret kesimlerinden alınan vergilerden oluşur. Hele, alım satımlara vergi konulmasından ve bununla, vergi gelirinde artış sağlandıktan sonra!

Öyleyse, tarımcılar tarım işlerinden, tüccarlar da ticaret işlerinden kendilerini çektikleri zaman, devletin vergi gelirleri de elden gider, ya da büyük ölçüde eksilir. Devlet egemeni, vergi gelirlerinden elde edilenlerle, söz konusu ticaretinden elde ettiklerini karşılaştırdığı zaman, sağladığı kazancın, vergi gelirlerine oranla son derece az ve önemsiz olduğunu görür. Ayrıca, ticaret yoluyla bir kazanç sağlandığı varsayılsa bile, bu kazancın, toplanabilecek vergilerin büyük bir bölümünü yok ettiği de bir gerçektir. Devletin, alım satım işlerindeki sıkıntılara girmesi yüzünden... Kendi yaptığı ticaretten, devletin vergi kazancı sağlanabileceği düşünülemez. Öyleyse, alım satım işleriyle uğraşmak, devletten başka kesime bırakılsa, devlet, bu alanda bıraktığı kazancı, vergi gelirinden sağlayabilir. Bir de unutulmamalı ki, devletin anamalını kullanarak ticaret yapmasında, üretimleriyle, ülkesini bayındır kılan halkına, üreticilere haksızlık etme anlamı vardır. Üretici halkının düzenini yitirmesi, sarsılması yüzünden, devlet de sarsılır, yıkılır. Çünkü, halk, mallarını tarım ve ticaret yoluyla arttırıp meyvesini alamadığı zaman, üretim eksilir, geçimleri bozulur. Buysa, onları ölüme sürüklemektir bir çeşit.

Devletin egemeni, malını ve elindeki varlığı, ancak maliyesini düzene sokma ve vergi toplama yoluyla artırabilir. Bu da ancak, mal sahiplerine (üreticilere ve ticaretle uğraşanlara) ada-

letli davranmasıyla, onları uğraştıkları alanda görüp gözetmesiyle gerçekleşebilir. Bu tutum, onların işe yönelik isteklerini artırır, yüreklerini sevinçle doldurur. Bundan da, devlet, büyük çapta vergi geliri elde eder. Devletin bunun dışındaki yola, ticaret ve çiftçilik gibi işlere yönelmesine gelince; bu, halka çok çabuk zarar vericidir, vergi toplama düzenini bozucudur ve ekonomik, sosyal gelişmeyi yavaşlatıcıdır. Çeşitli ülkelerdeki komutanlardan, baskı yönetimi kurmuş egemenlerden, böyle ticaret ve tarım işleriyle uğraşanlar yüzünden, durumun bu noktaya vardığı olur. Çünkü, bu kişiler, ülkelerine gelen tüccarlardan, tahıla ve ticaret eşyasına, diledikleri fiyatı koyup satın alırlar. Sonra, zamanı gelince, yönetimleri altındaki halka, yine, kendi koydukları fiyattan satarlar ki, bu, ülkelerine gelenlerden ucuz fiyatla satın almalarından kötüdür ve halkın durumunun çok daha bozulmasına, çok daha kötüye gitmesine yol açar.

Devletin egemeni, kimi zaman da, doğrudan doğruya kendisi değil de, bu meslekte olanları, yani tüccarları ve tarımcıları kullanarak söz konusu alandaki işleri, onlara havale eder. Çünkü, onlar, içinde yetiştikleri bu işlerin ustası olmuşlardır. Devletin egemeni, söz konusu işleri, erbabına bırakır, kendisi için de bir pay koyar. Bu yola, daha çabuk mal biriktirme amacını gerçekleştirmek için başvurur. Ticaretten elde ettiklerine, bir vergi, resim konmadığı için kendisi tarafından yaptırılan ticaret, gerçekten, amacına çabuk yoldan ulaştırıcıdır. Çünkü, bu yol gerçekten, malların üretiminde ve meyvelerinin alınmasında, daha elverişli ve daha çabuk sonuç alıcıdır. Devletin egemeni, bu sonucu alırken, vergi kaynaklarının gelişmesini yavaşlattığı için, devleti zarara soktuğunu düşünmez.

Öyleyse devletin bu tür yollardan uzak kalması, devletin gelir kaynaklarına, vergi gelirlerine zarar verici olan ticaret işlerinin ardından koşmaktan sakınması gerekir." (*Age.* c.II. s.201)

'Zulüm', Toplumsal Düzenin Yıkılacağının Habercisidir

İbni Haldun hiçbir yoruma ve açıklamaya bırakmadan zulmün toplumsal yaşamı felç ettiğini söylemektedir:

"Halkın malına el uzatıp hakkını yemek, insanların mal mülk edinmeye, kazanca yönelik isteklerini söndürür. Neden ki, insanlar, o zaman, ne denli çalışıp kazansalar, sonuçta ellerinden alınacağını düşünürler. Çalışıp kazanmaya, mal mülk elde etmeye yönelik istekleri sönünce de, kazanma yolundaki çabalardan kendilerini çekerler. Bu haksızlık, tüm yaşam, kazanç kesimlerini içerecek ölçüde çok yaygın bir duruma vardığı zaman, halkın çalışma ve kazanma yolundaki çabadan uzaklaşması da, öyle yaygınlaşır. Haksızlık azsa, kazanç yolundaki çabalardan uzak kalmalar da, o oranda azalır.

Bayındırlığın ve ekonomik durumun gelişmesi, piyasanın canlanması, ancak emek ve çabalarla varlığını korur. Halkın alverişli, yararlı alandaki uğraşılarıyla, kazanç yollarındaki çalışmalarıyla, bu alanlarda gidiş gelişleriyle... Halk, hareketten kesilip otururs a ve ellerini kazanç yollarından çekerse, bayındırlık ve ekonomik gelişme ve piyasa da durur, durumlar bozulur ve halk, geçimlerini, sınırlarının ötesinde aramak üzere, o ülkeden başka ülkelere dağılıp gitmeye başlar. Bu yüzden de, o ülkenin yaşayanları azalır, yurt boşalır, kentler ve kasabalar yıkıntıya uğrar, bu çözülmeler ve yıkıntılar yüzünden, devlet de, devletin egemeni de sarsılır. Çünkü, devlet ve devletin egemeni, temel maddesi olan bayındırlaşmanın ve ekonomik durumun dış görüntüsüdür. Temel maddesi bozulunca, ister istemez, dış görüntüsü de bozulur.

'Zulüm'ün ve aymazlığın zararının, sonuçta, devlete olacağını bir türlü kabul etmeyen hükümdara, uyarıda bulunmak için, konuya ilişkin, baykuşun dilinden sunduğu şu örnek öykü üzerinde düşün: Hükümdar, bir baykuşun sesini işitince ve ne de-

mek istediğini Mubezan'dan sorunca, Mubezan, şöyle der: 'Bu baykuşun anlattığına göre, bir gün, erkek bir baykuş, bir dişi baykuşa evlenme önerisinde bulunmuş, ama dişi baykuş, 20 köy ve kasaba yıkıntısını kendisine vermesini istemiş erkeğinden. Bu yıkıntı da, Behram oğlu Behram döneminde yıkılan köy ve kasabalarda olacakmış! Erkek baykuş da, hemen şu yanıtı vermiş: 'Hay hay, eğer Behram oğlu Behram'ın dönemi daha sürerse, değil 20 tanesini, yıkıntı köylerden ve kasabalardan 1000 tanesini bile ayırabilirim sana! Seninki çok kolay bir istek!'

Hükümdar bu öyküden etkilenip, aymazlığından uyandı, Mubezan'la yalnız kalıp öyküyü anlatmaktaki amacının ne olduğunu sordu. Mubezan şöyle konuştu: 'Hükümdar! Egemenliğin gücü, ancak din ile, Tanrıya boyun eğmekle, onun buyruğuna, yasağına göre yetki kullanmakla sürebilir. Din de, ancak, devlet egemenliğiyle ayakta durabilir. Devlet egemenliğiyse, adamlar olmadan gücünü gösteremez. Adamlar da, malla mülkle ayakta durabilirler... Mal mülkse, toplumsal ve ekonomik gelişmelerle elde edilebilir. Ama, toplumsal ve ekonomik gelişme, adalet olmadan gerçekleşmez. Adalet, yaratıklar arasına konmuş bir terazidir ki, Tanrı koymuştur onu. Ve düzgünce tutması için, birine vermiştir. Devlet egemenidir o. Hükümdar! Sen çiftliklere, tarım yapılan topraklara yöneldin, buraları erbabın elinden, emekçilerden çekip aldın. Oysa, onlar, çeşitli vergiler aldığın ve kendilerinden devlet geliri toplayıp sağladığın kimselerdi. Onların elinden aldığın yerleri, kirası karşılığında ekip biçsinler diye, çevrendekilere, sana hizmet edenlere verdin. Bunlarsa yeterli üretimde bulunamadılar, toprakları iyi işletemediler, sonuçta ne elde edilir, topraklarda verim için ne gereklidir, üzerinde durmadılar. Üstelik hükümdara yakınlıklarından ötürü devlete ödemeleri gereken vergiler konusunda kendilerine göz yumuldu. Normal vergilerini ödeyen tarım ve emek erbabından kimler kalmışsa, onlara da, senin bu çevren tarafından zulmedildi. Bu nedenle, çiftçiler ve emekçiler, çiftliklerini, tarımlarını bırakıp çekildiler, yurtlarını boş bıraktılar, tarım yapa-

bilecekleri ülkeler bulup sığındılar ve oralarda yaşadılar. Dolayısıyla, ülkedeki toplumsal ve ekonomik gelişme yavaşladı, tarıma elverişli topraklar, çiftlikler yıkıntılara uğradı, eskiler azaldı, ordu ve halk ölüme sürüklendi. Ve devlet egemenliğinin temel sütunlarının dayanmadan duramadığı temel dayanakların yıkıldığını öğrenen komşu hükümdarlar, bu yüzden İran ülkesine göz dikmeye başladılar.'

Hükümdar, bu sözleri dinleyince, yönetimindeki işleri doğrudan yürütmeye yöneldi, çiftlikleri, tarıma elverişli toprakları, gözdelerinin elinden aldı ve asıl sahiplerine verdi. Bunlara, eskiden yüklenen vergiler yüklendi ve bunlar, üretime, topraklarını işlemeye koyuldular. Güçsüz olanları güçlendi, buna bağlı olarak da, topraklar, verimli duruma geldi, ülke bolluk yüzü gördü... işler yoluna girdi, yönetim bir düzene sokulabildi.

Bu öyküden şunu anlamalısın ki, 'zulüm', toplumsal ve ekonomik düzeni yıkar. Toplumsal ve ekonomik yıkıntı da, sonuçta, devlete zarar verir... Zulümde haksızlıktan kaynaklanan toplumsal ve ekonomik çöküntünün meydana gelir olması, kaçınılmaz bir olgudur ve sonuçta zararı da devletedir. Zulmün, sadece, bir malı ya da mülkü, karşılıksız ve nedensiz olarak sahibinin elinden almak olduğunu da sanma. Zulmün gerçek anlamı, bu tanımdakinden daha geniş kapsamlıdır. Birinin olan bir şeyi alan, ya da emeğinin karşılığını tam ödemeyen birine haksız bir istekte bulunan, haksız bir sav ileri süren, ya da birini 'şeriat'ın (yasa) tanımadığı bir hakkı üstlenmek zorunda bırakan kimse de, zulmetmiştir. Öyleyse, devlete, hakkı olmayan vergileri toplayanlar zalimdirler, halkın hakkına saldıranlar, halkın hakkını çapullayanlar zalimdirler, halkın kendi hakkını almasına engel olanlar zalimdirler. Tüm bunların zararı da devlete olur sonuçta, toplumsal ve ekonomik gelişmeleri baltalayarak. Ki, toplumsal ve ekonomik gelişmeler devletin temelidir. Zulüm, herkesin kendinin olanı yok etmekle, toplumsal ve ekonomik durumu baltalamış olur." (*Age.* c.II. s.210)

'En Büyük Zulüm: Angarya'

Devletler halk için varolduklarını unutup, bir avuç egemenin varlığını sürdürmek için her türlü yönteme başvurmaktan kaçınmazlar. Halkın parçalanmışlığını, örgütsüzlüğünü, iyi niyetini kötüye kullanarak vergi üstüne vergi koyar, angaryaya başvururlar. Oysa, bir toplumun güçlenmesinin yolu, halkla bütünleşmekten geçer. Halkıyla bütünleşmeyen devlet sürekli diken üzerinde olduğu gibi, kaynakları da kurumaya yüz tutar, insanları ne gönüllü askere gider, ne gönüllü vergisini verir, ne de yürekten çalışır. Herhangi bir saldırı karşısında bile direngen olmaz.

Bir ülke düşünün, halkın değerleriyle sürekli çatışma halinde, her yerde 'hain' arıyor, ceza yöntemleriyle varlığım sürdürmeye çalışıyor. Bu ülkenin yöneticileri kendilerini güvende görebilirler mi?

Çinli Lord Shang MÖ 359 yılında hükümdarlara şu öğütte bulunur: "Bir ülkeyi yöneten kişi, toprağı sonuna kadar geliştirebilirse ve halkın ölümüne savaşmasını sağlayabilirse, o zaman şöhret ve servet birlikte birikecektir." (**Alvin** ve **Heidi Toffler**, *21. Yüzyılın Şafağında Savaş ve Savaş Karşıtı Mücadele*, Sabah yay. s.32)

İbni Haldun şöyle demektedir:

"Toplumsal ve ekonomik durumları bozmak yönünden, en kötü ve en büyük zulüm, halka, haksız işler yüklemek ve halkı, haksız çalışmaya zorlamaktır. Bunun, en kötü ve en büyük 'zulüm' oluşunun nedeni... iş ve emek, insanın nesnel varlığından sayılır. Geçim için gerekli olan şeyler ve kazanç olarak elde edilenler, toplumsal ve ekonomik alanda çalıştırılan emekçilerin yalnızca emekleri için biçilip verilen değerlerdir. Demek ki, emekçilerin iş ve emekleri, kendileri için tek geçim kaynağı durumdadır. Çünkü, toplumsal ve ekonomik gelişmeler için çalıştırılan halkın geçimleri, kazançları, yalnızca emekleriyle sağlanabilir. Öyleyse, emekçiler, geçimlerini sağlamayan işlere zor-

landıkları, yaşam alanlarında oyuncak durumuna getirilmek istendikleri zaman, bunların geçim yolları yok olur ve emeklerinin karşılığı olan üretim değerleri zorla ellerinden alınmış sayılır, bunlara zarar verilmiş olur; geçim kaynaklarından büyük bir bölümü, hatta geçim kaynaklarının tümü, ellerinden gitmiş bulunur. Bu angarya yinelendiğindeyse, emekçilerin ekonomik ve toplumsal alanda çaba harcamaya yönelik istekleri sarsılır. O zaman, bunlar, işten ve çabadan tümüyle uzak kalırlar. Bu da, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin yavaşlamasına, ekonomik ve toplumsal yapının yıkılmasına yolaçar." (*Age.* c.II. s.215)

Devletin, Halkın Malını Ucuza Alması ve Halka Pahalı Satması Zulümdür

İbni Haldun, sanki içinde bulunduğumuz coğrafyayı anlatmaktadır. Köylünün ürünlerini ucuza alan, işçinin emeğine saygıyla yaklaşmayan, herşeye fahiş vergiler koyarak varlığını sürdüren, üretim yerine tüketimi teşvik eden bir sistem, halka düşman olmakla kalmamakta, kendisine de düşmanlık etmektedir. Oysa, kendi varlıkları bile, o güvenmedikleri halka bağlıdır. Onun sayesinde, hükümdarlığını sürdürmektedir. 'Halk yaşamalı ki, devlet yaşasın.' İbni Haldun şöyle demektedir:

"Bundan daha da büyük zulüm, gerek toplumsal ve ekonomik yapıyı, gerek devleti daha da yıkıntıya sürükleyen şey, devletin halkıyla alım satımında gasp ve zor yoluna başvurarak halkın elindekini ucuz fiyatla alması, sonra, satacağı mallara yüksek fiyatlar koyması, böylece halkın malına musallat olmasıdır. Bu yola başvurulurken, kimi zaman, alıcıların, aldıkları şeylerin karşılıklarını gecikmeli olarak ödeyebilecekleri bildirilir. Söz konusu malları satın alanlar, uğradıkları zararlarını, piyasa çevrelerindeki gelişmelerle giderebilecekleri umuduna kapılırlar. Yani aldıkları malların piyasada fiyatlanacağını ve dolayısıyla,

bu malları yüksek fiyatla satıp durumlarını düzeltebileceklerini düşünürler. Oysa, düşündükleri gibi olmaz ve iki alışverişlerinde de, sermayelerine olur zarar. Bu zarar, kimi zaman yaygınlaşır, kentlerde kalarak ticaret yapan esnafı, çevreden, dışarıdan gelip mallarını sergileyen pazarcıları, tüm piyasa erbabını içine alır. Dükkancılar, besin maddeleri, meyve sebze satarken, sanayiciler araç gereç, kap kacak yapıp satarken, aynı yolla zarara sokulurlar.

Demek ki, zarar, tüm esnafı, tüm ticaret katlarını içine alır ve öylece sürüp gider. Sürüp gidince de, elde avuçtaki anamalı alıp götürür. Bu yüzden, ticaretle uğraşanlar, piyasadan, ticaretten ellerini çekmekte bulurlar kurtuluşu. Anamallarının yitip gitmesi, kâr ve kazanç yoluyla yeniden elde etme olanağının da kalmaması nedeniyle... Aynı nedenle, dış çevrelerden mal alımı ve satışı için gelip duranlar, artık, pek gelmez olurlar. Bu yüzden piyasa durur, halkın geçinii ve yaşamı bozulur. Çünkü, bu ticaret kesimindeki halkın geçimi, alım satımlarla sağlanır. Pazar ve piyasa işleri durduğu zaman, bu kesimin geçimleri bozulur. Dolayısıyla, devletin gelir kaynağında da eksilme olur. Ya da tümüyle bozulup gider bu gelir kaynağı. Çünkü, devletin gelirlerinin büyük bir bölümü, orta ya da son aşamasında, alım satımlara konulan vergilerden sağlanır. Daha önce de söylemiştik. Bu azalma ve bozulma da, devletin dağılmasına, kentteki toplumsal ve ekonomik durumun bozulmasına yolaçar. Ancak, bu alandaki çözülme, tırmanarak ve pek farkına varılamayacak ölçüde giderek meydana gelir.

Bu tırmanma biçimindeki çöküntü, sözü edilen türden yollara, nedenlere başvurularak halkın malı elinden alındığı durumda söz konusudur. Dolaylı yoldan değil de, halkın malının doğrudan karşılıksız alındığı, halkın malına mülküne, aile dokunulmazlığına, kanına, sırrına, ırzına namusuna saldırdığı durumlara gelince, o zaman, çöküntü ve bozulma birden olur. Devlet, çok hızlı biçimde çöker o zaman. Yıkılmaya götüren kargaşa olacağı için...

Bilesin ki, yukarıda sözü edilen türden yollara devletleri sürükleyen şey, çeşitli kesimlerde beliren gösterişli yaşam yüzünden, devletin ve devlet egemenin mal çoğaltına gereğini duymasıdır. O tür yaşam oluca, devlet ve devlet egemenlerinin harcamaları çoğalır, giderleri büyür ve gelir, alışılan ölçüler ve mali kurallar içinde giderleri karşılayamaz. Bu yüzden, yeni adlar ve yönler 'icat' ederler; bu yeni adlar ve bulgular yoluyla, halktan yeni vergiler toplayarak gelirlerini genişletme yoluna giderler. Gelirler, giderlere yetsin diye yaparlar bunu. Sonra, savrukça yaşam, daha da artarak sürer ve dolayısıyla, giderler, daha da büyüyüp çoğalır, halkın malına el uzatma gereği, daha da 'şiddet' kazanır, devletin bu alandaki alışkanlığı, gittikçe artar ve yaşam sona erene, izi kalmayana, yerine geçmek isteyen basıp yönetimi alana dek öylece sürüp gider." (*Age.* c.II. s.216)

Bir Devletin İkiye Bölünmesi

Devletler canlı organizmalar gibidir. Sürekli hareket halindedirler. Dünyadaki ve ülkedeki gelişmelere göre kendisini hazırlamayan, her yeniliğe, gelişmeye, soruna karşı kendisini yenilemeyen, geleneksel yapısını olduğu gibi koruyan, değişime karşı direnen devletler parçalanmak zorundadır. Çünkü her şey değişiyor. O halde, değişime paralel değişmeyen güç çürümek durumundadır. Çürüyen gücün başlangıçta parçalanması, zamanla yok olması, eşyanın tabiatı gereğidir. Yakın zamanda, Irak'ın durumu bu gerçeğin canlı tanığıdır. Irak'ın işgalinin sömürgeci amaçlı oluşu, bu gerçeği değiştirmemektedir. Değişime karşı direnen bir gücü, bir başka güç hangi niyetle olursa olsun değiştirir. Bu değişim dayatması, içte de olabilir, dışta da. Oysa, Saddam, ABD işgalinden önce, dünyadaki ve kendi ülkesindeki gelişmeleri dikkate alarak, devletin yeniden yapılanmasını sağlayabilseydi, ABD'nin işgal planlarını boşa çıkaracak, en azın-

dan, yerel ve uluslararası destekleri daha fazla olacaktı. Ancak işgal durumunda, ne uluslararası güçler, ne de yerli halk direnişe yeterince karşı koymadı. Çünkü, devlet halka, halk devlete yabancılaşmıştı. Devleti koruyacak hiçbir güç kalmamıştı. Devletin korunmasına dört elle sarılan, muhafızlar bile direnmedi, çünkü, direniş ruhunu yitirmişlerdi. Saddam, halkın istemlerine uygun demokratik bir yapı oluşturabilir, fedaratif bir yapı kurulabilir, devleti yenilemenin ortamını hazırlayabilirdi. Saddam, değişimin kendisini yok edeceğini düşündüğünden, eskiyi korumaya çalıştı. Oysa, asıl yok edicilik eskiye tutunmaktır. Şu durumda, Saddam tutuklu, direniş devam ediyor, Irak ise bölünmüş durumdadır.

İbni Haldun şöyle demektedir:

"Bir devletteki kocamışlık belirtilerinin ilki, o devletin bölünmesidir. Nedeni de odur ki, bir devlet gücünü kazandığı, zenginçe yaşam ve gösterişli mutluluk durumları son kertesine vardığı ve devlet başkanı, ululukta bağımsız ve tek adam durumuna ulaştığı zaman, bu başkan, kendisine ortak olunmasını hiç mi hiç istemez. Buna yol açan nedenleri de, olabildiğince, ortadan kaldırmaya yönelir. Yakınlarından, makamına aday olarak hazırladıklarından kuşkulandıklarını yok ederek... Kimi zaman da, bu konuda ortak olabilecek adaylar kuşkuya düşerler, kendi canları için korkarlar ve kendileri gibi tuzağa düşürülmekten korkup kuşku duyanlarla birlikte uzak ülkelere kaçıp giderler. Böylece, devletin kemeri (sınırları) daralmaya ve gölgesi uzaklardan beriye doğru çekilmeye başlar. O zaman, yakınlığı nedeniyle başa geçmeye kalkışan kimse, gittiği ülkede, bağımsızlığını duyurur. Ayrıldığı devletin gölgesi küçülüp içe doğru çekildiği için, onun yeni kurduğu yönetim sürekli büyür. Ayrıldığı devleti bölüp bir kesimini alana, ya da buna yakın bir gelişme sağlayana dek."

Irak örneği canlıdır, bu durum, kendisini yenilemeyen her devletin başına gelir. Bir zamanlar, Kürtleri ve Şiileri dıştalayan Saddam, fiili olarak, dıştaladığı bu iki topluluk arasında payla-

şılmış durumdadır. İbni Haldun, Irak örneğini anlatırcasına şöyle demektedir:

"Devlet bölünürken, kimi zaman, ikiden ve üçten daha çok bölüme ayrılır. Ve devlet, hükümdar ailesi soyundan olmayanlar arasında paylaşılır kimi zaman. Endülüs'te bölge egemenleri döneminde görüldüğü gibi. Doğuda Arap olmayanların yönetimlerinde de aynı durum görülmüştür. Kuzey Afrika'da egemen olan Sinhace yönetiminde de... Daha önce anlatıldığı gibi Sinhace yönetiminin son dönemlerinde, Kuzey Afrika kalelerinden her birinde yer yer başkaldıranlar ve bağımsız yönetimler kuranlar olmuştur... bu yüzyıla doğru, Kuzey Afrika'nın Cerid ve Zab kesimlerinde de durum aynı olmuştur. Görkemli ve rahatça yaşam alışkanlıkları yüzünden, devletlerin başına kocamışlık gelir. Bu dönemde yengi gücü küçülür, hükümdar ailelerinden olanlar, ya da devlet adamlarından komutayı ellerinde bulundurarak yengi gücü olanlar arasında paylaşılır. Ve bir devlet, birden çok devlete ayrılır." (*Age.* c.II. s.220)

Devlette Çöküntünün Oluşması

Varlığını sürdürmeye çalışan devletler sürekli varolacaklarını düşünür. Oysa, devletin doğuşu kadar, yıkılışı da doğaldır. Öncelikle bu gerçeğin doğru kavranması gerekir. Gerçeğin kavranışı, devletin kendini sürekli yenilemesine neden olur ve bu durum devletin ömrünü uzatır. İbni Haldun devletteki çöküntünün nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

"Gerileme, devletlerin doğasında vardır ve belirtilerinin, nedenlerinin tümü, devlet ve kocamışlığı için doğal durumlardandır. Devletin kocamışlığı doğal olunca, bu kocamışlığın ortaya çıkması da doğal olan durumların doğal belirmeleri gibi olur elbette. Kocamışlığın, canlıların yapılarında belirmesi gibi. Kocamışlık süreğen hastalıklardandır. Öyle ki, ne iyileştirme yoluna

gidilmesi, ne de iyileşmesi olasıdır. Neden? Doğaldır da ondan. Doğal olan durumlar, geriye döndürülemez. Devlet yönetiminde uyanık olan nice devlet adamı, onu sezinler, onun atılabileceğini sanır, devleti onarmaya, o kocamışlıktan kurtarıp iyileştirmeye kendini verir, kocamışlığında daha önceki devlet adamlarının eksik işler yapmalarından ve aymazlıklarından ileri geldiğini sanır. Oysa, gerçek, hiç de sanıldığı gibi değildir. çünkü o karşılaştığı şeyler, devlet için doğal olan şeylerdir. İçine düşülmüş alışkanlıkların, yaşam biçiminin kendisi bile devletin onarılıp iyileştirilmesine engeldir. Yaşam biçimlerindeki alışkanlıkların kendisi de, bir başka doğal oluşumdur. Devletin sonlarına doğru, kimi zaman, öyle bir güç belirebilir ki, ona bakınca, devletteki kocamışlığın gittiği sanılır. Ama onun parlaması, sönmeye yüz tutan kandilin parlaması gibidir. Çünkü, yanan bir kandil, sönmeye yaklaştığında, şimşek çakar gibi parlaklık gösterir, ki o zaman yanıyor sanırsın, oysa sönmedir o."

Devleti yaşatan en önemli iki dinamik vardır. Bunlardan biri, askeri dayanak, diğeri maddi güçtür. Maddi güç, halkı ve devleti ayakta tutarken, ordu, gelebilecek tehlikelere karşı devleti korur. Devletin giderinin artması, gelirlerinin azalması, çürümeyi geliştirir ve derinleştirir. Gerek devlet gücü arasında, gerekse de, halk arasında devlete yönelik rahatsızlıklar artar. Devletin yöneticileri yaşam tarzlarından, alışkanlıklarından taviz vermediklerinden, 'açık'larını kapatmak için halka yüklenirler, oysa halkın zaten sınırlı olanakları vardır. Dinamizmini yitiren devlet ve toplum yeni kaynak yaratma becerisini yitirdiğinde çürüme başlar. Huzursuzluk devletin tüm kurumları arasında artar. İbni Haldun bu gerçeğe dikkat çeker ve devletin temel dayanaklarındaki çöküntüyü şöyle açıklar:

"Devlet, vazgeçilemeyecek iki temele dayalıdır, bunlardan birincisi güçtür, topluluk gücüdür. 'Ordu' denirken anlatılmak istenen budur. İkincisi, 'mal' varlığıdır. O mal varlığı ki, orduyu ayakta tutan odur ve devletin gerek duyduğu şeyleri sağlamaya

yönelirken dayandığı dayanak da odur. Devlette çöküntü, bu iki temelin zayıflamasıyla başlar. Çöküntünün devletin koruyucu gücünde belirişini anlatalım önce. Sonra, mal varlığında ve gelir kaynaklarında nasıl oluştuğuna geçelim.

Devletin kurulup yerleşmesi, ancak topluluk gücüyle olur. Bu topluluk değişik katmanları, güçleri bağrında toplar. Onun özel topluluğu, özel gücüdür. Devlette, doğasının gereği olan görkemli yaşam başlayınca, önce, topluluk üyelerinin burunları sürülür. İlk sürülen burunlar da, devletin başındakinin, yakınlarının ve 'hükümdar' sanını almak için kendisiyle çekişebilecek yakın akrabalarının burunlarıdır. Hükümdar, bunların burunlarını kırmakta, başkalarının burunlarını kırmaktan daha çok ileri gider. Bunlar, devletteki önemli yerlerinden, ululuklarından ve üstünlüklerinden ötürü, başkalarından daha çok zengince yaşama (lükse) kapılırlar. O zaman, bunları, iki yıkıcı yakalamış demektir: Kapıldıkları zengince yaşam, bir de hükümdarın kendilerini ezmesi. Bu 'ezme', sonraları öldürmeye değin varır. Neden ki, yönetimin sahibinde hükümdarlık yerleşirken, bunların yüreklerinde hastalık (kıskançlık, kin, düşmanlık) oluşur. Bu durumsa, hükümdarın onlar için duyduğu kıskançlığı, korkuya çevirir, devleti yitirme kaygısına kapılır... Bu topluluk bozulunca, devletin kulpu düşer, dayanağı güçsüzleşir.

Demek ki, o sırada, devletin sahibi, kendi 'aşiret'inden ve doğal yardımcılarından ayrılıp soyutlanır. Bunu, öteki boylar da duyarlar ve ona, onun dostlarına karşı başkaldırmak için yüklenirler. Doğal bir yüreklenmeyle... Devletin sahibi, bunları yok etmeye koyulur. Devletin yeni güçleri, eskilerine uyarlar bu gidişte. Giderek kurucu topluluğun tutumuna karşı çıkarlar, birbirleri için haykırma ve birbirleri için öne atılma özelliklerini unuturlar, savunma sırasında her biri ayrı bir parça durumuna gelir. Bu yüzden sayıları azalır. Ve bu yüzden, çevreyi ve sınırları koruyan güçlerde azalma olur. Dolayısıyla, halktan kimileri, çevrede ayrı bir dava (bağımsızlık atılımı) ile ortaya çıkma yü-

rekliliğini gösterirler. Uzak çevrelerde, topluluk üyelerinden olanlar ve olmayanlar devlete başkaldırırlar. Çünkü, başkaldırdıkları zaman, o uzak yörelerinin halkının kendilerine 'evet' demeleri ile amaçlarının gerçekleşebileceğini umarlar. Çünkü, devletin koruyucu güçlerinin onlara kadar uzanamayacaklarını düşünerek kendilerini güvenlikte görürler. Bu oluşum basamak basamak sürekli tırmanır, devletin sınırları gittikçe daralır. Sonunda öyle olur ki başkaldıranlar, artık merkeze yakın kesimlerde başkaldırırlar. O sırada... aslındaki gücüne, büyüklüğüne göre devlet, iki, üç devlete bölünür. Yeniler, yönetici topluluk bireylerinden başkaları gelip başa geçer. Ama bu yeniler, eski yönetici topluluk bireylerine saygı duyarlar, onların bilinen yengilerinin anısını unutmazlar.

Demek ki, yönetimin sonlarına doğru, başa geçme savıyla ortaya atılanlar, çevrede, uzak olan kesimlerde yengi elde edebilirler, savlarına ilişkin amaçlarını buralarda gerçekleştirebilirler, devlet kurabilirler. O zaman, devlet bölünmüş olur. Bu oluşumlar, devletin sınırları daraldığı sürece artarak sürebilir. Devlet merkezine değin bile varabilir. Bundan sonra, devletin dayandığı güçler, iyice güçsüzleşir. Yakalandıkları zengince yaşam ve gösteriş yüzünden. Böylece o güçler erir, yok olup gider. Bölünmüş olan devletlerin tümü, güçsüzleşir. Bununla birlikte, bölündükten sonra, devletin ömrü bir süre daha uzayabilir. O zaman, devlet, belli bir topluluk gücüne dayanma gereğini de duymayabilir. Yönettiği halk içinde, alışkanlık oluşup yerleştiği zaman, bu durum olur. Bu, boyun eğme ve teslim olma alışkanlığıdır."

Devletlerin bu gelişim süreci doğal ve kaçınılmazdır. Önemli olan bunun kavranmasıdır. Gerileme dönemine giren devletin geçmiş dönemlerden ders alarak kendini yeniden yapılanmaya gitmesidir. Kuşkusuz bu kolay değildir. Geçmişin alışkanlıklarını sürdüren, statükoyu korumaya çalışan güçlerin yenilenme süreçlerinde direniş göstereceği açıktır. Devletin yıkılışa doğru gittiğini gören yenilikçi güçlerin, statükoyu kıracak güçlere karşı, geç-

miş tarihi birikimlerin ışığında ciddi bir hazırlığa girmesi, mücadelelerinden geri adım atmaması gerekir. Aksi, hüsran olur.

İbni Haldun devletin gerileme sürecini şöyle anlatmaktadır:

"İlk aşamasında, devlet, ilkellik dönemindedir. Buna uygun olarak halka, arkadaşça, sevecen davranır, harcamaları aşırılıktan uzak olur, mal varlıklarına el atmaktan sakınır, vergi toplama işlerine fazla dalmaktan kaçınır, maliye konularında uzmanlaşma çabalarından ve mal toplama girişimlerinden, saymanlar, vergi toplama görevlileri konusunda titizlik göstermekten (vergi toplama konusunda ince eleyip sık dokumaktan) uzak kalır. Bu dönemde, savrukluğa ve bol harcamaya itecek neden de yoktur. Onun için, devlet, çok mal biriktirme gereğini duymaz.

Sonra giderek, devlette, başka yerleri ele geçirme olur, devlet büyür ve güçlenir. Bu durumsa, zengince yaşama götürür. Bu nedenle harcamalar artar, egemenin ve genel olarak devlet adamlarının harcamaları kabarır, hatta, bol harcayarak yaşama biçimi, kent halkına da geçer. Devlette meydana gelen bu tutum, asker ödeneklerinin ve devlet görevlilerinin ücretlerinin artırılmasını doğurur. Giderek zengince yaşam daha gelişir. Harcamalardaki savrukluk çoğalır ve bu durum, halk içinde yayılıp yaşam biçimine dönüşür. Neden ki, halk hükümdarın 'dinine' ve törelerine uyar. Savrukluk gelişince, devletin egemeni, çarşı pazardaki alım satım fiyatlarına da, vergiler koyma gereği duyar... Devlet görevlileri, halkın mallarından devlete mal toplamaya doğru ellerini daha uzunca uzatırlar, alım satım vergisi toplarlar, ticaret yaparlar, kimi durumlardaysa bir kuşku üzerine, hatta buna gerek kalmaksızın, paralara el koyarlar.

Bu aşamada, kocamışlık, devletin koruyucu gücünde de oluşmuştur. Koruyucu güçler, diledikleri kesimlere uzanıp ezme güçlülüğünü pek gösteremezler. Bu aşamada, devletin sahibinin politikası, mal ve para dökerek işleri 'idare etme' politikasına dönüşür. Çünkü, o, bu politikayı, kılıçtan daha geçerli sayar... Bolca para ve mal dökünce de, mal varlığına daha çok gerek sinim duyar. Harcamaları artırabilmek ve orduya daha çok har-

camada bulunmak için... Ne var ki döktüğü mal ve para, istediğini elde etmesine, dileğine ulaşmasına yetmez. Devletteki kocamışlık gelişir. Bu yüzden, çevre halkları yüreklenip başkaldırmaya yönelirler. Bu dönemlerin her birinde, devletin dayanakları çözülür. Tüm bu gelişmeler de, onu, ölüme biraz daha yaklaştırır." (*Age.* c.II. s.223)

Devletin Sınırlarının Önce Genişleyip Sonra Yok Olana Dek Aşama Aşama Daralması

Devletler, paylaştığı oranda sınırlarını genişletebilir ve varlığını sürdürebilir. Devletlerin kendi içlerinde daralması, öncelikle merkezi kuvveti zayıflatır ve en uzak noktadan, en yakına doğru küçülme yaşanır. Hiçbir devletin bir kabile veya ana çekirdekten ibaret olabileceği düşünülemez. Devletlerin ana çekirdek yapıları, suya fırlatılan bir taş gibidir, taş suya atıldığı andan itibaren, çevresinde halkalar oluşturur ve halkanın sınırı genişler. Taşın çevresinde halka oluşturmasının nedeni hareketin gücüdür. Hareket etkisini yitirdikçe, halkalar kaybolur ve taş suyun dibine çöker. Bu nedenle, devletlerin 'refaha' kavuşması, tembelleşme ve çürüme yaratır. İttifak kurulan güçler zamanla dıştalanır. Bu dıştalanma kaçınılmaz olarak tepkiye, tepki zamanla isyana neden olur. Bu başkaldırının asıl sorumlusu isyan edende değil, devleti elinde bulunduran gücün devlet gücünü kendi dışında kimseyle paylaşmamasındandır.

İbni Haldun şöyle demektedir:

"Devletin koruyucu güçlerini, çevreyi, sınırları korumak için dağıtılması ölçüsüne vurmakla anlayabilirsin. Dağıtılan güçler, bir yerde tükenecektir. İşte bu güçler, nereye yetmişse, orası sınırdır. Bu sınır, devletin ülkesini, başka kesimlerden ayırarak bir kemer gibi çevreler. Bu kemer (sınır), ilk ne kadarsa, o kadarıyla kuruluş dönemindeki devletin sınırlarını oluşturur. Başka bir dönemde, eğer devletin koruyucu güçlerinin sayısında,

bu döneme göre bir artma, bir çoğalma olmuşsa, kemer genişleyebilir. Bütün bunlar, devlet, ilkellik özelliğini, keskin ve kaba yüreklilik görüntüsünü taşıdığı sürece olur. Ama ne zaman ki, gücü ve yengi gücü gelişir, devletin gelir kaynaklarındaki artmayla birlikte, mutluluk ve geçim olanakları artar, zengince ve kentçe yaşam denizinin göz kamaştırıcılığı belirir ve ne zaman ki, kuşaklar, bu ortamın alışkanlıkları içinde büyüyüp yetişir, o zaman, koruyucu güçler incelir, bu güçlerin çevreleri de incelmeye başlar. Bundan sonra içlerine korkaklık ve tembellik çöker. İlkellikten ve ilkelliğin kaba çizgilerinden ayrılmakla birlikte, erkeklikten ve yüreklilikten sıyrılıp uzaklaşmaya yolaçan yerleşik yaşamın verdiği uyuşukluğa alıştıkları için... Bu tutku, birbirlerini öldürmeye götürür. Sonunda, böyle şeylere girişmesinler diye, hükümdar, bunların dizginlerini kısar. Bununla da kalmayıp ileri gelenlerini, elebaşlarını öldürmeye dek gider...

Devletin koruyucu güçleri kırılmış ve devletteki birinci çöküntü başlamış demektir. 'Birinci çöküntü' ile anlatılmak istenen, devletin ordusundaki ve koruyucu gücündeki çöküntüdür. Bu çöküntü, harcamalarda savrukluğa yolaçar. Neden ki, o sırada, koruyucu güçlere, büyüklük, ululuk gösterme tutkusu musallat olur... Dolayısıyla, gelirleri, giderlerini karşılayamaz duruma gelir. Ve böylece, devlette görülmesi doğal olan ikinci çöküntü kendini gösterir. Bu iki çöküntü yüzünden, devlette, olayların üstesinden gelememe (acizlik) ve çözülme görülür. Ve bu arada, ileri gelen takımın birbirleriyle çeşitli yarışlara girmeleri, çekişmeleri, dalaşmaları da olur, birbirlerine düşerler. Bu yüzden, komşu toplumlara ve kendileriyle savaş durumunda olanlara karşı, güçlerini yeterince gösteremezler, kendilerini savunamazlar. Bu sırada sınır halkları, çevredekiler, komutanlar arkalarındaki devletin güçsüzlüğünü anlayınca, kendilerinde güç görmeye başlarlar; bağımsızlık savaşımına girişirler, ellerindeki illerde bağımsızlıklarını duyururlar. Devletin sahibi, artık onları ana caddeye çekemez. Bu yüzden devletin sınırları, daha önce vardığı noktalardan beriye doğru kaymaya, 'kemer' daralmaya başlar."

Yeni Bir Devletin Doğuşu

Her çöküşün içinden bir diriliş doğar. Bu kural, devletler için de geçerlidir. Yaşlanan, kendilerini yenilemeyen sistemler çökmeye mahkumdur. Yeniden doğuş aşamasında devletler genellikle daha da küçülür, parçalanır, aynı devlet sınırları içinde yaşayan birçok kesim, 'özgürlüğünü' ilan eder. Yakın tarihimiz açısından Osmanlı İmparatorluğu buna örnektir. Sınırları oldukça geniş imparatorluk kendisini yenileyemediğinden, merkezi yapıya bulaşan milliyetçilik eğilimi, uluslararası konjonktürle birleşince, birçok ulus bağımsızlığını ilan etti, büyük imparatorluk küçülerek, 'ulus' devlete dönüştü. Yaşadığımız süreçte Türkiye Cumhuriyeti, uzun süredir ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Sürecin nasıl gelişeceği, önümüzdeki yıllarda görülecektir. Şurası kesindir ki, yenilenmeyen güç yıkılmaya mahkumdur.

Devletlerin yıkılış aşamasında, yeni ve dinamik bir güç çevreden merkeze ya da merkezden çevreye doğru bir yöneliş sağlayarak devleti ele geçirir ve yenilenir. Bu yenilenme elbette ki zamana yayılır. Mevziler, parça parça veya radikal biçimde geçmiş kurumlar tasfiye edilerek ele geçirilir. Buna örnek olarak, Çarlık Rusya'sını örnek verebiliriz. Bolşevik devrimiyle, Çarlık Rusya'sı tasfiye edilerek Sovyetler Birliği kurulmuştur.

İbni Haldun şöyle demektedir:

"Yerleşip eskimiş bir devlet, kocamışlığa ve yıkılışa uğradığında bir başka devletin doğuşu iki türlü olur. Ya şöyle olur: Sınırları artık, küçülüp merkeze doğru çekilen devletin uzak kesimlerindeki illerin valileri bağımsızlığa girişirler. Böylece, bunlardan her birinin bir devleti olur. Kurucular, kendi toplumlarına yeni birer devlet kazandırmış olurlar. Ve kurulan devlet, yerleşme, eskime sürecine girer. Yeni devletin kurucusu, çocuklarına, azatlılarına kalıt olarak bırakır. Kurulan yeni devlet de, giderek basamak basamak gelişir, güçlenir. Kimi zaman, illerin bağımsızlığa yönelmiş valileri, eskimiş devleti ele geçirmek için yarı-

şırlar, vuruşurlar, ülkenin yönetimini tek başlarına elde etmek için çekişirler de. O zaman, gücü ötekilere baskın gelen, yengiyi sağlar ve çekiştiğinin elindekini de çekip alır.

Bu tür durumlar, Abbasi devletinin kocadığı, gölgesinin uzak kesimlerinden içlere doğru çekilip küçüldüğü döneminde görülmüştür. Samanoğulları Maveraünnehir'de, Hamdanoğulları Musul ve Şam'da ve Tulunoğulları Mısır'da, böyle bağımsızlığa yönelmiş, devletler kurmuşlardı. Endülüs Emevi devletinin son dönemlerinde de, aynı durum görülmüştür. Bu devletin illeri, birer vali durumundaki bölge derebeyleri arasında bölünüp parçalanmıştı. Böylece, Endülüs'te birçok feodal devlet ve hükümdar doğmuş oldu. Bunlar, kurdukları yönetimleri, kendilerinden sonrakilere, yakınlarına, azatlılarına kalıt olarak bıraktılar. Bu tür devletler kurulurken, bu devletlerle, eski devlet arasında savaş olmaz. Çünkü, bu tür devletlerin başındakiler, elde ettikleri başkanlıklarıyla yetinirler ve bunun ötesine geçip eski devleti savaşla ele geçirmeye gerek duymazlar. Ancak, eski devlet, iyice kocamıştır artık. Bu devletin sınırları, çevresinden merkezine doğru sürekli çekiliyordur. Uzanıp çevrede bağımsız olarak hükümet edenlerle uğraşacak gücü de yoktur.

Yeni devletin doğuşu, şöyle ikinci bir nitelikte de olabilir: Eski devlete komşu toplumlardan ya da kabilelerden biri, o devletin dışına çıkabilir. Bu da, ya insanları 'dava' çevresinde toplayarak olur, ki böyle olabileceğine değinmiştik, ya da, gücü, güçlü bir topluluğu olan biri, toplumun bir ulu kişisi, işini daha da büyütmek ister ve topluluğunu devlet kurmaya yöneltir. Topluluğundakiler de, eski devletin üstüne gidip baskın gelebileceğine ilişkin, kendilerinde güç görür olmuşlardır. Neden ki, eski devletin başına kocamışlık çökmüştür. Bunu fırsat bilen o kişi ve topluluğu için, söz konusu devleti ele geçirme yolu açılmıştır artık. Bu topluluktakiler, önce, hak isteme yoluyla, bir denemeye girişirler. Ele geçirme denemelerini başarıya ulaştırıncaya dek, tutumlarını sürdürürler. Sonunda, eski devletin yönetiminin kalıtına konarlar." (*Age.* c.II. s.234)

Yeni Devlet, Eski Devleti Yıkmak Yerine, Uzun Süreli Çalışmayla da Ele Geçirebilir

Tarihsel toplumsal değişimler, bir anda olmaz, nicel birikimler, zamanla nitel değişime neden olur. Değişime uyum sağlayamayan devletler, yerini yeni dinamik bir güce bırakırlar. Kuşkusuz bu terk ediş gönüllü olmaz, gücü elinde bulunduran 'eski' devlet yöneticileri, geçmiş alışkanlıkları ile yeniye karşı direniş gösterirler. Bu direniş kimi zaman 'kanlı' kimi zaman da 'kansız' olur. Ancak, değişimde kalıcı ve etkili olanı, bir anda nitelik değiştirme yerine, eski ile yeninin sentezi biçiminde oluşanıdır. Yeni gücün, eskiyi tümden tasfiye etme yerine, geçmişin birikim ve deneyimlerini dikkate alarak, yüzünü yeniye çeviren bir tarz ile ilerlemesi, gelişme ve değişim için daha kalıcı, daha yararlıdır. Radikal değişimler, kısa sürede yararlı görünseler bile, bir süre sonra, geçmişin tarihi birikimi üzerinde yükselen 'eski' kendisini toparladığı andan itibaren, 'yeni' ile ciddi çatışma yaşayarak, toplumu tehlikeler içerisine sürüklemektedir. Ayrıca, yukardan başlayan 'radikal' değişim, halk gerçeğine uzak olduğundan, halkın istem ve arzularını dikkate almayarak, 'toplum mühendisliği'ne soyunmaktadır. 'Halka rağmen halk için' biçiminde formüle edilen bir değişim, daha başlangıçtan itibaren halka ters düşmekte, yabancılaşmakta ve uzun sürede halka ve insanlığa büyük zararlar vermektedir. Bu nedenle değişimin parça parça, 'gerilla' mücadelesi taktiği ile mevzilerini genişleterek kendisini egemen kılmalı ve halka yabancılaşmadan, ne halkın çok ilerisinde, ne de halkın gerisinde olmalıdır. Halkın geri yönleriyle uzlaşmak yararlı olmadığı gibi, halk gerçeğiyle uyuşmayan, 'subjektif' dayatmaların, ütopik projelerin sonucu da zulümdür. İnsanlık tarihi bunun sayısız örnekleriyle doludur.

İbni Haldun insanlığın deneyimlerini analiz ederek, yeni devletlerin, eskiyi parça parça ele geçirerek egemen olmalarının daha yararlı olacağını belirtmekte, çürüyen yapıya karşı yeni-

den oluşan devletlerin birkaç biçimde gerçekleştiğini, kimilerinin, 'zayıf halka'dan kopuş sağlayarak kendi devletlerini kurduklarını ve bu nedenle çevreden oluşan devletlerin, merkezle bir sorunu olmadığı için, merkezle çatışmaya girmediklerini söylemektedir:

"Yeni doğan devlet, iki türlü doğar. Birinci türü, eski devletin çevre illerinden doğar. Eski devletin bu illerden gölgesi çekildiği, dalgaları kenara vurmadığı zaman doğar. Bu tür doğan devletin, eski devletle, artık, bir alıp veremeyeceği (çekişmesi) olmaz. Çünkü bu tür devletlerin başındakiler, ellerine geçirdikleriyle yetinirler sadece. Güçlerinin de sınırına varmışlardır. İkinci türüyse; eski devlete karşı, kendilerine biat savı ileri süren, başkaldıran kimselerin girişimleriyle doğar. Bu girişimcilerin, eski devleti ele geçirme çabaları da olur kuşkusuz. Çünkü güçleri buna yeter. Bu tür şeylere girişmek ve başarı sağlamak, gerektiği ölçüde topluluk gücüyle, denkliği sağlayacak ölçüde güçlenmekle olur. Yeni doğan devletin sahipleri, kendilerinde, bu gücü görünce, eski devletle, aralarında, ele geçirme ve amaca ulaşma gerçekleşene dek yinelenen, ardı arası kesilmeyen, başarısı dönüşümlü savaşlar olur. Ama, eski devleti ele geçirme çabasında olan yeni devletin kurucuları, birden yok etme savaşına girişerek, başarı sağlayamazlar genellikle. Nedeni de şu: savaşlarda başarı, duyguları etkileyen, karşı yanda kuruntular, korkular yaratan bir nice içsel oluşumlarla elde edilebilir. Sayısal durum, silah ve canla savaşmak, başarının sağlanacağını vadeder nitelikte olabilir de, bu, öbür nice içsel oluşumlar karşısında yetersiz kalıp dayanamayabilir. Çünkü 'hile' savaşta başvurulan en yararlı yoldur. Başarının çoğu bu yolla elde edilir.

Eski devlette, alışılagelen töreler, görenekler, devlete boyun eğmeyi zorunlu duruma getirmiştir. Bu yüzden, yeni devletin sahibinin başına çok işler açılabilir. Kendine uyanların ve gücünü oluşturan halkın savaş istekleri kırılabilir. Çok yakın dostları, kendini destekleyip boyun eğebilirler, her şeyi göze alarak

işe girişebilirler de, geri kalan çoğunluk, bu tutumu göstermeyebilir. Yerleşmiş (eski) devlete boyun eğme inancından doğan söz konusu içsel oluşumlar nedeniyle, içlerine korku düşmüş olabilir. Bu da, onların güçlerini kırabilir. Dolayısıyla, yeni devletin sahibi, ne yapsa da, yerleşmiş devletin sahibini yenmeye güç yetiremeyebilir. O zaman 'sabır', uzun süreli bir sabır uğraşı yoluna dönebilir. Yerleşmiş devletin kocamışlığı iyice kendini gösterene ve toplumun o devlete boyun eğmeye ilişkin inançları yıkılana dek... O zaman, artık, yeni devletin kurucularında, gerçek anlamda bir hesaplaşma için, bir azim ve istek doğabilir ve 'zafer', eski devleti ele geçirme gerçekleşebilir.

Şundan dolayı da, birden yok edişmeye gitmemek, uzun süreli uğraş yolunu seçmek gerekir: Yerleşmiş devletteki egemenlerde, egemenliklerinin uzun zamandan beri süregelmiş olmasından ötürü, mali olanaklar oldukça çok bulunur. Bunlar, mutluluklara ve alınacak tatlara ilişkin olanaklarını genişletmişlerdir. Devlet için toplanan mali olanakları, başkalarına değil, kendilerine ayırmışlardır. Bu nedenle, haralara güzel atlar bağlayıp besleme, güzel silahlar kullanma gibi şeyler de, çok bulunur oralarda. Krallara, hükümdarlara özgü ululuk gösterileri büyük olur. Eski devletlerin hükümdarları, bolca bağış akıtırlar, tüm bu görünüşlerle, düşmanlarının yüreklerine korku salarlar. Yeni devletlerin sahipleriyse, bundan yoksundurlar. Çünkü, daha ilkellik dönemindedirler, yoksulluk ve sadelik dönemindedirler... Eski devlet, kocamışlığa iyice gömülene ve bu devlette gerek koruyucu güçler, gerek mali olanaklar yönünden çöküntüler, iyice kendini gösterene dek... O zaman, yeni devletin sahibi, eski devleti ele geçirme fırsatını kollayarak, uzun süreden beri verdiği savaşımın sonucunu almak üzere basar, ele geçirir eski devleti.

Şundan dolayı da, birden yok edişmeye girişmemek ve uzun süreli savaşım yolunu seçmek gerekir: Yeni devletin yöneticileriyle eski devletinkiler arasında, soy sop, gelenek ve görenek yönlerinden ve daha başka yönlerden ayrılıklar vardır. Bunlar,

üstünlük yarışı ve gösterisi içindedirler. Neden ki, aralarına, birbirleriyle uğraşma kurdu düşmüştür. Berikiler, öbürlerinin devletlerini ele geçirme eğilimini göstermişlerdir. Bu yüzden, iki devletin başındakiler ve halkları arasında gizli ya da açık bir uzaklaşma oluşmuştur. Bu ortamda, yeni devletin başındakiler, eski devletin başındakilerin durumlarına ilişkin, içten yıkmaya olanak verecek kapalı ya da açık türden, işe yarar bir bilgi edinemezler. İki devletin arasındaki normal ilişkiler kesik olduğu için. Dolayısıyla, çekingen biçimde, sadece hak isteme planında kalırlar ve bunu aşarak, birden yok edişme savaşma atılmazlar. Sonunda, eski devletin ortadan kalkmasına, ömrünün son bulmasına Tanrı izin verir, devletin tüm kesimlerinde çöküntüler oluşur. Yeni devletin sahipleri için de, bir zamanlar kendileri için kapalı kalan durum aydınlanmış olur... Ve bu son aşamada, ele geçirme işi, ivedilikle gerçekleştirilir." (*Age.* c.II. s.236)

Devletlerin Son Dönemlerindeki Ekonomik ve Sosyal Olaylar

Tarih biliminin önemi, insanlığın geçmişten ders alarak, daha ileri bir uygarlık kurması ve geçmiş hataların tekrarlanmamasıdır. Ancak görünen odur ki insanlık; her dönem, tarihi kendisinden başlatıp geçmişin acı deneyimlerinden ders çıkarmayarak geçmişi tekrarlamaktadır. İbni Haldun sanki günümüzü anlatmaktadır. Günümüzde, ülke nüfusu belli kentlerde yoğunlaşmakta, bu durum başlangıç itibariyle yararlı görünse bile, uzun vadede büyük felaketlerin habercisi olmaktadır. Dünyada bunun çok örnekleri sıralanabilir, ancak ülkemize bir baktığımızda, sözde uygarlık ve gelişme adına, nüfusun büyük kent merkezlerinde yoğunlaşması, hem üretim, hem de sağlıklı gelişim açısından büyük felaketlerin habercisi olabilmektedir. Marmara bölgesindeki depremin yarattığı felaket veya yoğun kar yağışının

İstanbul'da hayatı felce uğratması, gelecekteki büyük felaketlerin boyutunu göstermektedir. Kente bu denli nüfus yığılmasının insanlık açısından bir yararı yoktur. Ülkenin geniş toprakları üzerinde, nüfusu belli yerlere yığmak, iç içe konutlar yapmak, yaşamı merkezileştirerek bağımlı kılmak ne kadar yararlıdır? Herhangi bir felaket karşısında aylarca elektriğin, suyun, doğalgazın kesilmesi, o kentte yaşayan insanların yaşamını yıkar, toplu ölümleri, salgın hastalıkları kaçınılmaz kılar. O halde, tarihin yaşanmış olumsuz örneklerinden ders çıkarmak, yeni uygarlık projeleri oluşturmak gereklidir. İbni Haldun geçmişte kentlerde yaşanan felaketleri şöyle değerlendiriyor:

"Devlet, ilk döneminde, ülkesinde sevecenlik, arkadaşça tutum, halkına normal davranmakta titizlik gösterme gereğini duyar. Bu tutum, yönetim dine dayalıysa dinden gelir ya da devletler için doğal olan ilkel (karmaşıklıktan uzak) dönemde bulunmanın gerektirdiği iyi geçinme, ince eleyip sık dokumama gereğinden kaynaklanır. Yönetim sevecense ve iyilikçiyse, halkın istekleri gelişip genişler ve herkes, üretimin artması, uygarlığın gelişmesi için çalışır ve ülkenin bayındırlaşması için uğraşır. O zaman, hem üretim ve uygarlıkta gelişme, hem de giderek nüfusta artma olur. Ama, tüm bunlar, birden bire olmayıp zaman zaman gelişerek olacağı için izi, eseri bir kuşak sonra, kimi zaman da iki kuşak sonra ortaya çıkar. İki kuşak geçince, devlet, ömrünün doğal olan sonuna varmaya yüz tutar. O sırada, bayındırlaşmanın ve olgunlaşmanın doruk noktasına varmıştır.

Sakın, şöyle bir itiraz yöneltmeyesin: 'Yukarıda anlatılmıştı ki, devletin sonuna doğru, halkta eksilme olur, kötü yönetim olur.' Doğru, bu olur devletin son dönemlerinde. Ama, bunun doğru olması, burada söylediklerimizle çelişmez. Çünkü, devletin son dönemlerinde, her ne denli eksilme olur, her ne denli devletin gelir kaynaklarında, vergi toplamında azalma oluşursa da, bu eksilmenin ve azalmanın, nüfusta somut bir seyrekleşme, üretimde ve uygarlıkta somut bir gerileme biçiminde kendini

göstermesi, zamanla olur. Çünkü, doğal nitelikli gelişmeler, zaman içinde derece derece giderek olgunlaşır."

Devletlerin günü geldiğinde gerilemelerinin kaçınılmaz olduğunu kabul etmek gerekir. O halde, devletlerin gerileme dönemlerinde, kentler insanlık açısında mezara dönüşmekte, büyük felaketler yaşanmaktadır. Önemli olan, öngörülü olmak, ilerde gelebilecek felaketleri önceden hesaplayabilmektir. Günübirlik yaşayan toplumların veya bireylerin sonlarının iyi olmadığı açıktır. O halde, geleceğe yönelik insanlık projeleri olan düşüncelerin, şimdiden adım atması, ona uygun alternatif projeler geliştirmesidir. Bu projelerin başında, nüfusun belli kentlere yığılmaması, yaşamın bu denli bağımlı hale gelmemesi, su, elektrik, yiyeceklerin belli ellerde toplanmaması insanlık açısından yararlıdır. Çünkü, herhangi bir doğa felaketi veya bir dış saldırı karşısında uygarlık bir bütün olarak yok olma ile karşı karşıya kalmaz.

Tarım ve hayvancılık açısından zengin olan ülkemizin, bugün tarım ve hayvancılığının yok olacak duruma gelmesi, devletin içinde bulunduğu duruma ışık tutmaktadır. Böylesine zengin bir potansiyeli taşıyan ülkemizin politikasızlığı içler acısıdır. Öyle bir duruma gelinmiştir ki, ülkemiz köylüsü, tarım ve hayvancılıktan elini çekmiştir. Bu durumda köylüyü suçlamak en kolay yöntemdir. Oysa, devletin halka yabancılaşması, girdilerin, ürün değerinden daha pahalı hale gelmesi köylüyü iş yapmaz duruma getirmiştir.

İbni Haldun günümüzü anlatırcasına şöyle demektedir:

"Devletin son dönemlerinde, kıtlıklar, açlıklar ve ölümler çoğalır, çokça ölü topraklar meydana gelir. Bunun nedeni üzerinde duralım. Açlıkların, kıtlıkların nedeni: Devletin son dönemlerinde, üretici halkın malına el uzatılması, halka ağır vergiler yüklenmesi yüzünden, üreticilerin, çiftçilerin, çoğunlukla ellerini üretimden çekmelerindendir. Bir de, devletin kocamışlığı yüzünden beliren kargaşanın, vurup kırmaların üretici halkın azalması-

na yolaçması, başkaldırmaların çoğalmasındandır. Bu yüzden, genellikle tahıl ürünleri, yeterince biriktirilemez. Oysa, iyi tarım yapma, bol tarım ürünleri elde etme olanağı her yıl elde edilemez. Olanaklar, her yıl aynı düzeyde sağlanamaz. Yeryüzünün doğası, yağmurların çok veya az olması, sonuçları her zaman etkiler. Yağmur güçlü olur, güçsüz olur, az olur, çok olur ve bununla doğru orantılı olarak da tahıl, meyve ve hayvansal ürünler, kimi zaman bol, kimi zaman az olur. İnsanlar, ancak, yiyeceklerini biriktirip geleceğe saklayarak bir güvence sağlamış olabilirler. Bu biriktirip geleceğe saklama işi gerçekleşmediğinde, halk, büyük ölçüde kıtlığa, açlığa düşer. Bu sırada, tahıl pahalanır, yoksul halk, yiyeceğini almaya güç yetiremez, yokluğa sürüklenir. Kimi yıllar, ürünlerde böyle darlık olurken, önceden bir biriktirme ve saklama olmamışsa, tüm halkı açlık sarar."

Yaşamın merkezileşmesi, insanın bu denli bağımlı hale gelmesi, savaş durumu, devletin çöküşü ile birlikte özgüvenini yitirmiş bir halk, ciddi felaketlerle karşı karşıya kalır. Kent merkezlerinde nüfusun yoğunlaşması, herhangi bir durum karşısında, hastalıkların hızla yayılmasına da neden olmaktadır. Bir dönem Avrupa kıtasındaki 'veba' hastalığı, son yıllarda nispeten erken atlatılan 'sars' hastalığı, ilerde insanlığın ne tür felaketlerle karşı karşıya kalabileceğinin de habercisidir. Oysa, kentlerin kontrollü gelişmesi, her alanın kendi kaynaklarını yaratması, bireyi bu denli bağımlı hale getirecek, ekonomik, sosyal yaşam yerine, birey veya bölgeleri nispeten 'bağımsız' hale getirecek bir düzenlemenin yaşama geçirilmesi çok önemlidir. Üretimden kopan, yabancılaşan insanı, yabancılaşmadan kurtaracak bir yaşamın kurulması önemlidir:

İbni Haldun şöyle demektedir:

"Ölümlerin (kitle ölümleri biçiminde) artmasının, toprakların boş kalmasının nedenine gelince; bunun nedenleri çoktur: Anlattığımız biçimde kıtlıkların, açlıkların çoğalması, devletteki çöküntüler yüzünden kargaşanın artması ve bu yüzden, her

şeyin altüst olması, kargaşa ortamında adam öldürme olaylarının alıp yürümesi ve 'veba' türünden hastalıkların meydana gelmesi, birer nedendir. 'Veba'nın nedeniyse, genellikle, 'hava'nın bozulmasıdır. 'Hava'nın bozulması, nüfus yoğunluğu ve konutların, yapıların sıklığı yüzünden olur. Çünkü, bu ortamda, havaya pis kokular karışır, havanın nem oranı, sağlığa zarar verecek oranlara çıkar. Yaşamsal ruhun ('hayvani ruh'un) besini olan ve onun yaşamı için gerekli bulunan 'hava' bozulunca da, bozukluk, canlının iç yapısına geçer. Bozukluk çoksa, ciğerde hastalık oluşur... Tüm bunlara yolaçan kokuşmuşlukların, zararlı 'rutubet'lerin artmasının nedeni, devletin son dönemlerinde, nüfus yoğunlaşması, konutların ve yapıların sıklaşmasıdır. Devletin ilk dönemindeki güzel yönetim, halka gösterilen sevecen tutumun, halka ağır yük yüklememe nedeniyle gelen sevincin, üretime ve uygarlığa yönelmesinin doğal sonucudur. Bundan dolayıdır ki, felsefe dalında yer verilen 'yerleşme merkezlerinde yapılar arasında yer yer boşluklar, boş alanlar olması (sağlıklı yaşam için) zorunludur' diye bir söz vardır. Gerçekten de, öyle boş alanlar olmalıdır ki, temiz hava dalga dalga gelip, canlıların yol açtığı kirlilik nedeniyle oluşmuş olan bozuk, kokuşmuş havayı alsın götürsün... İşte bir de bundan dolayıdır ki, nüfus yoğunluğu ve sık yapılar olan kentlerde, başka kentlerden daha çok kitle ölümlerine rastlanır." (*Age.* c.II. s.441)

Şubat 2004 / İzmir

KAYNAKÇA

Albert Einstein, *Dünyamıza Bakış*, Alan yay. İstanbul.
Alvin ve Heidi Toffler, *21. Yüzyılın Şafağında Savaş ve Savaş Karşıtı Mücadele*, Sabah yay. İst. 1993.
Cavit Sunar, *İslam'da Felsefe ve Fârâbi*, İlahiyat Fakültesi yay. Ankara, 1972
Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İst. 1976
Deniz Ülkü Arıboğan, *Kabileden Küreselleşmeye,* Sarmal yay. İst. 1998.
İbni Haldun, *Mukaddime,* c.1-2 Onur yay. Çev: **Turan Dursun**
İbrahim Ülger, *Gilgameş*, Berfin yay. İstanbul, 2002.
İbrahim Ülger, *Sömürgecilik*, Beşeri yay. İzmir, 1999.
İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay. Ankara, 1975.
Machiavelli, *Hükümdar*, Düşünen Adam yay. İstanbul.
M.A. Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge yay.
Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, Ayrıntı yay. İst. 1999.
Bilim Tarihi, Doruk yay. Ankara.

İBRAHİM ÜLGER

İbni Haldun

Işığın Kaynağı Doğu-4

İbrahim Ülger, *Işığın Kaynağı Doğu* dizisinde ***Gilgameş, Mevlâna, Şeyh Sadi-i Şirazi***'den sonra, dördüncü çalışması Doğu'nun büyük dehâsı ***İbni Haldun*** ile yeniden okurun karşısında. Doğu'nun zenginliklerini karartan, "Karanlıklar Prensi", sömürgeci ideoloji, yıllarca, Doğu'nun yeni kuşaklarını hücrede bıraktı. Hücrede uzun süre kalanların, gün ışığına çıkan dehaları hep Batı değerleri ile karşılaştırması, **İbni Haldun**'un verdiği şu örneği bize hatırlatmaktadır.

Hikaye şöyle: "Hükümdar, vezirini zindana attırdı. Vezir yıllarca zindanda kaldı. Oğlu da kendisiyle birlikteydi, orada büyüdü. Çocuk, biraz bir şeyler kavrayacak çağa, ergenlik çağına gelince, yediği etleri sordu. Babası da 'bu etler koyun etidir!' diye karşılık verdi. Çocuk bu kez, 'koyun ne tür hayvandır?' diye sordu. Babası, nitelikleriyle ve özellikleriyle anlattı koyunu. Ama, çocuk: 'baba ben öyle sanıyorum ki, koyun dediğin fare gibi bir şeydir.' diye düşüncesini belirtti. Babası: 'hayır!' deyip karşı çıktı; koyunla farenin bir olamayacağını anlatmaya çalıştı ama boşuna... Baba; deveyi ve sığırı anlatmak isterken de, çocuk, hep fareye benzetti, bu hayvanların da fareye benzediklerini sandı. Çünkü, hapishanede, hayvandan yalnızca [illegible]stü ve tüm hayvanların faregillerden, farenin çocukları [illegible] sanıyordu!.."

ISBN 975-6680-45-8
9 789756 680452
BERFİN